

T.C.
NEVŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E EĞİTİM
(1876-1923)

TEZİ HAZIRLAYAN

Alev DURAN

TEZİ YÖNETEN

YRD. DOÇ. DR. AHMET OĞUZ

Tarih Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

TEMMUZ 2012 NEVŞEHİR

KABUL VE ONAY

Yrd. Doç. Dr. Ahmet OĞUZ danışmanlığında Alev DURAN tarafından hazırlanan “Meşrutiyetten Cumhuriyet’e Eğitim (1876-1923)” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

04 /07 /2012

JÜRİ:

Danışman

: Yrd. Doç. Dr. Ahmet OĞUZ

Jüri Üyesi

: Doç Dr. İlyas GÖKHAN

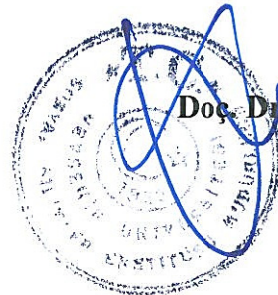
Jüri Üyesi

: Yrd. Doç. Dr. Günil Özlem AYAYDIN CEBE

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 10.07.2012 tarih ve 2012/120... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

10...../07.../2012

Doç. Dr. Alper ASLAN
Müdür

T.C.
NEVŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E EĞİTİM
(1876-1923)

TEZİ HAZIRLAYAN

Alev DURAN

TEZİ YÖNETEN

YRD. DOÇ. DR. AHMET OĞUZ

Tarih Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

TEMMUZ 2012 NEVŞEHİR

ÖNSÖZ

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e kadar eğitimin incelendiği bu çalışmada, I. Meşrutiyet'ten başlayıp, sırasıyla II. Meşrutiyet ve sonrasında da Cumhuriyet'e kadar eğitimin mevcut kurumları, eğitim alanındaki girişimler ve bu alanda yapılan çalışmalar incelenecektir. Tez üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, I. Meşrutiyet başlığını taşımakta olup II. Abdülhamid (1876-1908) devri gelişmelerini içermektedir. I. Meşrutiyet Devri gelişmelerinden biri olan 1876 Kanun-ı Esasî, öğretimi devletin gözetiminde her Osmanlı vatandaşı için bir hak olarak tanımıştır. 25 Mart 1879 tarihinde yürürlüğe giren ve *Rumeli-i Şarki Vilayetleri'nin Mebadi-i Tedrisi Hakkında Kanundur* başlığını taşıyan kanunda eğitim, öğretim, program, ders kitapları ve öğretmen yetiştirmekle ilgili düzenlemeler yer almıştır.

İkinci Meşrutiyet Devri'nde ise, millî eğitim işlerinin günün ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmesi zorunlu görüldü. Bunun için 1869 tarihli Nizamname hükümlerini yürütmek, yeniden bir *Maarif-i Umumiye* kanun tasarısı hazırlayarak Nizamnameyi yürürlükten kaldırmak veya nizamname kapsamında bulunan konuları zamanla ve sırasıyla ele almak için çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Maarif nazırlığı görevinde bulunan Emrullah Efendi maarifi tuba ağacına benzeterek, reform hareketlerine yüksek dereceli kurumlardan başlanması önerisinde bulundu. Bu görüş doğrultusunda devrin eğitim çalışmaları şekillenmiştir.

Üçüncü bölümde ise 1908'den 1920 tarihine kadar 10-12 yıllık dönemde devletin eğitim faaliyetleri incelenecektir. Devlet, bir taraftan harplerle ve iç ayaklanmalarla uğraşırken, diğer taraftan da eğitim işleri üzerinde çaba harcanmıştır. Bu dönemin özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki yılları, eğitim hayatında, teşkilatlanma, eğitim kurumlarında ve okul programlarında reform yapılması teşebbüslerine girişilmesi bakımından, oldukça önemli bir safhayı teşkil eder. Anılan tarihler arasında düzenleme konusunda ele alınan işlerden bir kısmı uygulamaya dönüştürülmüş, bir kısmı da karar hâlinde kalmıştır.

Sonuç olarak Saltanat ve Meşrutiyet idarelerinden beri süre gelmekte olan iki ayrı eğitim sistemi, 3 Mart 1924 Tarih ve 430 Sayılı *Tevhid-i Tedrisat Kanununun* uygulanmasıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarında ortadan kaldırılabilmiştir.

Bu araştırmanın gerçekleşmesi sırasında öncelikle bilgilerini benimle paylaşan, tezin her aşamasında benimle birlikte yol alan, gerek kaynakların toplanması gerek çalışmanın oluşması süresince hiçbir desteğini esirgemeyen saygıdeğer hocam Yrd. Doç. Dr. Ahmet OĞUZ'a, tezin hazırlamasında eksiklerimi görmemi sağlayan, değerli katkısını esirgemeyen lisans dönemi Sayın hocam Doç. Dr. Necmettin ALKAN'a, yüksek lisans ders dönemi süresince emeği geçen değerli hocalarıma, maddi manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili aileme ve yüksek lisans eğitiminin en başından beri hep yanımda olan değerli arkadaşım Rümeyşa BİLGİLİ'ye sonsuz teşekkür ederim.

Alev DURAN

Temmuz 2012 Nevşehir

ALEV DURAN

MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E EĞİTİM

(1876-1923)

ÖZET

Bu araştırmada, I. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in ilanına kadar olan Türk eğitim sistemi konusu incelenmiştir. Birinci Meşrutiyet Dönemi'nden 1923'e kadar geçen sürede eğitim alanında önemli gelişmeler olmuş, Cumhuriyet Dönemi eğitim sisteminin temelleri atılmıştır.

Tanzimat yıllarında eğitim çalışmalarının büyük çoğunluğunun İstanbul ile sınırlı kaldığı düşünülecek olursa, II. Abdülhamid döneminde eğitim hizmetlerinin İstanbul dışına çıkması ve bu hizmetlerin taşraya da ulaştırılması ile önemli mesafeler kaydedilmiştir. Tanzimat Dönemi'nde Eğitim alanında atılan temeller, II. Abdülhamid Dönemi'nde uygulama ve yayılma imkânı bulmuştur. II. Abdülhamid Dönemi'nde eğitim hizmetlerinde nicelik açısından görülen olumlu gelişmenin, nitelik açısından ise aynı düzeyde olup olmadığı tartışılabilir. Bu dönem boyunca yabancı ve azınlık okulları, meslek ve sanat okulları sayısı oldukça artmıştır. II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e kadar olan dönemde, eğitim kurumları ve programlarında yenilik yapılması bakımından önemli gelişmeler olmuştur. Cumhuriyet'i kuran nesil, bu okullarda yetişmiş, Cumhuriyet'in temelleri bu dönemde atılmıştır.

Cumhuriyet Devri ise, Türk eğitim sisteminde yüzyıllar boyunca çağdaş eğitim sistemine ulaşmak için yapılan çabaların gerçekleşmesini sağlayan bir dönem olmuştur. Öncelikle Milli Eğitim Bakanlığı kurulmuş ve eğitim sistemindeki ikiliğe son vermek için Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nde Cumhuriyet'e devredilen eğitim kurumları ve sistemi modern bir yapıya kavuşmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk Eğitim Sistemi, II. Abdülhamid Dönemi, Eğitim Kurumları, Meşrutiyet.

ALEV DURAN

EDUCATION FROM CONSTITUTIONAL MONARCHY TO REPUBLIC

(1876-1923)

ABSTRACT

In this research, the subject matter of Turkish Educational System from The first Constitutional Monarchy to the proclamation of the Republic has been analysed.

In the period of the first Constitutional Monarchy, substantial developments in the field of education took place until 1923, foundations of educational system in the era of republic was laid. If we think that most of the studies about education in the time of administrative reforms were limited to İstanbul, In the period of Abdulhamid, the service of education reached outside of İstanbul and significant progress was made towards educational service to be reached to the provinces too.

The foundations laid in the field of education in the period of Administrative Reforms were spreaded and carried out in the period of Abdulhamid. It is debatable whether in the period of Abdulhamid, the positive progress seen in the educational services in terms of quantitative was so effective in terms of qualification or not. During this period, foreign and minority schools, vocational and art schools increased considerably. From the period of II. Constitutional Monarchy to the Republic, very important developments came into existence in the educational institutions and their educational programmes in terms of innovation. The generation who proclaimed the republic received education in these schools, and foundations of the republic were laid in this period. As for the Republican Era, it was an era which enabled the efforts made for centuries to reach contemporary educational system to come true. Initially, Ministry of Education was established and the Act of Tevhid-i Tedrisat to make an end of duality in the educational system was passed. As a result, in the Ottoman Empire, the educational system and institutions which were assigned to the Republic era reached its modern structure

Key Words: Turkish Education System, II. Abdülhamid Period, Education Institutions, Constitutional Monarchy.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	VIII
TABLolar LİSTESİ	IX
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	7
I. MEŞRUTİYET DEVRİ (1876-1908)	7
1. 1869 Tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi	7
2. Meclis-i Kebir-i Maarif'in Kurulması	9
3. Sait Paşa'nın Layihası ve Layihanın Getirdikleri	11
4. Maarif Nazırı Haşim Paşa'nın Başkanlığında Kurulan Komisyonun Aldığı Kararlar ve Eğitime Katkıları	13
1.1.1 Meşrutiyet Devri Eğitim Sisteminin Yapısı	14
1.1.1. Merkez Teşkilatı	14
1.1.1.1. İlköğretim	15
1.1.1.2. Ortaöğretim	17
1.1.1.2.1. Rüşdiyeler	17

1.1.1.2.2. İdadiler	19
1.1.1.2.3. Sultaniler	21
1.1.1.2.3.1. <i>Mekteb-i Sultani</i>	21
1.1.1.2.3.2. <i>Vilayet Sultanileri</i>	22
1.1.1.3. Yüksek Öğretim	23
1.1.1.3.1. <i>Darülfünun</i>	23
1.1.1.3.2. Askeri Yüksek Okulları	25
1.1.2. Öğretmen Yetiştirme	26
1.1.3. Özel Okullar	28
1.1.4. Mesleki ve Teknik Eğitim	29
İKİNCİ BÖLÜM	32
II. MEŞRUTİYET DEVRİ	32
2.1. II. Meşrutiyet Devri Eğitim Alanındaki Gelişmeler	32
2.1.1. Emrullah Efendi ve Tuba Ağacı Nazariyesi	32
2.1.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Eğitim Alanındaki Görüşleri	33
2.1.3. II. Meşrutiyet Devri Merkez Teşkilatı	35
2.1.3.1. İlköğretim	36
2.1.3.1.1. <i>İbtidai Mektepleri</i>	36
2.1.3.1.2. <i>Ana Mektepleri</i>	37
2.1.3.1.3. <i>Darüleytamlar</i> (Yoksullar Evi)	37
2.1.3.2. Ortaöğretim	37
2.1.3.2.1. Rüşdiyeler	38

2.1.3.2.2. İdadiler	39
2.1.3.2.3. Sultaniler	40
2.1.3.3. Yüksek Öğretim	40
2.1.3.4. Öğretmen Yetiştirme	41
2.1.3.5. Özel Okullar	43
2.1.3.6. Mesleki ve Teknik Öğretim	43
2.1.4. 1911 Tarihli Maarif Umumiye Teşkilatı Nizamnamesi ve Getirdikleri	45
2.1.5. <i>Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati</i> ve Getirdikleri (Geçici İlköğretim Kanunu)	46
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	49
CUMHURİYETE GİDEN YOLDA EĞİTİM	49
3.1. TBMM Hükümetleri Devri	49
3.1.1. TBMM İcra Vekilleri Heyeti'nin İlk Defa Hazırladığı Eğitim Programı.....	50
3.1.2. Maarif Programı ve Atatürk'ün Direktifleri	52
3.1.3. Azınlık ve Yabancı Okulların Cumhuriyet Öncesindeki Durumları	54
3.1.4. Atatürk'ün TBMM'deki Konuşması	55
3.1.5. <i>Birinci Heyet-i İlmiye</i>	56
3.2. Cumhuriyet Devri	57
3.2.1. <i>Tevhid-i Tedrisat Kanunu</i> ve Getirdikleri	58
3.2.2. Cumhuriyet Dönemi'nde Eğitimin Resmi Temel Amaç ve İlkeleri	60
3.2.3. Atatürk'ün Eğitim Hakkında Görüş ve Uygulamaları	61

SONUÇ	64
KAYNAKÇA	66
ÖZGEÇMİŞ	73
EKLER	74
Ek 1: <i>Tedrisat-ı Kanun-ı Muvakkatı</i> (Geçici İlköğretim Kanunu)	74
Ek 2: <i>Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi</i>	77
Ek 3: <i>Darülfünun Dersleri Mecmuası</i> Kapağı 1	79
Ek 4: <i>Darülfünun Dersleri Mecmuası</i> Kapağı 2	80

KISALTMALAR

Ans :	Ansiklopedi
Bkz:	Bakınız
C. :	Cilt
Çev :	Çeviren
Der :	Derleyen
İ. P :	İlkokul Programı
MEB :	Milli Eğitim Bakanlığı
M.U.N :	Maarif-i Umumiye Nizamnamesi
S:	Sayı
s.	Sayfa
TTK :	Türk Tarih Kurumu
yy:	Yüzyıl

TABLO LİSTESİ

Tablo I: II. Abdülhamid Döneminde 1892 Yılında Sancak Merkezlerinde Açılan Beş Yıllık İdadilerde Okutulan Dersler	20
Tablo II: <i>Darülfünun-ı Şahane Nizamnamesi, Darülfünun'</i> da Okutulacak Dersler	24
Tablo III: 1890 Tarihinde <i>Darülmuallimin-i Aliye</i> 'nin Ders Programı	27
Tablo IV. I: II. Abdülhamid Devri'nde Yapılan Ortaokul, Lise ve Öğretmen Okulları.....	29
Tablo IV. II: II. Abdülhamid Devri'nde Yapılan Ortaokul, Lise ve Öğretmen Okulları.....	30
Tablo V: 1902 yılında Rüşdiyelerde Uygulanan Ders Programı	37
Tablo VI: Mütareke Dönemi (1918-1922) Maarif Nazırları	52

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıla kadar mektep ve medreseden meydana gelen öğretim kurumları, Şeyhülislamlık makamına bağlıydı.¹ II. Mahmut Devri'nde eğitimle ilgili meseleler *Meclis-i Vâlâ*'da görüşülürdü.² 1838'de memleketin ziraat, bayındırlık, sanayi, sanat ve her türlü fenniyle ilgilenmek üzere *Meclis-i Umur-i Nafia* kurularak eğitimde de faydalı işlerden sayıldığından buraya bağlandı.³ Eğitim sisteminin düzenleme işleriyle ilgili ilk organın, Tanzimat Fermanı'nın ilanından bir yıl önce 1838'de kurulan *Meclis-i Umur-i Nafia* olduğu söylenebilir.⁴ 1839'da *Meclis-i Nafia*, eğitim ıslahatlarıyla ilgili olarak bir layiha yayımlandı. Layihada, eğitimin insanı refaha ve mesut yaşamaya kavuşturacak memleketlerin gelişmesini ve kalkınmasını sağlayacak bir unsur olduğu belirtilmekteydi.

Her çocuğun mesleğe atılmasındaki ilgi, istidat ve kabiliyetin göz önünde tutulmasını ve buna göre bir eğitim ve öğretim tarzının belirlenmesi gerektiğini; eğitimde maddi cezanın kaldırılmasını belirten bu meclisin, eğitim kurumlarının düzenlenmesi konusunda hazırlandığı ve padişahın uygun gördüğü layihada şu konular üzerinde durulmuştur: Bu kurumların eğitim ve öğretim yapısında görülen aksaklıkların giderilmesi, öğrencilerin sınıflara ayrılması, birinci kademenin ilk sınıflarında çocuklara yalnızca okuma öğretilmesi, İkinci kademedeki sınıflarda Türkçe öğretim yapılması, daha üstün bilgiler verilmesi ve İkinci kademedeki mezun olanların *Mekatib-i Aliye* (yüksek dereceli okullar) ye girebilmeleri teklif edilmiştir.⁵

¹ Ahmet Cihan; "*Medreselerde Personel Çeşitliliği ve Sosyal Mobilizasyon*", **Türkler**, C. XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 26, 27.

² Musa Çadircı, **Tanzimat Süreci'nde Ülke Yönetimi**, İmge Kitabevi, Ankara 2007, s. 63.

³ Cemil Öztürk, **Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996, s. 3.

⁴ Cahit Yalçın Bilim, **Tanzimat Devri'nde Türk Eğitim Sisteminde Çağdaşlaşma (1839-1876)**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1984, s. 18.

⁵ Birinci kademedeki (küçük mahalle mekteplerinde) çocuklara yalnızca hatim indirmek suretiyle eğitim, Kur'an okutulmasına münhasır kalacak, camilerin yanında daha büyük mektepler (sınıf-ı sani) de ise mümkün mertebe kulak dolgunluğuna dayanan ahlak kitaplarının okutulması teklif edilmiştir. Bu layiha, *Meclis-i Ahkâm-ı Adliye* tarafından *Dar-ı Şurayı Bab-ı Ali*'de bazı değişikliklere uğrayarak hatim süresi üç ila altı aya çıkarılmıştır. Ayrıca Sarf ve Nahif derslerine de programda yer verilmiştir. Programları ıslah edilen bu kısma daha sonra *Rüşdiye* adı verilmiştir. Bkz: Muammer Demirel, "*Türk Eğitimi'nin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*", **Türkler**, C. XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 45;

Osmanlı Devleti'nin önceleri ilim ve maarif alanında büyük işler yapmış olduğu, fakat bunların ihmal edildiğine değinilen layihada, eğitimin iyi bir şekilde düzenlenmesi, 5-6 yaşına gelen bir çocuğun mektebe gönderilmesi ve buralarda bilgili öğretmenlerce sınıf usulüne göre ders verilmesi de isteniyordu. Ayrıca, müstakil bir maarif teşkilatı kurulması da tekliflerin arasındaydı.⁶

1839 tarihinde *Evkaf-ı Hümayun Nezareti* içinde ve Meşihat makamının kontrolü altında *Mekatib-i Rüşdiyye* adı ile bir daire kuruldu. Yetkileri *Mekteb-i Maarifi Adliye* ve *Sıbyan Mekteplerini* yönetmekle sınırlı olan bu dairece daha önce açılmasına karar verilmiş olan rüşdiyedelerde öğretim yönünden uygulanacak olan ana prensipleri gösteren bir layiha hazırlanmış ve bunun uygulanması için padişah iradesi çıkmıştır.⁷

Esad Efendi'nin nazırlığa geldikten olduktan sonra yayınlandığı genelge, mekteplerde çocuklara abdest ve usulleri öğretmek, sure ve duaları ezberletmek, Arapça harfleri öğretmek gibi dinî esasları taşıyordu. Ancak yine de *Mekatib-i Rüşdiyye Nezareti* ilk kurulan müstakil eğitim teşkilatı olma özelliği taşımıştır. Fakat sadece *Mekteb-i Maarif-i Adliye*'nin işlerine bakarak faaliyetlerini sürdürmüş ve 1846'da *Mekatib-i Umumiye Nezaretinin* kurulmasıyla kapatılarak görevi buraya aktarılmıştır.⁸

Gülhane Hattı Hümayunu'nun yayınlanmasından sonra eğitim alanında yapılması kararlaştırılan ıslahatı gerçekleştirmek, okul sayılarını arttırmak, eğitim ve öğretim bakımından lüzumlu nizamları koymak üzere bir geçici *Maarif Meclisi* (*Meclis-i Maarif-i Muvakkat*) kurulmuştur (1845). Bir başkan ve altı üyeden oluşan bu meclis tarafından hazırlanan bu layihada önemli konular bulunmaktadır. Burada, eğitim sisteminde ilk basamağı teşkil eden sıbyan okullarının ıslah edilmesi, ortaöğretimin ilk

Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi**, MEB, İstanbul 1991, s. 129-130; Mustafa Şanal, "*II. Abdülhamid Dönemi'nde İlköğretim, Ortaöğretim ve Yükseköğretim Uygulamaları*", **Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid**, C. III, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 384-390; Bayram Kodaman, "*II. Abdülhamid Devri'nde Eğitim ve Öğretim*", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C. XII, Çağ yayınları, İstanbul 1986, s. 466-468.

⁶ Bilim, **Tanzimat Devri'nde Eğitim...**, s. 18.

⁷ Reşat Özalp-Aydoğan Ataünal, **Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı**, MEB Yayınları, İstanbul 1977, s. 5.

⁸ Cahit Yalçın Bilim, **Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1784-1876)**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2002, s. 146.

devresi niteliğindeki rüşdiyelerin çoğaltılması, yatılı darülfünun açılması, bu işleri gerçekleştirmek üzere daimi bir *Meclis-i Maarif* kurulması gibi önemli konular bulunmaktadır.⁹

Geçici *Maarif Meclisi*'nin aldığı kararlardan birisi de *Encümeni Danişin* kurulmasıdır. Bu kurum, alınan karar gereğince açılacak *Darülfünun*'da okutulacak ders kitaplarını yazdırmak ve çevirecek kitapları tespit ve tayin etmek üzere kurulmuştur (1851).¹⁰ Devletin ve ordunun bilgin kişilerinden oluşan bu encümenin kırk kişilik bir iç üye kadrosu vardı. İlk milli akademimiz sayılabilecek *Encümen-i Daniş*'in J. W Redhouse¹¹, Hammer¹² ve Bianchi¹³ gibi kişilerle ve Türk, Rum, Ermeni ve yabancılardan oluşan otuz kişilik dış üyesi vardı.¹⁴ Bu encümen, 18 Temmuz 1851 tarihinde padişahın başkanlığında ilk toplantısını yaparak okulların ve açılacak olan *Darülfünun*'un tüm ders kitaplarını yazdırmak veya Türkçeye çevirmekle ilgili prensipler üzerine kararlar almıştır. *Encümen-i Daniş*, *Meclis-i Maarif*'e bağlı ve kararları bu meclisin onayı ile uygulayan bir kuruluş olmasına rağmen görevini istenilen şekilde yapamadığı ve bir gelişme sağlayamadığı için 1862 yılından sonra kaldırılmıştır.¹⁵

1856 tarihinde yayımlanan Islahat Fermanı'na göre, Milli Eğitim işlerine daha çok önem verilmesi zorunlu görülmüştür. Bunun için *Meclis-i Vükelaya* (bakanlar kurulu) dâhil bir nazır tarafından yönetimi sağlanmak üzere *Maarif-i Umumiye Nezareti* kurulmuştur (17 Mart 1857)¹⁶. Bu tarihten itibaren Milli Eğitim Bakanlığı'nın görevlerini yürüten bir teşkilatın tam manasıyla faaliyete geçtiği görülmektedir.¹⁷

⁹ Öztürk, *age*, s. 3.

¹⁰ Ali Akyıldız, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatı'nda Reform (1836-1856)**, Eren Yayınları, İstanbul 1993, s. 242-246.

¹¹ İngilizce-Türkçe büyük lügatin sahibi, İngiliz dil bilgini.

¹² Joseph Von Hammer Purgstall, tarihçi, diplomat.

¹³ Fransız dil bilgini.

¹⁴ Özalp-Ataüinal, *age*, s. 6.

¹⁵ Demirel, *agm*, s. 50.

¹⁶ Ali Akyıldız, "*Maarif-i Umumiye Nezareti*", **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XXVII, Ankara 2003, s. 273,274; Enver Ziya Karal ise 1856 yılında kurulduğunu söylemektedir. Bkz: Enver Ziya Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. IV-V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 125; Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 113,114.

¹⁷ Demirel, *agm*, s. 52.

Nezaretin kuruluşundan dört yıl sonra Maarif Nezareti'nin görevine dair *Mevad-ilmühaber* adı altında 3 Mart 1861 tarihinde talimat şeklinde bir ilmühaber yayınlanmıştır.¹⁸ Nezaretin görev ve yetkilerini ilk olarak tespit etmesi ve Milli Eğitim sisteminin esaslarını ortaya koyması bakımından önem taşıyan bu talimatta aşağıdaki konular yer almıştır:

1. *Mekteb-i Muazzama* 'dan olan bahriye, tıbbiye ve harbiye okullarının dışında kalan bütün okulların *Maarif Nezareti* 'ne bağlı olacağı,
2. Öğretim kurumlarının *Sıbyan* (ilk), *Rüşdiye* (orta), *Mekatib-i Fünun-i Mütenevvia* (yüksek dereceli çeşitli bilim ve meslek okulları) olmak üzere üç kademeye ayrılacağı, birinci kademedeki okulların okuma, yazma ve din esaslarını öğretecekleri ve bu sebepten karma (Müslüman ve Hıristiyan karışık) olmayacakları,
3. İkinci basamakta bulunan Rüşdiyelerin, üçüncü basamaktaki okullara girmek için gerekli olan temel bilimleri öğretmekle görevli bulunmaları sebebiyle karma olacakları (din farkı gözetilmeden), üçüncü basamaktaki okullarda Hendese, Madenler, Yollar, Ticaret, Ziraat, El sanatları ve Mimarlığa ait bilimlerin okutulacağı ve Bahriye, Tıbbiye, Harbiye okullarının da aynı basamakta sayılacağı,
4. Her basamaktaki bir okuldan bir üst okula imtihanla girileceği,
5. İkinci ve üçüncü basamaklarda öğretimin Türk Dili ile yapılacağı ve bu amaçla gerekli kitapların dilimize çevrileceği,
6. Öğretmenlerin Türk Dili ile öğretim yapmaya gerekli kişilerden seçileceği,
7. Daha önce kurulmuş bulunan *Meclis-i Maarif* ten başka, gereken de bu meclisin düşünce ve oyunu almak gerektiğinde *Meclis-i Maarif* üyeleri ile birlikte yukarıda belirtilen hususlar hakkında karar vermek üzere, Nazırın başkanlığında karma üyeli bir meclisin kurulacağı belirtilmiştir.¹⁹

¹⁸ Mehmet Ali Yıldırım, **Tanzimat Döneminde Meslek Okulları**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 249-262.

¹⁹ Özalp-Ataunal, **age**, s. 7.

Bu suretle *Maarif-i Umumiye Nezareti*'nin merkez teşkilatı yeni bir düzenleme ve karar organı ile genişletilmiştir (1861). Bu meclis, *Meclis-i Maarif*'ten iki Türk ve gayri Müslüm devlet ricalinden ve askeri doktorlardan da dokuz kişi olmak üzere on bir üyeden oluşmuştur.²⁰ *Maarif-i Umumiye Nezareti*'nin kurulması ile gerçek anlamda eğitim bakanlığının temeli atılmıştır. Artık eğitim kurumları devletin resmi kuruluşları, eğitim meselesi de devletin resmi politikası olmuştur. Nezaretin kuruluşundan 1861 tarihine kadar herhangi bir yenilik yapılmamış, mevcut işler düzene konmuştur. Ancak bu arada Anadolu'da 13, Rumeli'de 33, İstanbul'da 10 erkek ve 1 kız olmak üzere toplam 57 Rüşdiye Mektebi açıldı.²¹

10 Şubat 1864 tarihli padişah iradesine dayanılarak *Meclis-i Maarif* ile sonradan kurulmuş olan karma meclis lağvedilmiştir. Bunların yerine *Mekatib-i Sıbyan-ı Müslim* öteki *Mekatib-i Rüşdiye ve İlmiye* adı altında iki komisyon halinde ve nazırın başkanlığında yeni bir *Maarif-i Umumiye Heyeti* kurulmuştur.²² İki kol halinde faaliyet göstermeleri uygun görülen dairelerden birine *Daire-i Mekatib-i Hususiye* ve diğerine *Daire-i Mekatib-i Umumiye* denilmiştir.²³ Komisyon üyelerinden birer kişinin de başkan vekili olarak görevlendirilmeleri de uygun görülmüştür. Böylelikle, nezaretin merkez kuruluşu, bu tarihte idari ve ilmi işler için sürekli şekilde uzman danışma organlarına sahip oldu ve birçok hususta *Maarif Meclisi* ve *Nezaret* arasında ortaya çıkan yetki ve sorumsuzluk anlaşmazlıkları ortadan kaldırılmıştır.

Milli Eğitim işlerinin önemli bir bölümünü teşkil eden kitapların hazırlanmasında daha verimli bir çalışma sağlanabilmesi için, 1866 tarihinde *Maarif Nezareti* bünyesinde *Telif ve Tercüme Dairesi* adı ile yeni bir düzenleme organı kurulmuştur. 1870 tarihinde hazırlanan *Telif ve Tercüme Nizamnamesi* ile ilkokullara ait ders kitabı yazdırılması işinin bir şartname ile tespit edilmesi ve gazetelerde yayımlanarak müsabaka yoluyla kitap yazdırılması hükmü getirilmiştir. *Telif ve Tercüme Nizamnamesi*'nin birinci maddesine göre telif ve tercüme edilecek kitapların üç bölüme ayrıldığı görülmektedir.

²⁰ Bilim, *Tanzimat Devri'nde Eğitim...*, s. 25.

²¹ Bilim, *age*, s. 26.

²² Demirel, *agm*, s. 51.

²³ Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim...*, s. 149.

Bunlardan birincisi büyüklük ve kapsamına göre para ödülü verilmek yoluyla müsabakaya konan, ikincisi sipariş olunmadığı halde hariçten takdim olunan, üçüncüsü de belli bir bedel tayini ile bir kişiye tercüme ve yahut telif ettirilen kitaplardır. 35 maddeden oluşan bu yönetmelik, getirdiği hükümler bakımından eğitim tarihimizde telif ve tercüme işleri için önemli bir belge olmuştur.²⁴

²⁴ Özalp-Ataunal, **age**, s. 9.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. MEŞRUTİYET DEVRİ (1876-1908)

II. Abdülhamid'in tahta çıkması ve Kanun-ı Esasî'nin ilanı ile başlayan bu dönem, maarif tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Tanzimat Dönemi'nde yapılmak istenilen yeniliklerin çoğu planlamadan öteye gidememişken, II. Abdülhamid ile beraber bu dönemde eğitim alanında yenilikler uygulamaya konulmuş, birçok okul açılmış, gerekli görülenler ıslah edilmiştir. Tanzimat ile adım atılan yenilikler, bu dönem ile uygulama ve neticelendirme sahası bulmuştur.

1. 1869 Tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin Getirdikleri

Maarif Nezareti'nin kurulduğu tarihten itibaren eğitim sisteminin düzenlenmesi konusunda gerekli görüldükçe yeni talimatlar ve padişah emirnameleri yayınlanmıştır. Bunlar arasında Saffet Paşa'nın çalışmalarıyla hazırlanan ve 1 Eylül 1869 tarihinde yürürlüğe giren *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*²⁵ düzenleme, denetim, yönetim işlerinin tümünü bir bütün halinde kapsaması bakımından, eğitim hayatımızda bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Nizamnamenin hazırlanmasında Osmanlı eğitim sisteminin Batı ülkeleri örneklerine göre örgütlenmesi esasının kabul edildiği görülmektedir.

Cahit Yalçın Bilim ise, Batı ülkelerindeki örneklere göre örgütlenmiş bir nizamname demek yerine, doğrudan ülke belirterek, Fransa'dan etkilendiğini, Tanzimat Devri'nde eğitim reformlarının pek çoğunun olduğu gibi 1869'dan sonra da Osmanlı liderleri gerek örnek gerek rehberlik bakımından Fransa'ya yöneliktir demektedir.²⁶ *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*'nde geçen konular şöyledir:

²⁵ Bu Nizamname; Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın yönetiminde, Kemal Paşa'nın başkanlığında, Sadullah Paşa, Dadyan Artin Efendi, Rezaizade Ekrem Bey, Ebuzziya Tevfik Bey, Mehmet Mansur, Dragon Tzankaff'tan oluşan *Şura-ı Devlet Maarif Dairesi*'nde hazırlanmıştır. Bkz: Özalp- Ataünel, **age**, s. 10.

²⁶ Bilim, **Tanzimat Devri'nde Eğitim...**, s. 30.

mecburi öğretim, okul türleri ve kademeleri, öğretim usullerinin düzenlenmesi, öğretmenlerin meslek itibarları ve terfi şekilleri, milli eğitim merkez örgütünün yeniden düzenlenmesi, vilayetlerde eğitim dairelerinin kurulması, imtihanlarla ilgili hükümler ve diplomalar, bilim kurumlarının çoğaltılması, eğitim finansmanı için halkın bağışta bulunmasının sağlanması, gibi belli başlı konular bulunmaktadır.²⁷

Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın²⁸ yönetiminde hazırlanan beş bölümden oluşan ve 198 madde olan Nizamnamenin, ikinci ve üçüncü bölümlerinde Nezaretin merkez örgütü ile eğitim kurumlarının düzenlenmesine imtihan işlerine yer verilmiştir.²⁹ Böylece batılılaşma devrinin başlangıcından beri parça parça yapılan maarif islahatı bir nizamnameye bağlanıp, teşkilatlandırılmış ve maarif medrese düzeninin aksine tam bir devlet işi olarak ele alınmıştır.³⁰ 198 maddenin ve konularının dağılımları ise şu şekilde olmuştur:

1. İlköğretim meselesi (3-35. madde)
2. Ortaöğretim meselesi (35-50. Madde)
3. Bir üniversite açılması (79-128. Madde)
4. Bu müesseselere öğretmen yetiştirme meselesi (5-78. Madde)
5. Özel eğitim sorunu (128-131. Madde)
6. Bu okullara lazım olacak eserleri telif ve tercüme yoluyla hazırlayacak *Daire-i İlmiye* açılması meselesi 133-137. Madde)
7. Maarifin mali cephesi meselesi (192-198. Madde)
8. Bu okulların öğretmen diğer personelinin tayin ve terfi işlerine bakacak, nizamname hazırlayacak bir dairenin kurulması meselesi (133-143. madde)
9. Maarifin merkez kuruluşunda devamlı gelişmelere göre yeni kararlar alacak kuralları, yani Meclis-i Kebir-i Maarif meselesi (131-133. Madde)
10. Bu meclisin de dışardaki şubesi olan vilayet Meclisleri meselesi düşünülmüştür. (143-153. Madde)³¹

²⁷ Koçer, **age**, s. 82.

²⁸ Maarif tarihimizin belirli Şahsiyetlerinden olan ve Kemal Paşa'dan sonra, 1867-1871 tarihlerinde maarif nazırlığı makamında bulunan paşadır. Bkz: Koçer, **age**, s. 81.

²⁹ Duymaz, *agm*, s. 170.

³⁰ Koçer, **age**, s. 83.

³¹ Koçer, **age**, s. 85.

2. Meclis-i Kebir-i Maarif'in Kurulması

Maarif Nezareti'nin merkez ve taşra teşkilatını ve işleyişini kanuni bir şekle kavuşturan *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi* ile Maarif Nazırının başkanlığında ilmi ve idari olmak üzere iki daireye ayrılan *Meclis-i Kebir-i Maarif* adı ile yeni bir düzenleme organı kurulmuştur.³² Osmanlı Devleti'nin son günlerine kadar gerekli düzenleme ve genişlemeler yapılarak devam eden düzenleme organlarının temelini bu meclis teşkil etmiştir.³³ Ayrı birer başkanı bulunan bu daireler Nizamname ile gösterilen, kendileriyle ilgili işlerde ayrı ayrı, ortak konularda bir arada toplanan meclisler, genel kurul halinde görev yapmışlardır. *Maarif Nizamnamesi*'ne göre merkez teşkilatının planı şu şekildedir: *Meclis-i Kebir-i Maarif* dört daireye ayrılmıştır. Bunlar, ilmiye dairesi, idare dairesi, vilayet maarif meclisleri ve muhasebe ve maarif sandıklarıdır.³⁴ Bu dairenin kuruluş ve görevlerini, şu şekilde kısaca belirtmek mümkündür:

İlmi dairenin görevleri, okul kitapları ile çeşitli birimlere ait gerekli kitapları yazdırmak Türkçeye çevirtmek, Avrupa üniversiteleriyle ilişki kurmak, Türkçenin ilerlemesine çalışmak ve rüüs³⁵ imtihanlarını yapmaktır. Sekiz kişi olan dâhili üyelerin sürekli bu işlerle meşgul olmaları, bir kısım üyelerin de harici yazışma yolu ile çalışmalarda bulunmaları ve bunların üç ayda bir yapılacak toplantılara katılmaları öngörülmüştür. Yüksekokul nazır ve müdürleri de bu dairenin tabii üyeleri arasına alınmıştır. İdari daire, yarı yarıya Müslim ve gayrimüslim iki muavin ve dört muhakkik ile üçte bir gayrimüslim altı üyeden ve bir başkâtipten oluşmuştur. Her gün toplanması öngörülen idari daire, okulların, Maarif Meclislerinin, müzelerin, kitaplıkların ve matbaaların yönetim, personel, tahkikat, bütçe, muhasebe ve nizamname tasarılarını hazırlayarak meclisin genel kuruluna sunmak üzere görevlendirilmiştir. Vilayetlerde *Meclis-i Kebir-i Maarif*'in icra vasıtası olmak üzere Maarif Nazırlığı başkanlığında birer *Maarif Meclisi* kurulması öngörülmüştür.³⁶

³² Koçer, *age*, s. 88.

³³ Uğur Ünal, *Meclis-i Kebir-i Maarif (1869-1922)*, TTK, Ankara 2008, s. 5.

³⁴ Koçer, *age*, s. 89.

³⁵ Sadrazam tarafından küçük rütbelere için verilen resmi yazı; ilmiye, sarıklı ulema derecelerinden biri. Bkz: Ferit Develioğlu, *Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın kitabevi, Ankara 2010, s. 1083.

³⁶ Duymaz, *agm*, s. 170.

1869 Tarihli *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*'nin 131, 132, 133, 134, 135, 136 ve 137. maddelerinde ise ilmi dairenin görevleri belirtilmiştir.³⁷ Daha sonra 1872 tarihinde *Meclis-i Kebir-i Maarif*'in ilmî ve idari daireleri birleştirilmiş ve üye sayısı da bir miktar azaltılmıştır.³⁸ Tanzimat'ın ilanından sonra Batı örneğine uygun olarak açılmış okulların yanında, Arapça dinî eğitim veren medreseler faaliyet göstermekte idi. Tanzimat hareketi ile çağdaş eğitim sisteminin Osmanlı Devleti'ne sokulmasına çalışılırken, bir yandan da medreseyi memnun etme çabası göstermekte idi. Bu devrin eğitim politikası, ilköğretimi yaymak fakat bunu devletin genel hizmetlerinden saymayarak cemaatler ve vakıflar yoluyla yerine getirmektir. 1876 Kanun-ı Esasi'ye göre eğitim, devlet gözetimi altında tüm Osmanlı vatandaşlarına bir hak olarak tanınmıştır.³⁹ *Maarif Nezareti*'nin merkez kuruluşu 1879 tarihinde beş daireye ayrılmıştır. Her dairenin başına da *Meclis-i Maarif* üyelerinden biri getirilmiştir.⁴⁰ Eğitim sisteminde yürürlükte olan öğretim basamaklarına göre ayrılmış olan merkez örgütünün esası böylece kurulmuştur, denilebilir.

Öğretim dairelerinin yanında *Telif ve Tercüme Dairesi* de yer almakta idi. Fakat 1882 tarihinde, bu daire lağvedilerek yerine *Encümen-i Teftiş ve Muayene* adı ile kadrosu sürekli genişleyen bir sansür heyeti teşekkül etmiştir.⁴¹ İki yıl sonra sürekli bir *Meclis-i Maarif*'in yeniden kurulmasını ihtiyaç duyulmuştur. 1896 tarihinde Padişah iradesi ile Maarif Nazırının Başkanlığında *Encümen-i Teftiş ve Muayene Dairesi*'nin incelemesinden geçen kitaplar üzerinde ikinci bir sansür mercii olmak üzere bir heyet kurulmuştur. Böylece beş kişilik bir *Tetkik-i Müellefat Komisyonu* hayata geçmiştir.⁴²

1903 tarihinde *Encümen-i Teftiş ve Muayene*'den, din kitaplarını inceleme görevi alınarak din adamlarından oluşan, bir başkan ile dört üyeli *Kütb-i Diniye ve Şeriye Tetkik Heyeti* adlı bir kuruluşa verilmiştir.

³⁷ Kodaman, "II. Abdülhamid Devri'nde Eğitim...", s. 457, 458.

³⁸ Özalp-Ataunal, *age*, s. 10-12.

³⁹ 25 Mart 1879 Tarihinde yürürlüğe giren ve " *Rumeli-i Şarki Vilayeti'nin Mebadi-i Tedris-i Hakkında Kanundur*" başlığını taşıyan kanunda eğitim, öğretim, program, ders kitapları ve öğretmen yetiştirmekle ilgili maddeler yer almıştır. Bkz: **Düster**, I. Terkip, C. II, Ankara Devlet Matbaası, Ankara 1944, s. 71-95.

⁴⁰ Özalp-Ataunal, *age*, s. 14.

⁴¹ Bilim, **Türkiye'de Çağdaş Eğitim...**, s. 185.

⁴² Ünal, *age*, s. 12.

Böylece, *Maarif Nezareti*'nin yıllardır süregelen siyasi sansür görevine bir de dini yayınların kontrolü gibi ikinci ve eğitim alanı dışında bir görev daha eklenmiş ve bu görev 1908'e kadar devam etmiştir.⁴³ Bu dönemde (1879-1908) yedi defa sadrazamlığa getirilen Mehmet Sait Paşa'nın eğitim düzenlemesi üzerine dikkatle eğildiği görülmektedir.

3. Mehmet Sait Paşa'nın Layihası ve Layihanın Getirdikleri

Sait Paşa sadrazam iken Padişah II. Abdülhamit'e sunduğu ve eğitim sisteminde ıslahat yapılmasına ilişkin layihada⁴⁴ şu görüşlere yer verilmiştir:

1. Her eyalet merkezinde bir *Darülulum* (üniversite), bir *Darülfünun* (teknik üniversite), bir *Darümuallimin* (öğretmen okulu), bir tarım, bir *Turuk ve Maabir* (yol ve köprüler), bir orman ve bir ticaret okulu açılmasını,
2. Liva Merkezlerinde *Mekatib-i Sultaniye* (lise), kaza merkezlerinde *Rüşdiye*, nahiye merkezlerinde de ilkokullar ile *Sanayi-i Adiye* (el sanatları) okulları kurulmasını,
3. Her nahiye merkezinde, içinde din bilgisi, ticaret, tarım ve sanayie dair kitaplarla haritalar bulunacak kitaplıklar açılmasını,
4. Eyalet üniversitelerinde *hukuk, tabii bilimler ve matematik, edebiyat ve felsefe darülicazeleri* (fakülte) bulunmasını,
5. Medreseler ile gayrimüslimlere ait din eğitimi yapan kurumların her sınıf halk için ilahiyat darülicazeleri addolunmasını,
6. *Darülulum'a, Sultaniye Mektepleri; Darülfünun'a, Rüşdiye Mektepleri* mezunlarının alınmasını,
7. Teknik üniversitelerin (*darülfünun*), sanayinin bütün bölümleri için mühendis ve özellikle belediye mühendisleri ve sanayinin yüksek seviyedeki sevk ü idare elemanları yetiştirmesini, bu sebepten kurumda makine, belediye mimarlığı ve maden mühendisliği ile ilgili teorik ve pratik eğitim yapılmasını,
8. *Darülfünun*'un yükseköğretim kurumu sayılmasını,

⁴³ Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim...*, s. 185.

⁴⁴ Koçer, *age*, s. 141.

9. Öğretmen okullarının ilkokullara ve ortaokullara öğretmen yetiştireceğini, liselerde mezun olan öğrencilerden öğretmenlik imtihanını verenlerin, öğretmen okullarına kabul olacağını ve bu gibilerin üniversitelere devam etmeyip öğretmenlik mesleğine girebileceklerini,
10. *Sanayi-i Adiyeye Mektepleri*'nin öğretim programları ve yönetmeliklerinin demircilik, doğramacılık, dökümcülük ve usul-ı ayar öğretilecek şekilde düzenleneceğini ve bu okulları bitirenlerin başka bir kuruma giremeyeceklerini önermiştir.

Sait Paşa'nın bu layihasında genel öğretimden başka mesleki ve teknik öğretim kurumlarının da milli eğitim sistemi içinde yer almasını istediği anlaşılmaktadır. Fakat layihanın hazırlandığı tarihlerde vilayetlerde özel komisyonlar tarafından yönetilmekte olan sanat okullarının eğitim sistemine alınmaları için otuz dokuz yıl beklemek gerekmiştir.⁴⁵

4. Maarif Nazırı Haşim Paşa'nın Başkanlığında Kurulan Komisyon ve Eğitime Katkıları

1869 Tarihli *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*'nin getirdiği hükümler ihtiyacı karşılayamayacak hale geldiğinden, 1904 tarihinde sivil ve askeri her dereceden bütün okulları öğretim programlarının yeniden düzenlenmesine ihtiyaç duyulmuştur.⁴⁶ Bu maksatla yayımlanan padişah emri ile Maarif Nazırı Haşim Paşa'nın başkanlığında bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun hazırladığı tutanak da sadrazamın başkanlığında toplanan *Meclis-i Mahsus-ı Vükela* tarafından bazı değişiklikler ve eklemeler yapıldıktan sonra padişah emri olarak yayınlanmıştır. Bu tarihte üzerinde durulan eğitim sorunları, bunların ortaya konusu ve çözümleri için ileriye sürülen tedbirler ile ilgili bir tutanak tutulmuştur. Bu tutanağın özeti şöyledir, okulların öğretim programları incelenerek gerekli düzeltme ve değişmelerin yapılması için padişah iradesi çıkmıştır. Bu irade gereğince kurulan komisyon tarafından ilk, orta ve yüksekokulların öğretim metodu ve öğretim araçları hakkında geniş ve uzun araştırmalar yapılmıştır.

⁴⁵ Özalp-Aydoğan, *age*, s. 15, 16.

⁴⁶ Koçer, *age*, s. 144.

Araştırmalardan alınan sonuca göre, ğretim programlarında uygun görülen değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerde din ve ahlak derslerinin padişahın uygun göreceği ölçüde programlarda yer alması, öğrencilerin zihinlerinin gereken ve yararlı bilgilerle bezenmesi esas alınmıştır.⁴⁷

Maarif Nazırının başkanlığında toplanan komisyonun hazırladığı bu tutanak *Meclis-i Mahsus-i Vükela*'da incelendikten sonra gerekli hususlar eklenmiştir. Bu devrin taşra düzenleme ve yürütme kuruluşlarına gelince, 1869 Tarihli *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*'ne göre Tuna ve Bağdat vilayetlerinde ilk defa birer *Maarif Meclisi* kuruldu (1872).⁴⁸ Aradan uzun yıllar geçtikten sonra, önemli görülen vilayet merkezlerine Maarif Müdürü tayin edilmiştir.

Bu devrin eğitim anlayışında başlıca girişimler olan gerek Sait Paşa'nın layihası ve gerek Haşim Paşa'nın başkanlığında kurulan komisyonun aldığı kararlarda, ortak görüşlerin olduğu görülmektedir. Buna göre; eğitim sisteminin bir bütünlüğe kavuşturulması, eğitim imknlarının herkese eşit olarak sunulması, eğitim ve ğretim kurumlarının dengeli bir şekilde ülke geneline yayılması ve programların toplum ihtiyaçlarına göre geliştirilmesi görüşlerinin vurgulandığı görülmektedir.⁴⁹

⁴⁷ zalp-Ataünal, *age*, s. 16.

⁴⁸ zalp-Ataünal, *age*, s. 17-19.

⁴⁹ Ergin Osman, *Türk Maarif Tarihi*, C. I, Eser Kültür Yayınları, İstanbul 1997. s. 754.

1.1. I. MEŞRUTİYET DEVRİ EĞİTİM SİSTEMİNİN YAPISI

1.1.1. Merkez Teşkilatı

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi 1869'da Tanzimat Devri'nde çıkarılmış ise de onun büyük bir bölümü kâğıt üzerinden fiiliyata henüz geçmemişti. Bu devrin başında *Maarif Nezareti* çok basit bir kuruluşa sahipti. Bu, maarif nazırının en yakın yardımcıları olan iki kâtipten kurulan bir *Genel Maarif Meclisi*'nden ve bir kaç kalem memurundan ibaretti.⁵⁰

Vilayetlerde ise, iki vilayet hariç henüz maarif işleriyle ilgilenen bir memur yoktu. Teftiş sahaları ve konuları değişik bir kısım müfettişlerle de takviye olunan bu kadronun bünyesindeki esas değişme, nezarete ait işlerin beş daireye bölünerek her bir dairenin başına *Meclis-i Maarif* üyelerinden birinin getirilmesi ve mevcut memurların bu daireler arasında taksimi suretiyle 1879 Temmuzunda olmuştur. Bugün hâlâ devam eden eğitim basamaklarına göre ayarlanmış bulunan merkez teşkilatının esası, böylece atılmıştır.⁵¹

1.1.1.1. İlköğretim

1896 Nizamnamesi genel ilköğretimin ilk basamağı olan sıbyan okullarının her mahalle ve köyde en az bir tane olmak üzere açılması esasını koyuyor, bunların kız, erkek, Müslim ve gayrimüslim diye ayrı ayrı olmak üzere dört yıllık okullar haline getiriliyor ve okutacakları dersleri konularıyla gösteriyordu.

Aynı zamanda kızlar için 6-10, erkekler için 7-11 yaşları arasında okula devamı mecburi kılıyordu. 1876 tarihinde ilköğretimin geliştirilmesi sıbyan okullarının yönetimi ve mali işlerinin yürütülmesi için halkın da işbirliğinden faydalanılmak düşünülmüş böylece *Tedrisat Meclisleri* adıyla bir teşkilat vücuda getirilmesi denenmişse de bu konu da fazla başarı sağlanamadığı anlaşılmaktadır. 1882 tarihinde memlekette mevcut ilkokulların durumu hakkında devlet salnamesinde verilen bilgi,

⁵⁰ Koçer, *age*, s. 125,126.

⁵¹ Koçer, *age*, s. 127.

okullarında 1876 programına nazaran sadece son sınıfına da hesap dersinin konulmuş olması gibi ufak bir değişiklik göstermektedir.⁵² Mali kaynaklara göre bunlar dört grup halindedir. Birincisi, öğretmenlerin aylıklarıyla okul giderleri Maarif Nezareti bütçesinden verilen okullardır. Bunların öğrencilerinden alınan ücretlerin hazineden tahsisatı olmayan okulların lüzumlu giderlerine sarf olunduğu kaydedilmekte ve böylece ilköğretimin parasızlığının henüz düşünülmediği görülmektedir. İkincisi, *Hususi İbtidai* denilen öğretmen aylıklarıyla okul giderleri öğrencilerden alınan ücretlerle karşılanan okullardır. Üçüncüsü, hayır sahiplerinin kurdukları cemiyetler tarafından öğretmen aylıkları ve giderleri sağlanan okullardır. Sonuncusu ise, İstanbul'da on üç merkeze bağlı olarak teşkilatlandırılan ve idareleriyle teftişleri bu merkezlerin öğretmenleri tarafından yapılan aynı zamanda Maarif Nezaretinin *Umum Mekatib-i İbtidaiye ve Sıbyaniye Müfettişliği*'nin denetimi altında bulunan okullardır.

Resmî isimleri *Mekteb-i ibtidai* olarak ifade edilen ilkokulların, ilk teferruatlı müfredat programının yapıldığını, milli eğitim işlerinde de geniş ölçüde bir düzenleme hareketine gidildiğini 1891 yılında görmekteyiz.⁵³ 1869 *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*'nden sonra, devlet, ilköğretim alanında şu siyaseti takip etmiştir: Yapılacak yenilikleri kolayca uygulamak için, sıbyan okulları dışında iptidai okulları açmak, sıbyan okullarını tedricen ve muhafazakâr çevrelerin dikkatini çekmeden usul-ü cedit üzere ders veren bir duruma getirmektir.⁵⁴

II. Abdülhamid Devri'nde, ilkokulların yaptırılması, cehaletin kaldırılması ve genel maarif hizmetlerinin halka götürülmesi hususunda önceliğin Müslüman nüfusun çok olduğu yerlere verilmesi, ilköğretim siyasetinin esasını teşkil eder. Bu arada kaza ve kasabalarda yaptırılacak ibtidai okullarının büyük olması ve burada gayrimüslim tebaa çocuklarının da eğitilmesi yolundaki resmi kararlar ilköğretim de de Osmanlılık siyasetine önem verdiğini göstermektedir.⁵⁵

⁵² Ergin Osman, *age*, C. I, s. 888-893.

⁵³ Koçer, *age*, s. 127,128.

⁵⁴ Kodaman, "*II. Abdülhamid Devri'nde Eğitim...*", s. 464.

⁵⁵ Kodaman, "*II. Abdülhamid Devri'nde Eğitim...*" s. 465.

Diğer bir husus ise, ilkokullara öğretmen yetiştirme konusunda takip edilen siyasettir. İlk defa II. Abdülhamid devrinde birçok vilayet merkezinde *Darülmuallimin* ve bunun yanında öğretmen açığını bir an evvel kapatmak için kısa süreli kurslar açılmıştır. Okul ve öğrenci sayılarındaki artış oldukça hızlıdır. Bu devirde, 1876'da İstanbul'da sadece 6 tane iptidai bulunurken, bu tarihten 1886'ya kadar 44 yeni ibtidai kurulmuştur. 1877 tarihinde sayıları 200 ü geçmeyen *Usul-ı Cedide Okulları*, 15 yıl içinde imparatorlukta oldukça çoğalmıştır.

1892-1893 istatistiklerine göre ülkede 3057 *Usul-ı Cedide Okulu* mevcuttur. 1905-1906 tarihlerinde ise bu sayı 9347'ye çıkmıştır.⁵⁶ İlköğretim bu devirde şu noktalar etrafında toplanabilir, kanuni tedbirler: ilköğretim mecburiyetinin konması, idari tedbirler: merkezde ve taşrada ilköğretim teşkilatının kurulması, ibtidai okullarının açılması ve çoğaltılması, sıbyan okullarına yeni usul öğretimin sokulması, Müslüman halkın kalabalık olduğu yerlerde ilköğretime öncelik ve ağırlık verilmesi, maarif alanında halkın maddi yardımının sağlanması, taşrada *darülmualliminlerin* açılmasıdır.⁵⁷

Bütün bu yapılanları, imparatorluğun genişliği ve nüfusu ile karşılaştıracak olursak her yönden yetersiz olduğu görülmekte fakat devletin mali durumu, maarife ayrılan para, iç ve dış olaylar, Avrupa'nın baskısı, kapitülasyonlar, gayr-i Müslimlerin olumsuz faaliyetleri, o zamanki düşünce tarzı, kadro yetersizliği ve cehaletin yaygın oluşu yüzünden halkın ilgisizliği göz önüne getirilirse yapılanları küçümsememek gerekir.⁵⁸

1.1.1.2. Ortaöğretim

II. Abdülhamid Devri'nde ortaöğretim müessesesi olarak şu okulların yer aldığı görülmüştür: *Rüşdiyeler*, *Mülkiye Erkek Rüşdiyesi* ve *İnas (kız) Rüşdiyesi*; liseler, *Mekteb-i Sultani* ve *Dariüşşefaka*; İdadiler, *Mercan*, *Dersaadet*, *Vefa*, *Numune-i Terakki*, *Üsküdar*, *Bakırköy* ve *Kabataş* olmak üzere şekillenmiştir.

⁵⁶ Yücel Gelişli, "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)", **Türkler**, C. XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 37-40.

⁵⁷ Kodaman, "II. Abdülhamid Devri'nde Eğitim...", s. 465.

⁵⁸ Kodaman, "II. Abdülhamid Devri'nde Eğitim...", s. 466.

1.1.1.2.1. Rüşdiyeler

II. Mahmut Devri'nde 1838 tarihinde sıbyan okullarının üstünde, *Sınıf-ı Sani* okullarının açılmasına karar verilmiş, daha sonra bu okulların adı *Rüşdiye* olarak değiştirilmiştir. Bu okulların idaresiyle meşgul olacak bir de nezaret kurularak *Mekatib-i Rüşdiye Nezareti* adı verilmiştir. 1838'de kurulan *Mekteb-i Maarif-i Adli* ve 1839 tarihinde açılan *Ulum-u Edebiye* birer meslek yüksekokulu tarzındaki rüşdiyelerdir.⁵⁹ 1869 *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*'nin yayınlandığı sırada çeşitli vilayetlerde 87, İstanbul'da ise 12-13 rüşdiye vardı. Bu rakamlar, 1876'da 423'e ulaşmıştı.⁶⁰ Bu okullarda yirmi bine yakın talebe vardı. Rüşdiyeler, ilk önce dört yıl olduğu halde *Darülmaarif* açıldıktan sonra altı yıla çıkarılmış, fakat 1863'te beş yıla indirilmiştir.⁶¹

1869 tarihinde ilan edilen *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*, eğitim yönetimine, okullaşmaya ve eğitimin her kademesine yenilik getirdiği gibi modernleşme anlamında gelecekteki hedefleri de belirlemiştir. Nizamname, rüşdiyelerin eğitim ve öğretimi ile yeniden yapılandırılması ve ülke genelinde açılacak yerlerin özelliklerini dile getirmiştir.⁶² Beş yüz evden fazla olan kasabalarda, halkı sadece Müslüman ise yalnız bir *İslam Rüşdiyesi*, yalnız Hristiyan ise bir *Hristiyan Rüşdiyesi* açılacaktır. Halkı karışık olan yerlerde Müslümanlar ve Hristiyanlar için birer rüşdiye yapılmıştır. Yalnız karışık kasabalarda ayrı rüşdiye açılması için azınlık olan halkın yüz haneden fazla olması lazımdı. Rüşdiye okullarının inşası, öğretmen ve hademe maaşları ile diğer tüm masrafları vilayet maarif idarelerince karşılanmaktaydı. Yapılacak rüşdiye binaları, *Meclis-i Kebir-i Maarif* tarafından verilen plana uygun olarak inşa edilmiştir.⁶³

1878 tarihli devlet salnamesine göre ise, İstanbul'da 21 rüşdiye okulu vardı. Bunların 12'si erkek, 9'u kızdı. Bu okulların öğretmen mevcudu 167, öğrenci mevcudu ise 1705 idi.⁶⁴ Bu sayıların ileriki yıllarda arttığı görülmektedir.⁶⁵

⁵⁹ Koçer, *age*, s. 129.

⁶⁰ Kodaman, "II. Abdülhamid Devri'nde Eğitim...", s. 467.

⁶¹ Demirel, *agm*, s. 56.

⁶² Demirel, *agm*, s. 52.

⁶³ Demirel, *agm*, s. 53.

⁶⁴ Koçer, *age*, s. 129,130.

⁶⁵ Şanal, "II. Abdülhamid Dönemi'nde İlköğretim...", s. 388-391.

II. Abdülhamid Devri'nde *Maarif Nezareti* toplam beş daireye ayrılmış, bu dairelerden birisi de *Mekatib-i Rüşdiye Dairesi* olmuştur. 1878 tarihinden itibaren rüşdiyelerin ıslahına ve yenilerinin açılmasına başlanmış ve kısa zamanda rüşdiye okulları sayı yönünden artmıştır. Fakat 1880'den sonra idadilerin önem kazanmasıyla rüşdiyeler ikinci plana itilmiştir. 1889 tarihli bir irade ile idadi bulunan yerlerdeki rüşdiyelerin kapatılmasına karar verilmiştir.

Boş kalan rüşdiye binaları, idadilere tahsis edilmiş, öğretmen ve diğer görevlileri de idadilere naklolunmuştur. Devrin sonlarına doğru imparatorlukta 619 rüşdiye okulu mevcut olup, toplam 40.000 talebenin devam ettiği anlaşılmaktadır. Tanzimat Devri'ne göre bina ve öğrenci sayısında iki üç kat artış kaydedilmiştir.⁶⁶

1.1.1.2.2. İdadiler

Batılılaşma döneminde açılan ikinci tip ortaöğretim kurumu idadilerdir. Rüşdiyeden sonra yüksekokullara devam etmek isteyen öğrencileri hazırlamak amacıyla açılan okullara *idadi* denilmektedir. İlk idadi, *Mekteb-i Harbiye*'ye girmek isteyen öğrencileri hazırlamak amacıyla 1845 tarihinde açıldı.⁶⁷ Tam bir okul hüviyetini kazanmaları ise 1869 *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi* ile olmuştur.

1869 *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi* ile Müslüman ve gayrimüslim Osmanlı Tebaasını birbirine kaynaştırmak ve müşterek bir kültürle yetiştirmek düşüncesiyle dört yıllık rüşdiyelerin üstünde öğrenim süreleri üç yıl olacaktı. Sancak merkezlerinde açılacak ve çift öğrenim dili olması düşünülmüş, bununla ortaöğretimin süresi rüşdiye ile birlikte yedi yıla çıkarılmış olsa da, bu plan bir süre kâğıt üzerinde kalmıştır. Ancak İstanbul'da *Darülmaarif*'in yerinde ilk *Mülkî İdadi* (19 Aralık 1873) ve vilayetlerde de iki sene sonra Mora Yenişehir'inde ilk idadi açılabilmiştir.⁶⁸ Yine bu tarihte *Darülmualimin* içinde bir idadi şubesi teşkil edilmiştir.

⁶⁶ Kodaman, "II. Abdülhamid Devri'nde Eğitim...", s. 468.

⁶⁷ Şanal, "II. Abdülhamid Dönemi'nde İlköğretim..." s. 390.

⁶⁸ Koçer, *age*, s. 130.

İdadilerin öneminin bilinmesine rağmen maddi imkânsızlıklar sebebiyle, bir müddet açılmadığı görülmektedir. Bu sebeple, 1882 tarihinden itibaren bazı vergi gelirleri maarife kaydırılarak idadilerin sayısının arttırılmasına başlanmıştır. İlk hamlede 43 ayrı yerde idadi açılmasına karar verilerek yapılmasına başlanmıştır. Bu idadiler, kısa zamanda tamamlanmış hatta İzmir, Manastır gibi büyük yerlerdeki idadiler yatılı hale getirilmiştir.⁶⁹ Vilayetlerde idadi açma siyaseti bir müddet sonra, eleştiriler almıştır.

1887 tarihinde toplanan maarif komisyonu idadilerin o zamana kadar açılmış olanların muhafazası, fakat bundan sonra yapılacak olanların geçici olarak durdurulması yönünden karar almıştır. Komisyon, üç yıl olan idadi tahsilini dört yıla çıkartmıştır.⁷⁰ Bunu yanında, daha evvel gündüzlü olarak açılmış ve sadece buldukları şehrin çocuklarına faydası dokunan idadilerin yatılıya çevrilmesi kararlaştırılmıştır. 1892 tarihinde açılan idadilerin örnek teşkil etmesi açısından okutulan dersleri şu şekilde verebiliriz:

Tablo 1: II. Abdülhamid döneminde 1892 yılında sancak merkezlerinde açılan beş yıllık İdadilerde okutulan dersler⁷¹

Dersin Adı	1. Yıl	2. Yıl	3. Yıl	4. Yıl	5. Yıl
Ulum-i Diniye	3	2	2	2	2
Arapça	3	3	3	3	2
Farsça	-	2	2	2	-
Türkçe	6	5	3	2	2
Fransızca	-	-	4	5	5
Hesap	2	2	2	3	-
Hendese	-	-	2	2	3
Coğrafya	2	2	2	2	2
Tarih	-	2	3	2	2
Usul-i Defteri	-	-	-	-	2
Malumat-Fenniye	-	-	-	-	3
Hüsn-i	1	1	1	1	1

⁶⁹ Kodaman, "II. Abdülhamid Devri'nde Eğitim...", s. 469.

⁷⁰ Şanal, "II. Abdülhamid Döneminde İlköğretim...", s. 390-393.

⁷¹ Şanal, "II. Abdülhamid Dönemi'nde İlköğretim...", s. 375-401.

Hat					
Resim	1	1	1	1	1

II. Abdülhamid Dönemi idadi ders programları incelendiğinde kültür ve fen derslerine önem verildiği gibi din derslerine verilen önemin giderek arttığı görülmüştür. İdadilerin açılmaya başladıkları tarihten sekiz veya dokuz yıl sonrasında, taşra idadileri, beş ve yedi yıllık olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Böyle bir ayrıma mali imkânsızlıklar yüzünden gidilmiştir. Zira her vilayet ve sancakta, yedi yıllık yatılı idadiler açmaya maarif bütçesi müsaade etmiyordu. Her iki tip idadi de rüşdiye sınıflarını içine alıyordu. Yatılı idadilere ücretsiz talebe alındığı gibi ücretli talebe de kabul ediliyordu.⁷²

İdadiler konusunda hükümetin siyaseti, bir an evvel devlet ve millet hizmetinde çalışacak memur ve serbest meslek sahibi kimseleri yetiştirmek gayretiyle tepeden tabana doğru gitmekti. Bu maksatla 1895-1896 öğretim yılında, imparatorlukta birçok yatılı ve gündüzlü idadi açılmıştır. Bu tarihte 19 yatılı idadide 3374; 35 gündüz idadisinde 4270 talebe mevcuttu.⁷³ II. Abdülhamid Devri sonunda bütün imparatorlukta 93 resmi, 11 hususi, 5 de askeri olmak üzere toplam 109 idadi mevcuttu. Bu okullardaki öğrenci sayısı ise 20.000 civarındaydı.⁷⁴

1.1.1.2.3. Sultaniler

Sultaniler ortaöğretim kurumlarından birisidir. Bu kurumlar, Tanzimat Devri'nde iki tane olup, ikisi de özlemdir. Bunlardan birisi *Darüşşefaka* ve diğeri *Galatasaray*'dir.

1.1.1.2.3.1. Mekteb-i Sultani

Sultani tabiri 1868 tarihinde Fransızların işbirliği ile kurulan liseye *Galatasaray Sultanisi* veya *Mekteb-i Sultani* denilmesiyle ortaya çıkmıştır.⁷⁵ Yükseköğretime geçiş için rüşdiye üstünde bir okula ihtiyaç hâsıl olmuştur. 1856 Islahat Fermanı eğitim

⁷² Ergin Osman, **Türk Maarif Tarihi**, C. III-IV, Eser Kültür Yayınları, İstanbul 1997. s. 925-928.

⁷³ Kodaman, "*II. Abdülhamid Devri'nde Eğitim...*", s. 469,470.

⁷⁴ Şanal, "*II. Abdülhamid Döneminde İlköğretim...*"s. 395.

⁷⁵ Şanal, "*II. Abdülhamid Dönemi'nde İlköğretim...*", s. 396.

alanında da birçok işlerin yapılmasını, Müslim ve gayrimüslim bütün Osmanlı tebaasının eşit şartlar altında maarif hizmetlerinden yararlanmasını gerektirmiştir. İşte bu sebeple ve Fransız tesiriyle, maarif alanında, Vilayet Nizamnamesinin hazırlanması, *Meclis-i Vala*'nın çeşitli idarelere bölünerek, Fransa'daki gibi *Şura-yı Devlet* adıyla yeniden teşkil edilmesi ve *Galatasaray Sultanisi*'nin açılması başta gelmiştir.

Model olarak Fransız liselerine benzeyen bu okulda öğretim süresi beş yıl ve öğretim dili Fransızcadır. İlk müdürü Fransız olan bu okulun diğer idarecilerinin ve öğretmenlerinin çoğu da Fransız idi. Türk, Ermeni, Rum, İngiliz, İtalyan asıllı öğretmenler de vardı.⁷⁶ *Mekteb-i Sultani*'de her milletten ve cemaatten talebe vardı. II. Abdülhamid Devri'ne kadar gayrimüslim talebe sayısı çoğunlukta olmuştur. Buradan mezun olanlar, *Darülfünun*'a, yüksekokullara girebildikleri gibi memuriyete de geçebilmiştir. *Mekteb-i Sultani*'de öğretim esas olarak iki kısma ayrılmıştır. Bunlar, *sınıf-ı iptidaiye* kısmı ve *esas sultani* kısmıdır.

Birinci kısımda üç, ikinci kısımda ise altı yıl öğretim yapılıyordu. Bu altı yıllık öğretimde *Sınıf-ı Aliye* ve *Sınıf-ı Taliye* tabir edilen üçer yıllık safhalarda oluyordu. Aliye kısmı ayrıca, edebiyat ve ulum olmak üzere iki şubeye ayrılmıştır. Başlangıçtan beri Fransızca olan öğretim dili, II. Abdülhamid Devri'nde de muhafaza edilmiştir. Bunun yanında Türkçe derslerine de gereken önem verilerek, talebelerin Osmanlı kültüründen tamamen kopmaları önlenmek istenmiştir.⁷⁷

1.1.1.2.3.2. Vilayet Sultanileri

Vilayetlerdeki duruma bakılacak olursa, 1869 Nizamnamesinde her vilayet merkezinde birer Sultani açılması öngörülmüşse de bu gerçekleştirilememiştir. Girit'in merkezinde *Mekteb-i Kebir* adı ile bir *Mekteb-i Sultani* açılmış olduğunu bilmekle beraber, nizamnamesi, açılışı ve programıyla ilgili elimizde mevcut değildir. 1884 Suriye vilayet salnamesinde *Medrese-i Sultaniye* adı altında bir okul zikredilmiştir.

⁷⁶ Kodaman, "II. Abdülhamid Devri'nde Eğitim...", s. 470.

⁷⁷ Kodaman, "II. Abdülhamid Devri'nde Eğitim...", s. 471.

II. Abdülhamid Devri'nde vilayet idadileri yedi yıla çıkarılarak sultanilerin eksikliği giderilmeye çalışılmıştır. Yedi yıllık ve yatılı vilayet idadileri *Mekatib-i Sultaniye*'den beklenen hizmeti devrin sonuna kadar karşılamıştır.⁷⁸

1.1.1.3. Yükseköğretim

II. Abdülhamid dönemi ile beraber yükseköğretim kurumlarında da çeşitli faaliyetlere girişilmiş ve yeni yükseköğretim mektepleri açılmıştır.

1.1.1.3.1. *Darülfünun*

Tanzimat'tan önceki dönem içerisinde tıbbiyeleri saymazsak, bugünkü manada üniversite seviyesinde öğrenim yapan yüksekokullar yoktur. 21 Temmuz 1846'da geçici *Maarif Meclisi*, medreselerin dışında dinî geleneklerden uzak Batı tarzında bir darülfünun kurulması gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu karar göre, kurulacak darülfünun Müslüman ve gayrimüslim bütün Osmanlı tebaasının beraber okuyabileceği yatılı bir eğitim öğretim yeri olacaktır. 1863 tarihinde kısmen açılabilen ilk darülfünun medreselilerin muhalefeti neticesinde faaliyet gösterememiş ve binası da 1865'de bir yangınla ortadan kalkınca bu teşebbüs bir süre unutulmuştur.⁷⁹

1869 Nizamnamesi ile ikinci defa Darülfünun kurulması fikri ortaya çıkmıştır. Nizamname'ye göre, açılacak olan *Darülfünun-ı Osmani* ilmî ve idari özerkliği olan, başında bir idarecinin bulunduğu, Türkçe öğretim yapacak herkese açık olacak ve Batılı tarzda akademik karakter taşıyacaktı. 1870 tarihinde binası tamamlanan Darülfünun'un rektörlüğüne Hoca Tahsin Efendi tayin olmuştur. Fakat bu teşebbüs de uzun sürmemiş, verilen derslerin dini inançlara aykırılığı öne sürülerek 1871 tarihinde kapatılmıştır.⁸⁰ Böylece ikinci teşebbüs de sonuçsuz kalmıştır.

⁷⁸ Kodaman , “II. Abdülhamid Devri'nde Eğitim...” , s. 472.

⁷⁹ Şanal, “II. Abdülhamid Döneminde İlköğretim...” , s. 397.

⁸⁰ Necmettin Alkan, “Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı Modernleşmesi”, **Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid**, C. IV, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 101-104.

Darülfünun-ı Osmani'nin 1871 tarihinde kapatılmasının ardından Saffet Paşa maarif nazırı olunca 1874-1875 öğretim yılında *Mekteb-i Sultani* binası içinde *Mekteb-i Aliye-i Sultaniye* adı altında üçüncü defa darülfünun açmış, fakat bu girişim de 1881 yılında tarihe karışmıştır.⁸¹ Artık bu süreden sonra 1900 tarihine kadar darülfünun girişiminde bulunulmamış, öncesinde modern rüşdiye ve sultanilerin geliştirilmesi düşünülmüş ve ortaöğretim kurumlarının sayıları arttırılmıştır.

Sonunda 1900 tarihinde II. Abdülhamid darülfünununun açılma zamanının geldiğine karar vermiş ve tahta çıkışının 25. Yıldönümü olan 1 Eylül 1900 tarihinde açılması için irade çıkarmıştır.⁸² Böylece, *Mekteb-i Mülkiye* binasında *Darülfünun-ı Şahane*⁸³, Maarif Nazırı Zühtü Paşa tarafından bir nutukla açılmıştır.⁸⁴ İçinde öğrenim süresi 4 yıl olan ilahiyat (*ulum-ı diniye*) ve öğrenim süresi 3 yıl olan edebiyat ve fen (*ulum-ı riyaziye ve tabiye*) fakülteleri mevcuttu. Ayrıca, *Mekteb-i Mülkiye*, *Mekteb-i Tıbbiye* ve *Mekteb-i Hukuk* da Darülfünun'a bağlanmıştır.⁸⁵ *Darülfünun-ı Şahane*, bu haliyle devrin sonuna kadar devam etmiştir.

1913 tarihinde *İstanbul Darülfünununun Teşkilat-ı İlmiyesi* başlıklı talimatname çıkarılmış, Selanik 1907, Konya 1908 ve Beyrut'ta kurulan hukuk mektepleri ile Şam'da kurulan tıp mektebi de *İstanbul Darülfünununa* bağlanmıştır.⁸⁶ II. Meşrutiyet'ten sonra birçok sahada olduğu gibi eğitimde de değişiklikler yapılmış ve bu kurum *Darülfünun-ı Osmani* olarak anılmıştır.

Cumhuriyetin ilanından sonra da varlığını sürdüren Darülfünun, 1933'te yapılan yeni düzenleme ile yerini İstanbul Üniversitesi'ne bırakmıştır. *Darülfünun-ı Şahane*'de okutulan bölümler ve verilen derslere bakacak olursak şu şekilde olduğunu görürüz:

⁸¹ Seyit Taşer, **Cumhuriyet Dönemi'nde Üniversite Eğitiminin Yeniden Düzenlenmesi ve 1933 Üniversite Reformu ve Getirdikleri**, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006, s. 21-25.

⁸² Osman Ergin, **age**, C. III-IV, s. 1049-1258.

⁸³ *Darülfünun-ı Şahane*'de okutulan dersler, **Düştur**, I. Terkip C. VII, Ankara Devlet Matbaası, Ankara 1944, s. 659-664; Şanal, "*II. Abdülhamid Dönemi'nde İlköğretim...*", s. 399, Bkz: Tablo 1.

⁸⁴ Ali Aslan, **Darülfünundan Üniversiteye**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1995, s. 81.

⁸⁵ Koçer, **age**, s. 135-141.

⁸⁶ İhsanoğlu Ekemeleddin, "*Darülfünun-ı Şahane*", **Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid**, C. I, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 460-472.

Tablo 2: Darülfünun-ı Şahane Nizamnamesi, Darülfünun'da okutulacak dersler⁸⁷

Ulum-ı Aliye-i Diniye Şubesi (4 yıl)	Edebiyat Şubesi (3 yıl)	Ulum-ı Raziye-i Tabiiye Şubesi (3 yıl)
Tefsir Hadis Usul-ı Hadis	Edebiyat-ı Osmaniye Edebiyat-ı Arabiye Edebiyat-ı Farisiye	Cebr-i Ala Hendese-i Halliye Hesab-ı Tamamiye ve Tefazuli
Fıkıh İlm-i Kelam Tarih-i Din-i İslam	Edebiyat-ı Fransaviye Tarih-i Düvel Coğrafya-i Umumi ve Osmani ve Umrani İlm-i Asar-ı Atika Usul-ı Terbiye ve Tedris Hikmet-i Nazariye	Hesab-ı İhtimali İlm-i Ahval-i Cevviye Kimya-i Uzvi İlm-i Hayvanat İlm-i Teşrih (Mücmel)

Darülfünun-ı Şahane'de verilen dersler incelendiğinde dinî ağırlıklı derslerin yanında beşerî ve ilmî derslerin de müfredatta olduğu görülmüştür. II. Abdülhamit döneminde kurulan *Darülfünun-ı Şahane*, İslam dünyasında Müslümanların kendi irade ve imkânları ile kurduğu ilk üniversitedir.⁸⁸ Osmanlı Üniversitesi olan Darülfünun, üniversite kavramının Avrupa dışında yayılması tarihinde bir ilki oluşturduğu gibi, Osmanlı modernleşmesinin de önemli bir kurumu olmuştur.⁸⁹

1.1.1.3.2. Askerî Yüksekokullar

Osmanlı İmparatorluğu'nda yenileşme çabaları önce askeri sahada başlatılmıştır. Ordu içinde gerekli yetişmiş elemanların temini maksadıyla kurulan yüksekokul düzeyindeki ilk askeri okullar *Mühendishane-i Berri-i Hümayun* (1793), *Mühendishane-i Bahri-i Hümayun* (1771), *Tıbhane-i Amire ve Cerrahhane-i Ma'mure* (1826), *Mekteb-i Ulum-u Harbiye* (1834)'dir.⁹⁰

⁸⁷ Şanal, "II. Abdülhamid Dönemi'nde İlköğretim...", s. 399.

⁸⁸ İhsanoğlu, *agm*, s. 472,473.

⁸⁹ İhsanoğlu, *agm*, s. 474.

⁹⁰ Taşer, *age*, s. 21-29.

II. Abdülhamid, bu alanda açılan okulların ve izlenen politikanın yolundan gitmiş, geleneği devam ettirmiş, yeni okullar açılmamış bunun yerine bir takım değişiklikler yapılmak istenmiştir. Saltanat yıllarında modern askeri eğitimin yapıldığı okulların sayısı arttırılmış, bu okullar vilayetlerde yaygınlaştırılmış, önceden açılanlar modernize edilmiş ve eğitim için yurt dışına özellikle de Almanya'ya birçok subay gönderilmiştir.⁹¹

Askeri okullar kendilerine lüzumlu öğrenciyi bulmak için kendilerine bağlı birer idadi açmışlardır. 1864'te bu idadiler *Galatasaray* binası içinde toplanmıştır.⁹² Abdülhamid 1878'de tıbbiye idadilerini kırmızı kışlaya, Bahriye idadilerini Heybeli Ada'ya, topçu İdadilerini de Halıcıoğlu'ndaki eski yerine kaldırtmıştır. Bu idadilerden mezun olanlar mülazım, Harbiye'yi bitirenler yüzbaşı, *Erkan-ı Harbiye*'yi bitirenler de binbaşı oluyorlardı.⁹³

1.1.2. Öğretmen Yetiştirme

Öğretmen yetiştirme ihtiyacı ilk rüşdiyeler açıldıktan sonra hissedilmeye başlanmışsa da ilk öğretmen okulu *Darülmualimin* adı altında 16 Mart 1848'de açılmıştır. 1868'de ise *Darülmualimin-i Sıbyan* adıyla ikinci bir öğretmen yetiştirme kurumu açılmıştır. *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*'nde de öğretmen okullarının açılması öngörülmüştü. Bununla birlikte sadece İstanbul'da sıbyan, rüşdiye ve idadi şubelerini içinde bulunduran bir *Darülmualimin* açılmıştır (1874). 1875 tarihinde taşrada üç vilayette (Bosna, Girit, Konya) birer *Darülmualimin-i Sıbyan* faaliyete geçirilmiştir.⁹⁴

II. Abdülhamid döneminde, *İstanbul Darülmualmini* geliştirilerek yeni düzenlemeler getirilmiştir. 3 Kasım 1891'de yapılan yenilikle *Darülmualimin-i Aliye* şubesi ilave edilmiştir. Bu tarihten sonra yapılacak ıslahattan sonra ilk öğretmen okulu *İptidaiye şubesi*, orta öğretmen okulu *Rüşdiye şubesi*, yüksek öğretmen okulu *Aliye*

⁹¹ Alkan, *agm*, s. 104.

⁹² Esin Kâhya, "II. Abdülhamid Dönemi Bilimsel Faaliyetleri Kısa Bir Değerlendirilmesi (1876-1908), **Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid**, C. II, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s.65-90.

⁹³ Koçer, *age*, s. 140.

⁹⁴ Öztürk, *age*, s. 7-10.

şubesi olmak üzere üç ayrı kısım halinde varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Darülmuallimin'in yüksek kısmı fen ve edebiyat bölümlerine ayrılıyordu. 1895'de iki bölüm tek bölüm haline sokulmuşsa da 1901 tarihinde tekrar iki bölüme ayrılmış, öğretim süresi de üç yıldan iki yıla indirilmiştir. Darülmuallimin bu haliyle II. Meşrutiyet'e kadar devam etti. Aliye şubesi 1910 tarihinde gerçek bir öğretmen okulu halini almıştır.⁹⁵ 1914'te okul Darülfünun'a devredilmiş, cumhuriyetin ilk yıllarına kadar da bu şekilde devam etmiştir.

Taşrada ise II. Abdülhamid Devri'nde bu okullar İstanbul'a has olmaktan çıkmış, vilayetlerde de açılarak tüm imparatorluk sathına yayılmaya çalışılmıştır.⁹⁶ Bütün imparatorlukta 32 tane Darülmuallimin mevcuttur. Kız okulları için ilk öğretmen yetiştirmek amacıyla 1870 yılında açıldığını görmekteyiz. Öğretmen okullarında okutulan ders müfredatına örnek teşkil etmesi bakımından 1890 yılına ait *Darülmuallimin-i Aliye* ders programı şöyledir:

Tablo III: 1890 yılında *Darülmuallimin-i Aliye* 'nin ders programı⁹⁷

Dersler	I. Sınıf	II. Sene	III. Sene
Ulum-1 Diniye	1	1	2
Edebiyat-1	1	1	1
Osmaniye			
Kitabet-i Resmiye	-	1	1
Usul-i Tedris	-	-	1
Edebiyat-1	1	1	1
Arabiye			
Edebiyat-1	1	1	1
Farisiye			
Fransızca	4	4	3
Hesap	2	0	0
Usul-i Defteri	1	1	0
Cebir-i Adi ve	2	1	1
Ala			
Hendese	1	2	1
Müselesat	1	1	0
Tersimat-1	-	-	2
Riyaziye			

⁹⁵ Mustafa Şanal, "*II. Abdülhamid Döneminde Öğretmen Yetiştirme Uygulamaları*", **Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid**, C. III, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 435, 436.

⁹⁶ Kodaman, "*II. Abdülhamid Devri'nde Eğitim...*", s. 482, 483.

⁹⁷ Hamza Altın; "*Abdülhamid Devri'nde Öğretmen Yetiştirme Meselesi*", **Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid**, C. IV, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 285, 286.

Kozmoğrafya	-	1	1
Makine	-	1	1
Hikmet-i Tabiiye	2	2	1
Mevalid-i Selase	2	1	2
Coğrafya-yı	1	1	1
Umumi			
Tarih-i Umumi ve Osmani	1	1	1
Kimya	2	2	1
Kavanin	1	1	1
İlm-i Servet	-	1	1
Toplam	24	25	24

1.1.3. Özel Okullar

1876 Osmanlı-Rus harbi sonunda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik durum yeni baştan idadi, rüşdiye ve iptidai açamayacak duruma gelince, bu mektepleri açma halkın desteği ve girişimlerine kalmıştır. Çok kere birkaç kişi bir araya gelerek kimi servetini kimi ilmini ortaya koyarak özel okul açmışlardır.⁹⁸

Bu okullar, başarı durumlarını gösteren rakamlarla halka teşhir edilirdi. Bütün bu rakamların ve ilanların ve gösterilerin tesiri ile hali vakti yerinde olanlar çocuklarını bu okullarda para ile okuttururlar ve bu suretle hükümetin maarif sahasındaki yükünü hafifletmiş olurlardı. Bu okullar binasızlık, kurucularının vefatı, diğer okulların rekabeti yüzünden zamanla ortadan kalkmışlardır. Bu okullardan başlıcalarının isimleri şöyledir: *Zadegân Mektebi* (1880-1908), *Dilsizler ve Körler Okulu* (1891), *Şems'ül Maarif* (1882), *Mekteb-i Hamidiye* (1882), *Dar'ü'tta'lim* (1888), *Nümüne-i Terakki* (1884), *Mekteb-i Osmani*, *Rehber-i Osmani*, *Rehber-i Marifet*, *Ravza-ı Terakki* (1885), *Mekteb-i Edebi*, *Maşrik-ı Füyüzat*, *Aşiret Mekteb-i Hümayunu*, *Ekaliyet Mektepleri*, *Rum Mektepleri*, *Ermeni ve Yahudi Mektepleri*'dir.⁹⁹

⁹⁸ Koçer, *age*, s. 153.

⁹⁹ Osman Ergin, *age*, C. III-IV, s. 935-1026.

1.1.4. Mesleki ve Teknik Eğitim

1869 Nizamnamesinde sanat okullarına yer verilmemiştir. Sanat okulları için ayrıca Mithat Paşa'nın kurduğu *Islah-ı Sanayi Komisyonu*'nun hazırladığı nizamname vardır. Bu nizamnameye göre sanat okulları çalışmalarına devam etmekte ve 1882 tarihine kadar yeni kurumlar açılmaktadır ki, bunlar Üsküdar, Aksaray, Cağaloğlu olmak üzere *Kız Sanayi Okulları*dır.¹⁰⁰ Bunun yanında mesleki ve teknik okullara da bakacak olursak bunlardan bazıları şöyledir:

1. *Fenn-i Mimari Mektebi*, ders süresi 4 yıl, gündüzlü eğitim vermektedir.
2. *Mekteb-i Fünun-u Maliye* (1878), Okul *Divan-ı Muhasebat* binasında açılmıştır. Okulda Muhasebe-i Umumiye Kanunları, Servet ve İktisat dersleri okutulmuştur.¹⁰¹
3. *Ticaret Mektebi* (1882), Ticaret Nezareti'ne bağlı olarak kurulmuştur. Sonradan *Hamidiye Ticaret Mektebi* adını alan bu kurum 1888 tarihinde kapatılmıştır.
4. *Numune Bağı ve Aşı Ameliyat Mektebi* (1887) pratik bağcı ve fidan ustası yetiştirilmek üzere eğitim vermekteydi.
5. *Gümrük Darüttalimi* (1892) gümrük memurlarını, yalnız tarife işlerinde ihtisas sahibi yapmak için rüsumat emirliği tarafından açılmıştır.¹⁰²
6. *Polis Dershanesi* (1889) polisin hukuka ait işlerini geliştirmek amacıyla 1889 tarihinde açılmıştır.¹⁰³ Bu dönemde açılan okullar tablodaki gibidir:

¹⁰⁰ Tayyip Duman, "*Mesleki ve Teknik Eğitimin Gelişimi*", **Türkler**, C. XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 68,69.

¹⁰¹ Osman Ergin, **age**, C. III-IV, s. 1082.

¹⁰² Duman, *agm*, s. 69, 70.

¹⁰³ Koçer, **age**, s. 153-159; Cevdet Küçük, "*Abdülhamid II*", **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. II, Ankara 2003, s. 221.

Tablo IV. I: II. Abdülhamid Devri'nde Yapılan Ortaokul, Lise ve Öğretmen Okulları¹⁰⁴

Tarih	Ortaokul	Öğretmen Okulu	Lise
1882	Erzincan	---	---
---	Bitlis	---	---
1883	Adana	---	Kız
1884	İstanbul Kız	---	Edirne
---	Bakırköy	---	İstanbul
---	Nevşehir	---	Kastamonu
---	Silifke	---	---
---	Tarsus	---	---
1885	İzmit	---	---
1886	Burdur	---	Ankara Erkek
---	Manisa	---	Vefa Erkek
---	Karşıyaka	---	---
---	Kadıköy	----	---
1887	İzmir	---	---
---	Bartın	---	---
---	Bolu	---	---
---	Kadıköy	---	---
1888	Beyoğlu	---	---
1889	Sivas	Erzurum Erkek Öğretmen	---
1890	Maraş	---	Diyarbakır
1891	Trabzon Kız	---	---
1892	Çanakkale	---	Antalya
---	Kırşehir	---	Bursa
---	---	---	Balıkesir
1894	Çatalca	---	Sivas
---	Uşak	---	---
1895	Çankırı	---	---
---	Gazipaşa	---	---
---	İnönü	---	---
1896	Ayvalık	---	---
---	Nazilli	---	---
1897	Çorum	---	---
---	Amasya	---	---
---	Gelibolu	---	---

¹⁰⁴ Koçer, *age*, s. 133.

1898	Merzifon	---	Kayseri
1900	Adana	---	---
	Heybeliada	---	Erenköy Kız
	Sinop	---	---
	Fatih	---	---
1901	Mardin	---	---
1902	Elazığ	---	Trabzon
1905	---	İstanbul Erkek Öğretmen	---
1906	Bursa	---	---
1908	Adana	Sivas Erkek Öğretmen	---
	Edirne	---	---
	Kasımpaşa	---	---

Tablo IV. II: II. Abdülhamid Devri'nde Yapılan Ortaokul, Lise ve Öğretmen Okulları¹⁰⁵

Ortaöğretim bakımından II. Abdülhamid'in önem verdiği kısım rüşdiyelerdir. Verilen listeye göre neredeyse her yıl bir ortaokulun açıldığı söylenebilir. Rüşdiyeler bu dönemde yurt geneline yayılmaya çalışılmıştır.

¹⁰⁵ Koçer, *age*, s. 133.

İKİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DEVRİ

2.1. II. Meşrutiyet Devri Eğitim Alanındaki Gelişmeler

II. Meşrutiyet ilan edildiği zaman, tam olarak uygulanamayan *1869 Tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi* hâlâ yürürlükte idi. Bu durumda Meşrutiyet hükümeti şu durumlardan birini seçme yoluna gitmiştir: *1869 Tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin* hükümlerini yürütmek, Meşrutiyet'in gerektirdiği şekilde, zamanın ihtiyacına göre, *Maarif-i Umumiye Kanun Tasarısı* hazırlayarak 1869 Nizamnamesini yürürlükten kaldırmak, Nizamname yürürlükte devam ederken, türlü maarif konularını zaman ve sırayla ele alarak, ona göre ayrı ayrı kanun tasarıları hazırlamaktır.¹⁰⁶

Maarif Nazırı Emrullah Efendi bu seçeneklerden ikincisini takip etmiş ve 1909'da *Maarif-i Umumiye Kanun Tasarısını* hazırlamıştır. 3 Fasl 220 maddeden ibaret olup bütün maarif meselelerini bir bütün olarak ele alan bu layiha bir türlü kanunlaştırılmamış ve parça parça çözüm yoluna gidilmiştir.¹⁰⁷

2.1.1. Emrullah Efendi ve Tuba Ağacı Nazariyesi

II. Meşrutiyet Devri'nde eğitim işlerinin yeniden düzenlenmesi zorunlu görülmüştür. Bu doğrultuda, 1869 Tarihli Nizamname hükümlerini uygulamak, yeni bir kanun tasarısı hazırlayarak Nizamnameyi yürürlükten kaldırmak ya da Nizamname kapsamında bulunan konuları zamanla ve sırasıyla ele alarak ayrı ayrı kanun tasarıları hazırlamak şeklinde üç ayrı görüş ortaya atılmıştır. Öncelikle bir *Maarif-i Umumiye Kanun Tasarısı* hazırlanmış fakat bir sonuç alınamamıştır. Sonrasında üçüncü görüş benimsenerek eğitim kurumlarında reform yapılması öngörülmüştür.

¹⁰⁶ Koçer, *age*, s. 169.

¹⁰⁷ Koçer, *age*, s. 170.

Bu defa ise reform yapılmaya nereden başlanması gerektiği sorunu ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Maarif Nazırlığı görevinde bulunan Emrullah Efendi¹⁰⁸, Maarifi Tuba Ağacı¹⁰⁹na benzeterek, reform hareketlerine yüksek dereceli kurumlardan başlanması önerisinde bulunmuştur.¹¹⁰ Tartışma konusu olan bu husus için Satı Bey¹¹¹ maarif ıslahatında okulları düzenleme fikrini savunurken, Emrullah Efendi üniversiteden başlama görüşünü ileri sürüyordu.

Emrullah Efendi'ye göre ilk ve ortaöğretimde yapılacak reformun başarısı bu sahada lüzumlu öğretmenleri yetiştirmekle mümkün olabilecektir.¹¹² Öğretmen okulları öğretmenlerini de ancak yüksek dereceli okullarla Darülfünun hazırlayabilirdi. Fakat Emrullah Efendi bu düşüncesini gerçekleştirememiş, onun için eldeki imkânlar ölçüsünde ilköğretimi teşkilatlandırarak işe başlamış, maarif alanında yol kat etmeye çalışmıştır. Bir Taraftan işe yükseköğretimden başlanması gerektiği görüşünü savunsa da, ilköğretimi de geri plana atmamış, geçici ilköğretim kanunu *Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati*'ni bizzat kendisi çıkartmıştır.¹¹³

2.1.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Eğitim Alanındaki Görüşleri

1908 inkılâbının ilk siyasi teşekkülü olan bu cemiyet hükümeti ele almadan önce, tanzim etmiş olduğu nizamnamesinde maarif sahasında takip edilecek programı göstermiş olmakla beraber kendisinin de ayrıca mekteplerle uğraştığı görülmektedir. Bu maksatla İstanbul ile Rumeli ve Anadolu'nun bazı büyük şehirlerinde İptidaiden Sultaniye kadar masrafı cemiyete ait olmak üzere mektepler açmış, bunun yanında bir de cemiyete ait *İttihat ve Terakki Sultanisi* vardır. Ayrıca yeni açılacak mekteplere öğretmen yetiştirmek amacıyla Selanik'te *Hususi Muallim Mektebi* açmayı

¹⁰⁸ Meşrutiyet Dönemi eğitimi modernleştirme çabalarında tesiri olmuş, başlıca düşünür ve Maarif Nazırdır. Maarif tarihinde *Tuba Ağacı Nazariyesi* ile tanınmıştır. Bkz: Koçer, **age**, s. 170.

¹⁰⁹ Tuba Cennet'te sidrede bulunan ve dalları bütün Cennet'i gölgeleyen kökü yukarıda ilahi bir ağaçtır. Bkz: Özalp- Ataüenal, **age**, s. 20.

¹¹⁰ Mustafa Ergün, "*Türk Eğitiminin Batılılaşması*", **Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s. 452; Koçer, **age**, s. 170; Ergin, **age**, C. III-IV, Eser Kültür Yayınları, İstanbul 1997, s. 1276-1281; Özalp-Ataüenal, **age**, s. 20.

¹¹¹ Maarif tarihimizde darülmualiminin müdürü olarak gördüğümüz eğitimci aynı zamanda, Fen-i Terbiye adlı pedagoji ve eğitim dalını ilgilendiren kitabın sahibidir. Bkz: Koçer, **age**, s. 174-175.

¹¹² Ergün, *agm*, s. 452.

¹¹³ Koçer, **age**, s. 171.

kararlaştırmıştı.¹¹⁴ şu halde bu devirde mevcut maarif nezaretini bir kenarda bırakarak, *Tefriki Tedrisat* yolunu açmış fakat bu yolda çok yürümemiştir. Cemiyet geliştikçe, Maarife önem veren bir cemiyet olduğunu göstermiş ve takip edecekleri yolu gösteren bir program hazırlayıp yayınlamışlardır.¹¹⁵ Bu programa göre Cemiyetin amacı şu sözlerle verilmektedir:

“Türk diye anılan bütün Türk kavimlerinin mazi ve hâldeki eserlerini, işlerini durumlarını ve muhitini öğrenmeye ve öğretmeye çalışmak, yani Türklerin eski eserlerini, tarihini, dillerini, avam ve havas edebiyatını, etnografya ve etnolojisini, sosyal durumlarını ve mevcut medeniyetlerini, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını arayıp ortaya çıkararak bütün dünyaya yayıp dağıtmak ve dilimizin açık, sade, güzel, ilim dili olabilecek şekilde geniş ve medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine alişmak ve ona göre incelemektir...”¹¹⁶

Neşredilen bu programda ilköğretim meselesi önemli olmuştur. Cemiyet eğitimi ele alarak faaliyete geçmiştir. Bütün milleti ilköğretim imkânına kavuşturmak için, birçok yollar aranmıştır. Bu yüzden, ders programlarında önemli değişiklikler yapmıştır. Toplum hayatında gerekli olan ziraat, ticaret ve sanata ait bilgiler ders kitaplarına konulmuştur.¹¹⁷ İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin eğitim alanındaki faaliyetlerini 1908-1918 yılları arasındaki özetleyecek olursak ittihatçılar eğitim alanında altı politikayı benimsemişlerdir, Bu politikalar şunlardır: Tanzimat’tan beri özellikle Abdülhamid döneminde yapılan eğitim müesseselerinin muhafaza edilmesi ve programlarının yenilenmesi, fiziki bakımdan harap olmuş eğitim müesseselerinin bakım ve amir ile hizmete sokulması, yeni modern eğitim müesseselerinin yapılıp öğretime açılması,

¹¹⁴ Ergin, *age*, C. III-IV, s. 1280.

¹¹⁵ Yayımlanan programda, *Osmanlı Milleti’nin musarrah olduğu veçhile, Osmanlı Milleti’nin Terbiye-i Siyasiye ve Ehliyeleri Siyak-ı Vahidede cereyan etmek için hususi ve cemaat mektepleri üzerinde nezaret ve teftiş hakkı bulunmak, fakat hiçbir unsurun lisan-ı maderzadı ile itikadiyat ve edyanına müdahale etmemek kazıyyesi umde ittihaz olunmuştur. Tahsil-i İptidai mecburi ve Mekatib-i Umumiye’de meccanidir. Mekatib-i İptidaiye-i Umumiye ve Tal’iyede Türkçe’nin yalnız lisan olarak tedrisi mecburi tedris olmakla birlikte her mahallin ana lisanı ile tedris esas olacaktır* denilmektedir. Koçer, *age*, s. 181.

¹¹⁶Taner Aslan, “*İkinci Meşrutiyet Düşüncesinin Cumhuriyet’e Tesirleri*”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. XXI, Kütahya, 2008, s. 361.

¹¹⁷ Koçer, *age*, s. 181, 182.

eğitim teŖkilatının ıslahı, eğitimle ilgili kanunların çıkartılması, ve eğitim ve öğretimin millileŖtirilmesidir.¹¹⁸

2.1.3. II. MeŖrutiyet Devri Merkez TeŖkilatı

MeŖrutiyetin ilanından sonra *Maarif Nezareti*'nde bir memur ayarlama iŖine giriŖilmiŖ ve *Meclis-i Kebir-i Maarif* bir baŖkan ve beŖ üyeden kurulu daimi bir kurul haline getirilmiŖtir. Bakanlık daireleri ise Ŗu Ŗekilde adlandırılmıŖtır; *Tedrisat-ı İbtidaiye* (İlköğretim), *Tedrisat-ı Taliye* (Orta ğretim), *Mekatib-i Hususiye* (zel ğretim), muhasebat (saymanlık), sicil iŖleri, istatistik, donatım ve evraktır.¹¹⁹

1910'da bir *Tedrisat-ı Aliye* (yükseköğretim) Dairesi, bağımsız bir kütüphaneler MfettiŖliđi kurulmuŖ ve *Meclis-i Kebir-i Maarif*'e bađlanmıŖtır. 9 Mart 1912 Tarihinde *Maarif Nezareti*'nin merkez kuruluŖu bir yönetmelikle yeniden belirlenmiŖ, yeleri Darülfünun ve yksekokullarla diğer bazı ğretim kurumlarının müdür ve öğretmenlerinden ve nezaret ileri gelenlerinden meydana gelen 28 kiŖilik bir daimi *Meclis-i Maarif* kurulmuŖtur.¹²⁰

2.3.31. İlköğretim

Emrullah Efendi hazırladığı *Maarif-i Umumiye Kanunu Layihası*'nın onaylanmayacağını anlayınca, bu sefer ilköğretim alanında faaliyetlere baŖlamıŖ ilköğretim ile ilgili kanun tasarısını hazırlamıŖtır. Bu tasarıya göre her vatandaŖın okuma yazma öğrenebilmesi için, ilköğretimin mecburi ve ücretsiz olması dŖnlmŖtir. Bunun için de okul çağına gelen her ocuk mecburi olarak okula devam etmiŖtir. Aynı zamanda bu çocuklar okudukları okulun öğretmenine haftalık veya baŖka adlarla bir ücret vermemiŖtir. Yalnız okul masrafları halktan vergi olarak alınmıŖtır.¹²¹

¹¹⁸ Bayram Kodaman, "*II. MeŖrutiyet Dönemi (1908-1914)*", **Türkler**, C. XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 191.

¹¹⁹ Koçer, **age**, s. 186.

¹²⁰ Koçer, **age**, s. 187.

¹²¹ Koçer, **age**, s. 190.

Uzun tartışmalardan sonra birkaç kez şekli değiştirilmiş olan *Tedrisad-ı İbtidaiye Kanun-u Muvakkatı* Emrullah Efendi'den sonra Şükrü Bey'in nazırlığı zamanında kabul edilmiştir.¹²²

2.1.3.1.1. *İbtidai Mektepleri*

23 Eylül 1913 tarihinde *Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı* çıkarıldıktan sonra bu mektepler gerçek hüviyetini kazanmıştır. İstanbul'da o zaman kız ve erkek olmak üzere 63 ibtidai okulu vardır. Bu binaların 44'ü hükümete ait binalarda eğitim yapmaktadır. Diğer 19'u ise kira ile tutulmuş binalardır.¹²³ *Tedrisad-ı İbtidaiye Kanun-u Muvakkatı*'nın yayımından ve uygulanmasından 4 yıl sonra Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey, bu okulların ıslah işini ele almıştır. Bu okulları Fransız okulları sistemine uydurmaya çalışmıştır. Bunun için daha önce merkez rüşdiyesi adı altında ibtidai sınıfları ile birlikte İstanbul'da yer yer açılmış bulunan okullardan başlanılmak üzere, 6 yıllık İbtidai Mektebi haline getirilmiştir. Bu sisteme göre altı yıllık eğitim şu şekildedir: İlk kısım (iki yıl) birinci devre, orta kısım (iki yıl) ikinci devre, (iki yıl) ve üçüncü devre olarak altı yıl tamamlanmış oluyordu. Bunun dışında da ders programlarına resim-iş, beden eğitimi, müzik dersleri de konulmuştur.¹²⁴

2.1.3.1.2. *Ana Mektepleri*

Tedrisad-ı İbtidaiye Kanun-u Muvakkatı, okul öncesi eğitim kurumlarının da açılmasına imkân sağladığı için, okul öncesi alanda gerek İstanbul'da, gerek büyük şehirlerde birçok ana mektebi ve çocuk bahçesi açılmış ve bu işleri düzenlemek üzere bir de 2 Mart 1915'te *Ana Mektepleri Nizamnamesi* yayınlanmıştır.¹²⁵

¹²² *Tedrisad-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı* 23 Eylül 1913'te kabul edilmiş olup, tamamı 101 maddeden ibaret olup, önemli maddeleri ekler kısmında verilmiştir.

¹²³ Kodaman Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 66-70.

¹²⁴ Koçer, *age*, s. 193.

¹²⁵ Kodaman, *age*, s. 70-72.

2.1.3.1.3. *Darüleytamlar (Yoksullar Evi)*

1914 Birinci Dünya Savaşı'nın sebep olduğu sefalet ve istilaya uğrayan yerlerde ölenlerin yetim ve yoksul kalan çocuklarının himayeye muhtaç olması, darüleytamların oluşmasına sebep olmuştur. Özellikle doğu illerinden getirilen kız ve erkek çocuklarını barındırmak suretiyle okuma yazma öğretmek için acil tedbirler gerekmiş ve bu iş için memleketi terk eden İngiliz, Rus, Fransız ve İtalyanların bıraktıkları okul ve binalara el konulmuş ve buralar darüleytamlara dönüştürülmüştür.¹²⁶ Devlet, 2 Nisan 1916' da bir bütçe kanunu çıkartmış ve özel idare ve belediye bütçelerinden darüleytamlara para ayrılmaya başlanılmıştır. Daha sonra Mütareke döneminin başlamasıyla birlikte işgal orduları binaların tasfiye edilmesini istemiş, öğrenciler boş olan saraylarda toplanmıştır. En sonunda da hükümet bütçesi yeterli gelmeyince tasfiye yoluna gidilmiştir.¹²⁷

2.1.3.2. Ortaöğretim

Meşrutiyet yıllarında ortaöğretim alanında icraatların ilk başlangıcı olarak kabul edebileceğimiz Emrullah Efendi zamanında başlanmıştır. Önce vilayet merkezlerinde bulunan idadiler, 1869 *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*'nin *Mekteb-i Sultaniye* ile ilgili hükümlerine dikkat edilerek lise haline çevrilmiş, programlarına da buna göre şekil verilmiştir.¹²⁸

2.1.3.2.1. Rüşdiyeler

1909 tarihinde, II. Abdülhamid Devri'nin son yılında İstanbul'da rüşdiye öğretimi yapan 33 resmi, 39 özel olmak üzere 72 sivil ve 4 tane de askeri rüşdiye ile beraber 76 rüşdiye okulu mevcuttu.¹²⁹ Vilayetlerde ise bu sayı 277'dir. Bu dönemde diğer maarif meselelerinde olduğu gibi 1913 tarihinde ortaöğretimde de icraat safhasına girilmiştir. Rüşdiyelerin çoğu yeniden yapılmış ve onarılmıştır. 1869 tarihli *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*'nin ilgili hükümleri doğrultusunda Rüşdiyelerin yapımına ve

¹²⁶ Koçer, *age*, s. 194.

¹²⁷ Koçer, *age*, s. 195.

¹²⁸ Ergin, *age*, C. III-IV, s. 1032-1042.

¹²⁹ Kodaman, "*II. Abdülhamid Devri'nde Eğitim...*", s. 467.

ıslahına devam edilmiştir. Rüşdiye sayısında önemli ölçüde artış olmuştur. Vilayetlerde yeni rüşdiye okulları açılarak, sayısı 466'ya, öğrenci sayısı 23.819, öğretmen sayısı da 939'a ulaşmıştır.¹³⁰

II. Abdülhamid Devri'nde okullardaki program ve yönetmelikler sık sık değişmiştir. Bu değişiklikler, programı bazen olumlu bazen olumsuz şekilde etkilemiştir. Devrin sonlarına doğru imparatorlukta 619 rüşdiye okulu mevcut olup, toplam öğrencinin ise 40.000 olduğu kaydedilmiştir.¹³¹

Tablo V: 1902 yılında Rüştiyelerde uygulanan ders programı¹³²

Dersin Adı	1. Yıl	2. Yıl	3. Yıl
Kur'an-ı Kerim, Tevcid ve Ulum-i Diniye	4	4	4
Ahlak	2	2	1
Türkçe	6	5	3
Arapça	2	2	2
Farsça	-	2	2
Hendese	-	-	1
Coğrafya	2	2	2
Tarih	-	2	2
Hıfzıssıhha	1	-	1
Hüsn-i Hat	1	1	1
Resim	1	1	1

2.1.3.2.2. İdadiler

İdadilerin amacı, kültürlü ziraat, sanat ve ticarete vakıf adam yetiştirmek olmuştur. Ancak bu okul mezunlarını mahreç olarak kuruluşlar olmadığı için, mezunları imtihanla liselere kabul edilen ortaöğretimin bir basamağı olarak Cumhuriyet'e kadar kalmış ve cumhuriyet Devri'nde de liselere çevrilmiştir.¹³³

¹³⁰ Kodaman, *age*, s. 102,103.

¹³¹ Kodaman, *age*, s. 105.

¹³² Şanal, "*II. Abdülhamid Dönemi'nde İlköğretim...*", s. 375-401.

¹³³ Koçer, *age*, s. 196.

Bu dönemde taşra idadileri beş ve yedi yıllık olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Böyle bir ayırım mali imkânsızlıklar yüzünden gidilmiştir. Sancaklarda ve maarif geliri az olan vilayetlerde beş yıllık okulların açılması daha uygun görülmüştür. İdadiler, ilk yıllar 1869 Nizamnamesi' ne göre idare edilmiş, sonrada bu yeterli gelmeyince gerekli hususlar ayrıntılı şekilde bir talimatnameye bağlanmıştır.¹³⁴

Kız idadilerine bakacak olursak, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra önem kazanmış ve özellikle Batı'daki kız okullarına benzer okullar açılmaya başlanmıştır. Bu zamanda İstanbul'da bir kız okulu açılmıştır. 19 Ekim 1909 tarihinde *Osmanlı Fransız Kız Sanayi Mektebi* açılmıştır.¹³⁵ 1913 tarihinde ise kızlar için bir lise açılmıştır. İdadiler, öğretim kadrosu ve ders programları açısından karşılaştırıldığında, kız idadilerin çok zayıf olduğu görülmüştür. 1913-1914 tarihlerinde ise bu okullar, sultaniye çevrilmiş ve yatılı hale getirilmiştir.¹³⁶

2.1.3.2.3. Sultaniler

Meşrutiyet Devri, sultani mektepleri konusunda memlekete yeni bir tip müessese daha getirilmiş olup, erkek liselerinden farklı bir bünye içinde teşkilatlandırılmış bulunan ve on yıllık kesintisiz *İnas Sultanileri*'dir. 1913-1914 ders yılı başlangıcında bütün ihtiyaçlar göz önüne alınarak kız sultanisi'nin yatılıya çevrilmesi, beş yıllık ilk kısım üzerine beş yıl da orta tahsil verilmek üzere öğrenim süresinin on yıla çıkarılması ve bu suretle bir kız lisesinin teşkili kararlaştırılmıştır. Bu şekilde ilk kız lisesi, *İstanbul İnas Sultanisi* faaliyete geçmiştir.¹³⁷

Ortaöğretimde Meşrutiyet yıllarında yapılmış en önemli değişiklik, Sultani teşkilatında olmuştur. Bu okulların öğrenim süresi beş yıllık ilköğretimle beraber 12 yıldır. İlköğretimden sonraki birinci devresi 4 sene, ikinci devresi 3 sene olup, bu ikinci devrenin son iki yılı fen ve edebiyat olmak üzere iki kola bölünmüştü.

¹³⁴ Kodaman, "II. Abdülhamid Devri'nde Eğitim...", s. 470-472; **Düster**, III. Terkip, C. VII, Ankara Devlet Matbaası, Ankara 1944, s. 121-125.

¹³⁵ Koçer, **age**, s. 197.

¹³⁶ Koçer, **age**, s. 197.

¹³⁷ Yasemin Tümer Erdem, **İkinci Meşrutiyetten Cumhuriyete Kızların Eğitimi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 246-249.

1913 tarihinde programları yapılarak çoğalmaya başlamış, hemen hemen her vilayette birer sultani açılmasına gayret edilmiştir.¹³⁸ Bu devirde böylece ortaöğretimde iki türlü kuruluş meydana gelmiştir. Birincisi idadi, ikincisi sultani olmak üzere ikili bir yapı mevcut olmuştur.

2.1.3.3. Yüksek Öğretim

1900 tarihinde açılan darülfünun II. Meşrutiyet'e kadar 8 sene varlığını sürdürmüştür. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte darülfünun da değişmeye başlamıştır. 1908 sonrasında yüksekokullara ve özellikle darülfünun' a öğrenci kaydı çok fazla olmuştur.¹³⁹ 1909 da özel bir binaya kavuşturulmuş, araç gereçleri zenginleştirilmiş ve 1911 yılında Emrullah Efendi çeşitli değişiklikler yapmıştır. Bu değişikliklere göre bölümler; dini ilimler, hukuk, fen, tıp ve edebiyattır.

Eczacı ve dışı yüksekokulu tıp bölümüne, vilayet tıp ve hukuk okullarını da İstanbul okullarına bağlamıştır.¹⁴⁰ 1908-1909 yıllarında funun şubesinin öğrenim süresi 3 yıl, *Ulum-ı Aliye-i Diniye* şubesi ve hukukta öğretimin 4 yıl olduğu görülmüştür.¹⁴¹

Kızların gerçek anlamda yükseköğretim görmeye başlamaları ise bu devirde gerçekleşmiştir. İnas Darülfünunu aslında 1914 yılında açılan *Darülmualimât*'ın âlî sınıflarıydı.¹⁴² Nitekim 19 Temmuz 1914 tarihinde *Darülmualimât*'ın ıslahına ve geçici olarak açılmış olan âlî sınıflarının Eylül ayından itibaren daimi hale getirilmesine karar verildikten sonra¹⁴³, 1914 yılının Eylül ayından itibaren *Darülmualimât* yeniden teşkilatlandırılarak kadroları oluşturulmuştur.¹⁴⁴ Bu yeni yapılanmayla birlikte *Darülmualimât*'ın âlî sınıfları *İnas Darülfünunu* adı altında, edebiyat, tabiat ve riyaziyyat olmak üzere üç şube halinde Darülfünun binasında açıldı.¹⁴⁵

¹³⁸ Erdem, *age*, s. 249-252.

¹³⁹ İlhan Tekeli- İlkin Selim, **Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretimi Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 95.

¹⁴⁰ Koçer, *age*, s. 200.

¹⁴¹ Hüseyin Dilaver, "2. Meşrutiyet Devrinde Yayınlanan Bir İstatistik Mecmuasına Göre Osmanlı Maarifi", **Türkler**, C. XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.74-76.

¹⁴² Bahar Baskın; **İkinci Meşrutiyette Eğitim, Kadın ve İnas Darülfünunu**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 118.

¹⁴³ **Meclis-i Mebusân Zabıt Cerîdesi**, sene 1330, s. 851.

¹⁴⁴ Emre Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi Osmanlı Döneminde Darülfünun (1863-1922)**, C. I, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 515.

¹⁴⁵ Tekeli- İlkin, *age*, s. 96.

Nitekim 15 Eylül 1914 tarihinde *Maarif Nezareti*, *Darümuallimât*'ta eğitim süresi 3 yıl olan *leylî ve neharî sınıf-ı âliye İnas Darülfünunu şubesinin* kurulduğunu, buraya öğrenci alınacağını ve talip olanların tezkire-i Osmaniye ve şahadetnameleri ile *Darümuallimât* Müdüriyeti 'ne başvurmaları gerektiğini basın yoluyla ilân etmiştir.¹⁴⁶

2.1.3.4. Öğretmen Yetiştirme

II. Meşrutiyet döneminin eğitim hareketleri arasında öğretmen örgütlenmesine ilişkin gelişmeler de yer almıştır. II. Abdülhamid Devri'nde Tanzimat döneminde açılan öğretmen yetiştiren kurumlar geliştirilmiş yeni denemelerde bulunulmuştur.¹⁴⁷ Bu dönemde öğretmen yetiştirmekte olan okullar ile ilgili olarak birçok program ve yönetmelik hazırlanmıştır. Öğretmenlerimiz ilk kez II. Meşrutiyet ilan edilir edilmez... İstanbul'da *Encümen-i Muallimin* adında bir meslek örgütü kurmuştur.¹⁴⁸ II. Abdülhamid Devri'nde öğretmen yetiştiren kurumların başlıcaları erkek öğretmen okulları (*Darümuallimin-i Rüşdi*, *Darümuallimin-i Sıbyan*, *Darümuallimin-i Aliye*), ve kız öğretmen okulları yani *Darümuallimat* idi.¹⁴⁹ Bu kurumları amacı öğretmenleri haklarını savunmak, Osmanlı eğitim sisteminin gelişmesine çalışmak ve bu konuda eğitim bakanlığına yardımcı olmaktır.¹⁵⁰ 1913 tarihinde çıkan *Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı*'nın öğretmen yetiştirme meselesine temas ettiği maddeleri de 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 93 üncü maddeleridir.¹⁵¹

Buna ek olarak *Vilayetler Umumi İdaresi ve Hususi İdaresi Kanunu* ile her vilayette bir öğretmen okulu açılmaya başlanmıştır. Meşrutiyet yıllarında sayıları 65' e kadar çıkmıştır. Ancak bunlar kısa ömürlü olduğu gibi öğrencileri de azdı. 1915 yılında çıkarılan *Darümuallimin ve Darümuallimât Nizamnamesi*'nin neşrinde sonra okullara rağbet çok azalmıştır.¹⁵²

¹⁴⁶ Erdem, **age**, s. 360-365; Tanin, "*İnas Darülfünunu Mezuneleri*", S. 3147, 15 Eylül 1333, s. 3.

¹⁴⁷ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem Yayıncılık, Ankara 2005, s. 316

¹⁴⁸ Akyüz, **age**, s. 318; Altın, *agm*, s.279; Şanal, "*II. Abdülhamid Döneminde Öğretmen...*", s. 418-420.

¹⁴⁹ Cavit Binbaşoğlu, **Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi**, MEB Yayınları, İstanbul 1995, s. 135,136; Alev Duran, **Özdilek Mecmuası Çevirisi**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınlanmamış Lisans tezi, Trabzon 2010, s. 55.

¹⁵⁰ Yahya Akyüz, "*Türkiye'de Çağdaş Anlamda Öğretmenlik Mesleğinin Doğuşu*", **Türkler**, C: XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 15-27.

¹⁵¹ Öztürk, **age**, s. 26-33.

¹⁵² Koçer, **age**, s. 204-206.

Buna bir de savaş yıllarında çok sıkıntı geçiren vilayet bütçelerinin *Darümuallimin* 'lere bakamaması ve ilkokul öğretmenlerinin aylıklarını¹⁵³ verememesi yüzünden öğretmenliğe olan heves azalmış ve öğretmen bulunamamaya başlanmıştır.¹⁵⁴ 1915 tarihinden sonra programı tekrar değiştirilen öğretmen okulları adı geçen nizamname ile Cumhuriyet'e intikal etmiştir. *Darümuallimin* mezunu bulunmayan yerlerde muallimlikler ve muallim muavinlikleri için bir ehliyetname imtihanı ihdas edilmiştir.¹⁵⁵

2.1.3.5. Özel Okullar

Devletin, Meşrutiyet'in II. Devresi diyebileceğimiz I. Dünya Savaşı yıllarında artık her şeye hâkim olmaya başladığı görülmektedir. Özellikle azınlık ve yabancı özel okulları kendi hükmüne almak için 1915 yılında *Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi* 'ni yayınlamıştır.¹⁵⁶ Bu talimatnamede, özel okul açacakların ruhsatname alacakları, bunun için istida verecekleri, buraya ne yazacakları, bir şahsın birden fazla okul açamayacağı gibi özel okul açma ve işlemleri detaylı olarak verilmiştir. Bu talimatnamesinin azınlık ve yabancı okulları için getirdikleri yeniliklerinden 6. maddede “Türkçe'den gayrı lisanla icra-ı tedrisat olunan *Mekatib-i Hususiye* 'de Türkçe'nin ve Türkiye tarih ve coğrafyasının Türkçe olarak ve Türk muallimler tarafından talim ve tedrisi mecburi tutulmuştur” maddesi ile azınlık okullarında, devletin gözetimi bir dereceye kadar sağlanmıştır.¹⁵⁷

Bu önemli talimatnamenin dışında bu dönemdeki diğer icraatlara bakacak olursak, Meşrutiyet Devri'nin başındaki İttihat ve Terakki Cemiyeti eğitime verdiği

¹⁵³ “Maarif Vekâleti *Mekatib-i İbtidaiye Muallimleri Maaşatının Müvazene-i Umumiye* 'ye alınıp alınmaması hakkında, *İlan-ı Meşrutiyeden sonra müvazene-i hususiyeler teşkil edilmiş ve Mekatib-i ibtidaiye maarif ve maaşları iş bu müesseselere devrolunmuştur...*” **Özdilek Mecmuası**, Trabzon İstiklal Matbaası, S. I, Trabzon 10 Temmuz 1339, s. 47.

¹⁵⁴ Dölen, **age**, s. 522.

¹⁵⁵ Altın, *agm*, s. 291-293.

¹⁵⁶ Koçer, **age**, s. 206.

¹⁵⁷ Gülbadi Alan, “*Sultan II. Abdülhamid'in Hristiyan Misyonerleri ve Kurumlarına Karşı Takip Ettiği Politikalar*”, **Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid**, C.II, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 228; Gülbadi Alan, “*Sultan II. Abdülhamid'in Hristiyan Misyonerleri ve Kurumlarını Denetleme Gerekçeleri ve Maruz Kalınan Tepkiler*”, **Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid**, C.II, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 196.

önemi göstermiş, özel okulların açılmasını teşvik etmiş ve yeni okullar açmıştır. Cemiyetin öncülüğünde, 1909 tarihinde *Osmanlı İttihat Mektepleri Cemiyeti* adı ile bir dernek kurulmuştur. 1910' da *Şirket-i Tedrisiye-i Osmaniye*, 1911' de de *Osmanlı Hususi Mektepler Tevhid-i Mesai Cemiyeti* kurulmuştur.

2.1.3.6. Mesleki ve Teknik Öğretim

Teknik öğretimin II. Meşrutiyet'te geçirdiği gelişmeleri baktığımızda, 1913 tarihinde çıkan özel idareler kanunu ile sanat mektepleri bir idareye bağlanıp bir okul haline getirilmiştir. Diğer bir yenilik ise, teknik öğretimde idadilerin ticaret, ziraat, sanat ve umumi bilgiler şubesi olarak teşkilatlandırılmıştır.¹⁵⁸ Böylece mesleki ve teknik okulları genişletmek düşünülmüştür. Ancak bu düzenlemeden de ders araç gereçleri, atölye ve bu yeni programı tatbik edecek öğretmenler bulunamadığından iyi bir netice alınamamıştır. Bu okullardan bir kısmı da bazı şubelerini faaliyete geçirmek suretiyle yedi yıllık bir ömür sürdürdükten sonra kapatılmıştır.¹⁵⁹ Bu genel teknik öğretim dışında daha çok çeşitli bakanlıkların kendilerine has memurlarını yetiştirmek için Meşrutiyet yıllarında şu okullar açılmıştır:

1. *Rüsumat Memurları Mektebi*; gümrük teşkilatını düzenlemek için memurlar yetiştirmiş, 1917 yılında kapatılmıştır.
2. *Polis Memurları Mektebi*; iç güvenlik ve düzeni sağlamak için polis memuru yetiştirmiştir.
3. *Dişçi Mektebi*; 1909 yılında öğretime başlamıştır.
4. *Maliye Memurları Mektebi*; II. Meşrutiyetin ilanından sonra bilgili maliye memuru yetiştirmek için açılmıştır.
5. *Kondüktör Mektebi*; 1911 tarihinde öğretime başlayan okulun amacı mühendishanelere yardımcı unsurlar yetiştirmektir.
6. *Belediye Memurları Mektebi*; belediye çavuşu, belediye müfettişi, tebhirhane memuru yetiştirmek üzere 1911 tarihinde belediye binası içinde açılmıştır.
7. *Kadastro Memurları Mektebi*; kadastro memuru yetiştirmek üzere 1911 tarihinde açılmıştır.

¹⁵⁸ Koçer, *age*, s. 212.

¹⁵⁹ Koçer, *age*, s. 213.

8. *Evkaf Memurları Mektebi*; 10 Mayıs 1911 tarihinde evkaf vekâletine memur yetiştirmek amacıyla açılmıştır.
9. *Tabib Muavinliği Mektebi*; doktorların yükünü hafifletmek için açılmıştır.
10. *Demiryolu Memurları Mektebi*; bu alanda çalışacak memur yetiştirmek amacıyla kurulmuştur. *Çıracık Mektebi*; 1914 tarihinde açılmış, amacı, sanayi ve ticaret sektöründe hayatını kazanmaya mecbur ve henüz öğrenim çağında bulunan çocukların eğitimden yoksun kalmamalarıdır.¹⁶⁰

2.1.4. 1911 Tarihli Maarif Umumiye Teşkilatı Nizamnamesi ve Getirdikleri

1911 yılında yürürlüğü konan *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi* ile eğitim ve öğretime ait ve Maarif Kanunu'na tabi bütün eğitim kurumlarını yönetmek ve denetlemek yetkisi *Maarif Nezareti*'ne verilmiştir.¹⁶¹ Ayrıca bu Nizamnamede merkezde ve taşrada yönetim ve denetim görevlerinin hangi organlar tarafından yapılacağı hususlarına da yer almış, böylece Nezaretin merkez hizmetleri yürütme ve denetleme olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Teşkilat işi, 1914 yılında yeniden ele alınmış ve bu tarihte yeni bir nizamname çıkarılmıştır. Bu nizamnameye göre *Meclis-i Kebiri Maarif* lağvedilmiş ve merkez teşkilatına ilave edilen daireler arasında *Telif ve Tercüme Heyeti* adı ile bir kuruluş eklenmiştir.¹⁶² Bu heyet, bir takım ilmi encümenlerin çalışmaları ile bu devrede geniş bir yayın faaliyetine girişmiştir.

Mütareke devrinde *Telif ve Tercüme Heyeti* de lağvedilmiştir. *Meclis-i Kebiri Maarif* küçük bir kadro ile yeniden kurulmuştur. *Maarif-i Umumiye Teşkilatı Nizamnamesi* ile *Meclis-i Kebiri Maarif* daimi ve senevi olmak üzere iki kısma ayrılmıştır.¹⁶³ İkinci Meşrutiyet döneminde ilköğretim işinin çözümlenmesi, mekteplerin yeniden düzenlenmesi ve ihtiyaç duyulan yerlerde yeniden açılması ile meşgul olmak üzere vilayet, liva ve kazalarda birer sürekli encümen kurulmuştur. İstanbul mahallelerinde de birer *Maarif Encümeni* şubesi açılmıştır. Encümenlerin birinci reisi Vali ve ikinci reisi de maarif müdürü idi.

¹⁶⁰ Koçer, *age*, s. 213-217; *Çıracık Mektepleri Mecmuası*, S. I, 1 Kânunuevvel 1334, s. 28-32.

¹⁶¹ Özalp-Ataüinal, *age*, s. 22.

¹⁶² Erdem, *age*, s. 103- 113.

¹⁶³ Özalp- Ataüinal, *age*, s. 23.

Üyeler *Erbabı hüner ve marifet ve eshabı haysiyet ve itibardan bulunmak üzere* sekiz kişi idi. Bir yıl sonra *Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı* yayımlanınca, bu talimatname hükümleri de kaldırılmış oldu.¹⁶⁴

2.1.5. *Tedrisat-ı İptidaiye Kanun- ı Muvakkati* ve Getirdikleri (Geçici İlköğretim Kanunu)

1913 tarihinde *Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati* yürürlüğü girmiştir. 101 maddeden ibaret olan bu kanun, geçici olmasına rağmen Cumhuriyet Dönemi'nde de bazı değişikliklere uğrayarak yarım asra yakın bir süre yürürlükte kalmıştır. Kanunun birinci maddesinde ilköğretimin mecburi ve devlet okullarında parasız olacağı belirtilmiştir. Üçüncü maddeye göre ilköğretimle ilgili kurumlar şunlardır: Ana mektepleri ve sıbyan mektepleri, *Mekatib-i İbtidaiye* ve elişleri ve ihtiraf mektepleri olmak üzere üç kademeye ayrılmıştır.¹⁶⁵

Kanunun altıncı maddesinde, bu mekteplerin teşkilat ve tedrisatı bir nizamname ile tayin olunacaktır denilmiştir.¹⁶⁶ Kanunun sekizinci maddesinde, *Maarif Nezareti*'nin başlıca görevinin genel eğitim olduğu kabul edilerek tarım, ticaret ve sanat gibi yurt kalkınması ile ilgili mesleki eğitim düzeni üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu dönemde nezaretin merkez teşkilatında bir mesleki ve teknik öğretim alanında atamak istediği adımlar, genel öğretim işleri arasına karışmıştır. Sanayi mekteplerinin, *İdare-i Umumiye Vilayet Kanunu* ile giderleri 1913 tarihinde illerin özel bütçelerine konarak bu okullar valiliklere bağlanmıştır.¹⁶⁷ Böylece, bu kurumlar yıllarca süregelen sıkıntılı ve karışık durumdan kısmen kurtarılmıştır.

İlk yıllarda bazı vilayet merkezlerinde ilk üç sınıfı birinci, son üç sınıfı ikinci devreyi teşkil etmek üzere altı yıllık sultanilerin açılmasına başlanmıştır. (1911-1912). Bu kurumlara altı yıllık ilkokul (Rüşdiye) mezunları alınmıştır. Bu uygulamadan sonra birçoğu sancak merkezlerinde kalmış bulunan idadilerin görevlerinin ne olacağı sorunu

¹⁶⁴ Özalp-Ataüinal, *age*, s. 24.

¹⁶⁵ Koçer, *age*, s. 222.

¹⁶⁶ Özalp- Ataüinal, *age*, s. 25.

¹⁶⁷ Erdem, *age*, s. 186.

ortaya çıkmıştır. Bu sorunu çözmek için 1913 tarihinde içinde ticaret, ziraat, sanayi ve umumi şubeleri bulunan idadilerin açılması düşünülmüştür. Programlarına göre, bu okullar ilk yılları, hazırlayıcı sınıf olmak ve diğer iki yılı da zirai, ticari, sınai şubelere ayrılmak üzere üç yıl öğrenim süreli eğitim kurumu haline getirilmiştir. Ancak bu okullara göre öğretmen yetiştirilmemiş olduğundan, açılabilirdikleri yerlerde daha çok umumi şubeler kurulabilmiştir. Çok yönlü vilayet idadilerinin teşkilatlandırılması sırasında yurt içinde yalnız Mersin İdadisinde bir ticaret şubesi açılabilmiştir.¹⁶⁸

¹⁶⁸ Özalp- Atınal, *age*, s. 26.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET'E GİDEN YOLDA EĞİTİM

Cumhuriyet'e giden yolda eğitim faaliyetlerine bakacak olursak, 1908-1920 yılları arasında düzenleme konusunda ele alınan işlerden bir kısmının uygulamaya dönüştürülmüş olduğunu, bir kısmının da karar halinde kaldığını görmekteyiz.¹⁶⁹ Bu çalışmalar tarih sırasına göre şöyle özetlenebilir:

1909 yılında 1869 tarihli nizamnamesinin yerine geçmek üzere *Maarif-i Umumiye Kanun Tasarısı* hazırlanmıştır. Nezaretin görevlerini tespit eden ve merkez teşkilatındaki dairelerin sayısını belirten bu tasarı şahısların, cemaatlerin ve şirketlerin her tür ve derecede eğitim kurumu açabilmeleri olanağını da getirmiştir. Fakat tasarı kanun haline girmediğinden hükümleri de uygulanamamıştır.

1909 yılında uygulanmaya başlanan *Medaris-i İlmiyye Nizamnamesi* medreselerde okutulan derslerden bazılarının değiştirilmesini ve programlara yeni bazı derslerin konulmasını öngörmüştür. Bu nizamnameye göre öğretim süreleri 12 yıl olarak tespit edilen medreselere, Kur'an ve din ile ilgili dersler yanında imla, muhtasar hesap, sarf-ı Osmanî, ileri sınıflarda da hendese, mantık, felsefe, kozmografya ve İslam tarihi dersleri konmuştur. Medreseye reform getirmesi beklenen bu programın uygulanıp uygulanmadığı kesin olarak bilinmemektedir.

31 Temmuz 1910 tarihli Nizamname her vilayette *Tedrisat-ı Taliye Encümeni* kurulmasını öngörmüştür. Bu encümende, maarif müdürü, yüksekokul müdürü, yüksekokul öğretmenlerinden nezaretçe tayin edilecek iki kişi, Bab-ı Meşihat'tan görevlendirilecek iki müderris, idadi müdürleri ve öğretmenlerinden seçilerek dört kişi hususi idadilerden seçilecek iki müdür veya öğretmen bulunacaktı. Vilayet içindeki idadiler ve öteki orta dereceli okullarla ilgili bütün işlerle Nezaret tarafından havale

¹⁶⁹ Özalp-Ataünal, *age*, s. 20.

edilecek sorunlar üzerinde düşüncelerini bildirmek, görüşlerini kapsayan raporları hazırlayarak maarif nezaretine vermek ve disiplin işleri üzerinde karar almakla görevlendirilen bu encümenlerini, birer ay süre ile yılda iki defa toplanması gerekiyordu. Fakat bu encümenlerin normal olarak çalışmadığı anlaşılmaktadır.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra, İttihat ve Terakki Cemiyeti, eğitim ve sosyal konularla ilgilenmiştir. 1910 yılında cemiyetin Selanik'te yapılan kongresinden sonra yayımlanan bildiride, himaye ettiği okullara İttihat ve Terakki Mektebi adı verilmesi ve programlarının cemiyet genel merkezinde teşekkül edecek bir komisyon tarafından kararlaştırıldığı görülmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti 15 Eylül 1916'da İstanbul'da bir kongre düzenlemiştir. Bu kongrede Ziya Gökalp, başta Darülfünun ıslahatı olmak üzere diğer eğitim kurumlarının ve kültür hayatımızın geliştirilmesi konularında bazı önerilerde bulunmuştur. Bu önerilerden bir kısmı TBMM hükümetleri zamanında yapılan ilmi toplantılarda ve kongrelerde etkili olmuştur.¹⁷⁰

3.1. TBMM HÜKÜMETLERİ DEVRİ

23 Nisan 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da toplanmasından hemen sonra *Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına 2 Mayıs 1920 Tarih ve 3 Numaralı Kanun* ile diğer bakanlıklarla birlikte *Milli Eğitim Bakanlığı* da kurulmuştur.¹⁷¹ 1920 Mayıs ayında TBMM'ce ilk Maarif Vekilliğine Rıza Nur Bey seçilmiştir. Böylece Anadolu eğitimi ile uğraşan, biri İstanbul'da *Maarif-i Umumiye Nezareti*, diğeri Ankara'da *Maarif Vekâleti* olmak üzere iki idari teşkilat bulunmaktaydı.¹⁷² Her iki yönetimde, mevcut öğretmenlerini kendi yanlarına çekmek istemiştir. Özellikle Maarif Vekâleti de bu yönde önemli çabalar harcamıştır.

Maarif Vekâleti'nin ve TBMM'nin uğraştığı başlıca eğitim sorunu öğretmenlerin maaşları konusu olmuştur. Öğretmenlerin maaşlarını alamamaları nedeniyle pek çok

¹⁷⁰ Özalp-Ataünal, *age*, s. 20-22.

¹⁷¹ Gülnihal Toprak, *Cumhuriyet'in İlk Döneminde Türk Eğitim Sistemi ve Köy Enstitüleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmayan Yüksek Lisans Tezi, Afyon Mayıs 2008, s. 46.

¹⁷² Ergin, *age*, C. III-IV, s. 11.

okulun kapandığı bu dönemde görülen gelişmelerden birisi olmuştur.¹⁷³ Bu durumun nedeni o dönemin yetkililerine göre kimi zaman bütçe yetersizliğinden kimi zaman da özel idare memurlarının yanlış tutumlarından doğmuştur.¹⁷⁴

Başlangıçta birkaç memur ile işe başlayan *Milli Eğitim Bakanlığı*, haziran ayında ikişer, üçer kişilik kadrolarla a) Program heyeti, b) İlköğretim, c) Ortaöğretim, d) Sonradan hars (kültür işleri) müdürlüğü adını alan *Türk Asarı Atıkası Müdürlüğü*, e) *Sicil ve İstatistik Müdürlükleri* ve bir müddet sonra program heyetinin yerine kurulan yedi üyeli bir *Telif ve Tercüme Dairesi* kurularak teşkilatlanmıştır.¹⁷⁵ İstanbul'daki *Maarif Nezareti* ortadan kalktıktan sonra, bu kadrolar biraz daha genişletilmiş ve ayrıca yükseköğretim, Teftiş Heyeti ve müstakil bir *İstatistik Müdürlüğü* kurulmuştur. TBMM'nin ilk icra vekilleri heyetinin eğitim konusunda yapılması gerekli gördüğü işlere hükümet programında açık ve özlü bir şekilde yer verilmiştir.

1 Mart 1922'de TBMM'nin açılış konuşmasında, ilköğretimden üniversiteye kadar eğitimin her kademesinde gençlere, öncelikle Türkiye'nin geleceğine, kendi benliğine ve ulusal geleneklerine düşman olan bütün varlıklara karşı mücadele etme bilincinin kazandırılması gereğini vurgulamıştır.¹⁷⁶

3.1.1. TBMM İcra Vekilleri Heyeti'nin İlk Defa Hazırladığı Eğitim Programı

9 Mayıs 1920 tarihinde TBMM'de eğitim işleri için bir program hazırlanmıştır. Hükümetin TBMM'de okunan bu programında ileride ele alınacak bir takım programların tasarlandığı, fakat hala savaşın içinde bulunulması sebebiyle şimdilik mevcut eğitim kurumlarını idare etmekle yetinildiği ifade edilmiştir. Programda, Osmanlı Devleti zamanında yapılan çalışmalarda padişaha sunulan önerilerde hatta padişah emirnamelerinde hiç rastlanmayan "*milli şuuru geliştirici kitapların*

¹⁷³ Ergin, *age*, C. III-IV, s. 12.

¹⁷⁴ Ergin, *age*, C. III-IV, s. 13.

¹⁷⁵ Özalp-Ataünal, *age*, s. 29.

¹⁷⁶ *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*; C. II, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 2008, s. 105, 106.

yazdırılması” ifadesinin ilk defa yer aldığı görülmüştür.¹⁷⁷ TBMM’de okunan bu programda eğitim işleri için şu sözler kullanılmıştır:

“Maarif işlerindeki amacımız, çocuklarımıza verilecek eğitimi her anlamı ile dini ve milli bir hale koymak ve onların hayat mücadelesinde başarılı kılacak, bütün okullarımızı en bilimsel en modern olan bu temel ile sağlık kurallarına göre yeniden düzenlemek ve programlarını ıslah etmek, milletin karakterine, coğrafi şartlarına, tarihi geleneklerimize, sosyal bünyemize uygun ders kitapları meydana getirmek, halk kütlesinden sözlükleri toplayarak dilimizin kamusunu yapmak, milli şuuru geliştirici tarihi, ebedi ve sosyal eserleri erbabına yazdırmak, eski eserleri kütüğe geçirmek ve korumak Batının ve Doğunun ilmi ve fenni kitaplarını dilimize çevirmek, hâsılı bir milletin hayat ve varlığını muhafaza için en önemli etken olan eğitim ilerinde dikkat ve özel bir gayretle çalışmaktır. Bugün ise ilk işimiz mevcut okulları iyi bir şekilde idare etmektir...” denilmektedir.¹⁷⁸

Bu programda eğitim sistemimizde hangi ilkelerin göz önünde bulundurulacağı açıkça ifade edilmişti. Söz konusu hükümet programında Osmanlı Devleti zamanında hazırlanan hükümet programlarında pek rastlanılmayan, kendine güven duyma, girişim gücüne sahip olma, kendi bünyemize uygun programlar geliştirme gibi bugünkü modern eğitimde hâlâ kullanılan temel ilkeler daha o zaman düşünülmüş ve programa alınmıştır.¹⁷⁹

3.1.2. Maarif Programı ve Atatürk’ün Direktifleri

Ankara Maarif Vekâleti, kendilerini desteklemekte olan Anadolu öğretmenlerini örgütleyerek, toplantılar yaparak Anadolu eğitimini, Ankara’ya yöneltmeye çalışmıştır. 1920 Temmuzunda Ankara’da bir *Muallime ve Muallimler Cemiyeti* kurulmuştur.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Özalp-Ataüinal, *age*, s. 30.

¹⁷⁸ Özalp-Ataüinal, *age*, s. 29,30.

¹⁷⁹ İsa Tak, “*Atatürk Dönemi Eğitim Politikasının Cumhuriyetçi Karakteri*”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S. I, İstanbul 2007, s. 124.

¹⁸⁰ Ergin, *age*, C. III-IV, s. 15.

İlk Maarif Bütçesini ve Maarif Kongresini düzenleyen Hamdullah Suphi Bey (Tanrıöver), ikinci Maarif Vekili olarak Aralık 1920- Kasım 1921 döneminde görev yapmıştır.¹⁸¹ Genel bütçeden Maarif işlerine ayrılan para, bütçenin %06,8'idir. Milli Mücadele'nin sonrasında bu miktarın arttığı görülmüş, ancak bu da yeterli olamamıştır.¹⁸²

Atatürk, eğitimi ve eğitimde yer alan unsurları, milli düşünceleri yerleştirmek, özgür ve milli bir devlet yaratmak, durağan olmayan ve çağdaş medeniyete ulaşabilecek bir toplum yaratabilmek için en önemli araçlardan biri saymıştır. Bu amaçlar doğrultusunda Türk eğitim tarihi içerisinde 1921 yılının büyük önemi vardır. 15 Temmuz 1921 tarihinde *Muallime ve Muallimler Birliği* tarafından *Maarif Kongresi* yapılmıştır.¹⁸³ Bu kongreyi köy öğretmenlerinin yetiştirilmesi izlemiştir.¹⁸⁴

Cumhuriyet'in ilk yıllarında önemli sosyal inkılaplar yapıldığı için, okul programlarının bunları hazırlayıcı, öğretici, benimsetici olarak düzenlenmesi çok önemliydi. Bu bakımdan 1921 *Maarif Kongresinde* konuşulan ana konuların başında ilkokul programları gelmiştir. Bu kongrede 250'den fazla kadın ve erkek öğretmen bir araya gelmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk, bu kongrede bir açış konuşması yapmıştır. Bu kongrede, *Türkiye'nin milli maarifinin kurulmasını istemiş ve milli maarifi açıklamıştır*. Ayrıca bu kongrede çocuklara ve gençlere eğitim kurumlarında nelerin öğretilmesi gerektiği de belirtilmiştir.¹⁸⁵ Maarif Kongresi, tam bir sonuca varamadan, savaş dolayısıyla çalışmalarına erken bir zamanda son vermek zorunda kalmıştır.

Kongreden tam anlamıyla bir verim sağlanamasa da böylesi bir savaş ortamında sadece toplanabilmeyi başarması da büyük bir önem arz etmektedir. Ayrıca, Atatürk tarafından yapılan açış konuşması da eğitim tarihi için önemli bir adım sayılabilir.

¹⁸¹ Bkz: Tablo VI: Mütareke dönemi (1918-1922) Maarif Nazırları, Dölen, **age**, s. 516.

¹⁸² Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 16.

¹⁸³ Mustafa Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ocak Yayınları, Ankara 1997, s. 17.

¹⁸⁴ Akyüz, **age**, s. 293.

¹⁸⁵ Akyüz, **age**, s. 294.

Bunun nedeni olarak ilk defa eğitim konusunun milli denilebilecek bir birlik içerisinde tartışılması gösterilebilir.¹⁸⁶ 1918-1922 tarihleri arasındaki maarif nazırları ve görev süreleri şöyledir:

Tablo VI: Mütareke Dönemi (1918-1922) Maarif Nazırları ve Görev Süreleri¹⁸⁷

Maarif Nazırı	Görev Tarihleri	Görev Süresi
Sait (Gelenbevi)	14.10.1918- 10.11.1918	28 gün
Rıza Tevfik (Bölükbaşı)	11.11.1918- 12.1.1919	2 ay 2 gün
Yusuf Ziya Paşa	13.1.1919- 4.3.1919	1 ay 19 gün
Ali Kemal Bey	5.3.1919- 14.5.1919	2 ay 10 gün
Sait (Gelenbevi)	19.5.1919- 7.3.1920	9 ay 20 gün
Abdurrahman Şeref Bey	8.3.1920- 5.4.1920	28 gün
Fahrettin (Rumbeyoğlu)	5.4.1920- 30.7.1920	3 ay 26 gün
Hadi Paşa	31.7.1920- 20.9.1920	1 ay 21 gün
Hadi Paşa (Vekil)	20.9.1920- 20.10.1920	1 ay
Mustafa Reşit Paşa	21.10.1920- 12.12.1920	1 ay 23 gün
Arif Hikmet Paşa (Vekil)	16.12.1920- 21.1.1921	1 ay 7 gün
Reşit (Erer) Bey	22.1.1921- 12.6.1921	4 ay 23 gün
Mustafa Arif Bey (Vekil)	12.6.1921- 12.8.1921	2 ay
Sait (Gelenbevi) (4. Kez)	19.8.1921- 30.10.1922	1 yıl 2 ay 12 gün

Mütareke dönemi göreve gelen maarif nazırlarına ve görevde kaldıkları sürelerle bakıldığında, kısa sürede nazır değişikliğine gidildiği görülmektedir. Bu sık sık yapılan değişiklik de maarif alanında önemli adımlar atılmasını olumsuz etkilemiştir.

3.1.3. Azınlık ve Yabancı Okulların Cumhuriyet Öncesindeki Durumları

Atatürk, öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Kurtuluş Savaşı'nda yabancı okulların zararlı faaliyetlerini iyi bir biçimde gözlemlemiştir.

¹⁸⁶ Toprak, *age*, s. 47.

¹⁸⁷ Dölen, *age*, s. 516.

Yeni kurulmuş olan Cumhuriyet Türkiye'sinde bu türden gelişmelerin tekrarlanmaması için bazı önlemlerin alınmasına karar verilmiştir. Bu önlemlerin başında Atatürk döneminde ülkede bulunan yabancı okullara yönelik hukuki düzenlemeler gelmektedir.¹⁸⁸ Hukuki düzenlemeler ilk kez Lozan Antlaşması'yla başlamış ve ardından *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* ve çıkarılan diğer kanun, yönerge ve genelgelerle düzenleme yapılmaya çalışılmıştır.¹⁸⁹ Yapılan bu düzenlemelerle, yabancı okullar kontrol ve denetim altına alınmış, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yaşanan düzensizlik ortadan kaldırılmıştır. Bu noktada Atatürk'ün yabancı okullara karşı, baştan itibaren istikrarlı ve tutarlı bir tutum içinde olduğu görülmüştür. Azınlıkların ve yabancıların okullarına dair düzenlemede, Osmanlı Devleti döneminden çok daha farklı özellik göstermiş ve yabancı okullar çok sıkı denetim altına alınabilmiştir.¹⁹⁰

Türk hükümeti, Türk okullarını lâikleştirmeyi amaçlayarak bunu ülkede bulunan yabancı okullarda da gerçekleştirmek istemiştir. Büyük Millet Meclisi, ülkede hiçbir din ya da mezhebin kendi propagandasını yapmasını istememiştir. Bu doğrultuda amacını gerçekleştirmek için Türk hükümeti medreseleri kapatmıştır. Dolayısıyla yabancıların dinî eğitim veren okullarına karşı duyarsız olması beklenemezdi. İşte bu nedenle 3 Mart 1924 Tarihli *Tevhid-i Tedrisat Kanunu*'yla diğer bakanlıklara ve vakıflara bağlı tüm yerli ve yabancı okullar, *Milli Eğitim Bakanlığı*'na bağlanmıştır.¹⁹¹

3.1.4. Atatürk'ün TBMM'deki Eğitime Dair Konuşmaları

Atatürk, 1 Mart 1922 günü birinci devrenin üçüncü toplantı yılı başında TBMM kürsüsünden söylediği açılış nutkunun eğitimle ilgili bölümünde şu sözleri sarf etmiştir:

1. En verimli ve en önemli görevinin eğitim hizmetleri olduğunu, bu görevi başarabilmek için takip etmeğe mecbur olduğumuz programın, milletimizin bugünkü durumu, sosyal yaşama ihtiyacı, çevre şartları ve asrın gereği ile tamamen uygun olmasını,

¹⁸⁸ Toprak, *age*, s. 49.

¹⁸⁹ Ergün, *age*, s. 17.

¹⁹⁰ Toprak, *age*, s. 49.

¹⁹¹ Ergün, *age*, s. 49-61.

2. Yüzyıllardan beri milletimizi idare eden hükümetlerin eğitimi yaymak isteğini gösterdiklerini, ancak bu isteklerine ulaşmak için Doğu'yu ve Batı'yı taklide devam edegeldiklerinden milletin cehaletten kurtulamadığını,
3. Bu memleketin sahibi ve sosyal kuruluşumuzun esas unsuru olan köylülerimizin bugüne kadar eğitimden mahrum bırakıldığını,
4. Takip edeceğimiz siyasetin temelini önce mevcut cehaleti yok etmek, köylülerimize okumak, yazmak ve vatanını, milletini, dinini, dünyasını tanıttak kadar coğrafi, tarihi, dinî ve ahlakla ilgili bilgiler vermenin ve matematikte dört işlemi öğretmenin eğitim programımızın temel hedefini teşkil edeceğini,¹⁹²
5. Ortaöğretimin amacının memleketin muhtaç olduğu çeşitli hizmet ve sanat erbabını yetiştirmek ve yükseköğrenime aday hazırlamak olduğunu,
6. Ortaöğretimde eğitim ve öğretim usulünün ve uygulayıcı olması esasının şart olduğunu,
7. Kadınlarımızın da aynı eğitim kademelerinden geçerek yetişmelerine önem verileceğini,
8. Yetiyecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekleri eğitim kademesi ne olursa olsun her şeyden önce Türkiye'nin egemenliğine, kendi benliğine ve milli geleneklerine düşman olan bütün elemanlarla mücadele etmek gereğinin öğretilmesi lazım geldiğini, belirtilmiş ve yeni Türk Devleti'nin eğitimde izleyeceği yolun esaslarını ve eğitim düzenlemesinde yapılması gerekli işlerin ana hatlarını ortaya koymuştur.¹⁹³ Atatürk'ün, Maarif Kongresinde ve TBMM'deki direktiflerin ışığı altında eğitim sorunlarımızın çözümlenmesi için çaba harcanması bakımından 1923 yılı önemli bir yıl olmuştur.¹⁹⁴

3.1.5. Birinci Heyet-i İlmiye

Birinci Heyet-i İlmiye, çeşitli eğitim sorunlarını tartışmak ve gerekli kararları almak için, 15 Temmuz-15 ağustos 1923 tarihleri arasında Ankara'da toplanmıştır. Millî eğitim bakanının başkanlığında, müsteşar, bakanlık genel müdürleri, ilgili bakanlıkların

¹⁹² Özalp-Ataüinal, *age*, s. 32.

¹⁹³ Özalp-Ataüinal, *age*, s. 33.

¹⁹⁴ Hikmet Bayur, "İkinci Meşrutiyet Devri Üzerinde Bazı Düşünceler", *Bellekten*, C.XXIII, S.90, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 280.

temsilcileri, Darülfünun müderrisleri, yüksekokul müdürleri, çeşitli tür ve derecedeki eğitim kurumlarının temsilcilerinden oluşan *Birinci Heyet-i İlmiye*'nin gündeminde şu konular yer almıştır:

1. Milli Eğitim yürütme programı,
2. Milli hars,
3. Üstün değerde müracaat kitaplarının dilimize çevrilmesinde takip olunacak esaslar,
4. İstatistik Genel Müdürlüğü teşkilatı,
5. Milli büyük sözlük, dilbilgisi,
6. Milli müzik, milli dil ve edebiyat,
7. Milli tarih kitaplığı,
8. Milli hazine evrakı,
9. Milli tarih ve coğrafya enstitüleri,
10. Etnografya müzesi,
11. Milli müze,
12. Okul müzesi,¹⁹⁵
13. Ankara'da yüksek seviyede dersler,
14. İlkokul programlarında değişiklikler,
15. İlköğretimden sonra hayati öğretim programı,
16. İlköğretim kararnamesinin değiştirilmesi teklifi,
17. Kız ve erkek öğretmen okulları tüzük programları,
18. Sultanilerde teşkilat ve öğretim süresi ve sultani adının değiştirilmesi,
19. Lise izcilik esas teşkilatı,
20. Teftiş kurulu tüzük teklifi,
21. Eski eser tüzüğü,
22. İstanbul Kız ve Erkek Öğretmen Okullarında orta kısmın teşkili,
23. Galatasaray Lisesinin teşkilat ve programları,
24. Yüksek Öğretmen Okulu öğrencilerine mesleki bilgi verilmesi, gibi konular yer aldı.¹⁹⁶

¹⁹⁵ Özalp-Ataüanal, *age*, s. 33.

¹⁹⁶ Özalp-Ataüanal, *age*, s. 33.

Birinci Heyet-i İlmiye'de ortaöğretim alanıyla ilgili olarak, *Sultani* adının lise olmasına karar verilmiş, liseler bir ve iki devreli olmak üzere iki kademeye ayrılmıştır. 1923'den önce 55 olan ortaöğretim kurumunun, cumhuriyetten sonra hızla artarak 74'e ulaştığı vurgulanmıştır.¹⁹⁷

Birinci Heyet-i İlmiye gündeminde bulunan konular üzerinde gerekli incelemeler yapmış ve her konunun ayrı ayrı görüşülmesi için kurulan komisyonların hazırladığı raporlar genel kurulda tartışılmıştır. Bu toplantıda zamanın tanınmış eğitimcilerin fikir, düşünce tecrübelerinden geniş ölçüde yararlanılmıştır. *Birinci Heyet-i İlmiye*'nin aldığı kararların büyük bir kısmı uygulamaya dönüştürülmüştür.¹⁹⁸

3.2. Cumhuriyet Devri

Cumhuriyet Devri, Türk eğitim sisteminde yüzyıllar boyunca modern eğitim sistemine ulaşmak için yapılan çabaların gerçekleşmesini sağlayan bir dönem olmuştur. Cumhuriyetin ilan edildiği ilk yıllarda Millî Eğitim Bakanlığı'nda düzenleme işlerinde de, toplumun çeşitli kesimlerindeki ilerlemelerine paralel olarak hızlı gelişmeler olmuştur. Bunların başında eğitimin birleştirilmesi *Tevhid-i Tedrisat* üzerindeki çalışmalar gelmiştir. Tanzimat'ın ilanından sonra Türk toplumunun genel yaşayışında değişiklikler olmuş, fakat eğitim sisteminde dini geleneklerle ilgiyi keserek veya azaltarak medreseleri kapatmak cesareti gösterilememiştir. Ancak, medreselerin yanında ve genellikle onların etkisi altında az sayıda Batı örneğine uygun okullar açılması yoluna gidilmiştir. Atatürk, 1923 yılı TBMM'nin açılış nutkunda eğitimde birlik sağlanması hususuna işaret etmiş¹⁹⁹ ve şu söyli sarf etmiştir:

“Memleket çocuklarının birlikte ve eşit olarak kazanmaya mecbur oldukları bilim ve fendir. Yüksek meslek ve ihtisas erbabının ayrılabilceği öğretim kademelerine kadar eğitim ve öğretimde birlik, sosyal yapımızın gelişmesi ve yücelmesi bakımından önemlidir...”

¹⁹⁷ Dönmez, Cengiz; “Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi'nde Ortaöğretim”, http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/articles/2005/14/CDONMEZ.PDF, 21.03.2012

¹⁹⁸ Özalp-Ataunal, *age*, s. 34.

¹⁹⁹ Dölen, *age*, s. 27.

direktiflerini vererek eğitim ve öğretimde yıllardır devam eden ikiliğin ortadan kaldırılması gerektiğini belirtmiştir.²⁰⁰ Saltanat ve Meşrutiyet idarelerinden beri sürdürüle gelmekte bulunan iki ayrı eğitim sistemi, *Tevhid-i Tedrisat* uygulamasıyla Cumhuriyetin ilk yıllarında ortadan kaldırılabilmiştir.²⁰¹

3.2.1. *Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Getirdikleri*

Cumhuriyet döneminin başlangıcında eğitimin temel sıkıntısı, milli birliği sağlamak, eğitimi laikleştirmek ve devletleştirmektir. *Tevhid-i Tedrisat* yasası ile eğitimde birlik, pratikte olmasa da yasal anlamda gerçekleştirilmiştir.²⁰² Eğitimin milli kültür birliğini sağlamaya yönelik olması konusunda uygulamaya *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* konmuştur.²⁰³ *Tevhid-i Tedrisat Kanunu*'nun iki açıdan önemi vardır: İlki eğitim sisteminin demokratikleştirilmesidir. Bu yasa ile ülkedeki tüm eğitim ve kültür kurumları *Milli eğitim Bakanlığı*'na devredilmiştir. İkincisi, eğitim alanında laikliğin eyleme dönüştürülmesidir.²⁰⁴ Bu bakımdan yasa, uzun yıllar talim ve terbiye hizmetlerinin düzenlenmesinde temel yasa niteliğini sürdürmektedir. 4340 sayılı *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* şu maddelerden oluşmaktadır:

Madde 1: Ülkedeki tüm bilim ve öğretim kurumları *Maarif Vekâleti*'ne bağlanmıştır.

Madde 2: *Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti* ya da özel vakıflarınca idare edilen tüm medrese ve mektepler *Maarif Vekâleti*'ne bağlanmıştır.

Madde 3: *Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti* bütçesinde mekteplere ve medreselere ayrılan para, Maarif bütçesine geçirilecektir.

Madde 4: *Maarif Vekâleti* yüksek din uzmanları yetiştirmek için Darülfünunda bir İlahiyat Fakültesi, imam ve hatip yetiştirmek için de ayrı mektepler açacaktır.

03.03.1924 Tarih ve 430 sayılı *Tevhid-i Tedrisat Kanunu*'nun birinci maddesi olan "*Türkiye dâhilindeki bütün müessesât-ı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekâleti*'ne

²⁰⁰ Kemal Aytaç, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk Eğitim Politikası Üzerine Konuşmalar**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1984, s. 25.

²⁰¹ Özalp-Ataünel, **age**, s. 35, 36.

²⁰² Toprak, **age**, s. 50.

²⁰³ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 533.

²⁰⁴ Toprak, **age**, s. 51.

merbuttur” ifadesi ile Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlanmıştır. Zamanın Milli Eğitim Bakanı Vasıf Bey de 13.03.1924 tarihli genelgesiyle medreseler üzerindeki tasarruf hakkını kullanarak medreseleri kapatmıştır.²⁰⁵

Tevhidi Tedrisat Kanunu ile eğitim karmaşasına son verilmiştir; eğitim ve öğretimin birleştirilmesi ve böylelikle Cumhuriyet rejiminin istediği insan tipinin aynı bakış açısıyla yetiştirilmesi amaçlanmıştır.²⁰⁶ Atatürk, eğitim sistemini, Türk milletinin gerilemesindeki en önemli etken olarak görmüştür. Ona göre bu eğitim, millete yabancı olan, toplumun ihtiyaçlarına cevap veremeyen bir eğitim sistemidir. Bu nedenle Osmanlı eğitim sistemine ciddi eleştiriler getirilmiştir.²⁰⁷

3.2.2. Cumhuriyet Dönemi’nde Eğitimin Resmi Temel Amaç ve İlkeleri

Eğitim sisteminin ne tür amaçlara dayanacağı, nasıl bir zemine oturtulacağı ve nasıl bir gelecek yetiştirmesi gerektiği üzerine, milli eğitim sisteminin üç temel hedefe yöneldiği görülmektedir. Bu hedefler, milli birliği sağlamak, vatandaşlık eğitimini ve ilköğretimi yaygınlaştırmak, Türkiye’nin ihtiyaç duyduğu eğitilmiş insan gücünü yetiştirmektir.

Atatürk, bu temel hedeflere yönelik bir eğitim anlayışını oluşturabilmek için, hem teorik olarak görüşlerini ortaya koymuş, hem de bu görüşleri çerçevesinde uygulamada birçok çalışmalar gerçekleştirmiştir.²⁰⁸ Atatürk, temel hedeflerinin gerçekleştirilmesi, hem de bu hedeflere ulaştıracak eğitim politikalarını tespit etmek için çağdaş eğitimcilerle 1924–1934 yılları arasında altı adet rapor hazırlatmıştır. Hazırlanan bu raporlar doğrultusunda da, milli eğitimimizin çağdaş ilkelerini ortaya koymuştur.

²⁰⁵ Mustafa Şanal, “Osmanlı Devleti’nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 14, Kayseri 2003/1, s. 163.

²⁰⁶ Mehmet Kayıran, “Atatürkçü Düşünce Işığında Çağdaş Eğitim”, **Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi**, C. XIV, S. 42, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 794-798; Nimet Aslan, **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1959, s. 329.

²⁰⁷ Özkan İzgü, “Atatürk’ün Eğitim ve Üniversitelere Bakış Açısı”, **Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi**, C. I, S. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, s. 268-271.

²⁰⁸ Ergün, **age**, s. 59,60.

Atatürk'e göre eğitimimizin ilkeleri şu noktalarda olmalıdır; Eğitim milli, bilimsel, laik karma, eğitim uygulamalı olmalıdır.²⁰⁹

Atatürkçü eğitim sisteminde bilim ve teknikle donatılmış eğitimciler ve öğretmenler, toplumun her kesiminde ve okullarda insan yetiştirmek için büyük görevler yüklenmişlerdir. Çünkü Atatürk için çağın gerisinde kalmış bir ülkeyi kalkındırmak ve onu gelişmiş ülkeler arasında uygun olan yere getirmek için başvurulabilecek tek metot bilim ve teknolojiyi uygulamaktır. Bu nedenle, bu amaca ulaşabilmek için bilim ve teknikle donatılmış insanları yetiştirmek oldukça önemlidir. Atatürk bir yandan bilgisizliği ortadan kaldırmaya uğraşırken, diğer yandan da toplumsal ve ekonomik hayatta etkin bir şekilde yer alabilmek ve toplumsal yaşamı verimli kılabilmek istemiştir. Bunun için zorunlu olan ilk bilgileri uygulamalı bir biçimde verme metodu ona göre eğitimimizin temelini oluşturmalıydı.²¹⁰

Atatürk uygulamalı eğitimi, Türk eğitim sisteminin temeli olarak görmüştür. Uygulanacak olan eğitimin işe yarar, üretici ve hayatta başarılı olacak kuşaklar yetiştirilmesini istemiştir. 1923-1924 eğitim-öğretim yılında Türkiye'nin nüfusu 11-12 milyondur. Bu nüfusun %10'u ve kadınların sadece %3'ü okuryazardır. Bu yıllarda Türkiye'de 4.894 ilkokul, 72 ortaokul, 23 lise, 64 meslek okulu, 9 fakülte ve yüksekokul olmak üzere toplam 5.062 öğretim kurumu vardır. Bu okullarda görevli olan öğretmen ve öğretim üyesi sayısı ise toplam 11.918'dir. İlkokullarda 341.941, ortaokullarda 5.905, liselerde 1.241, meslek okullarında 6.547 ve yükseköğretimde 2.914 olmak üzere 358.548 öğrenci vardır.²¹¹

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren eğitimin uygulamalı olması için pek çok çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla çeşitli seviyelerde ve değişik yerleşim yerlerinde pek çok meslek okulu açılmıştır.²¹² Cumhuriyet düzenini tamamlamak için eğitim

²⁰⁹ Toprak, *age*, s. 52.

²¹⁰ Toprak, *age*, s. 53.

²¹¹ Bahattin Demirtaş, "Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler", *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt I, Sayı 2, Yaz 2008 Ankara, s. 2.

²¹² Kayran, *agm*, s. 779-801.

alanında ilerleme kaydedilmesi için, Milli Eğitim Bakanlığı Teşkilatı'na ait 789 ve 832 sayılı kanunlar kabul edilmiştir.²¹³

3.2.3. Atatürk'ün Eğitim Hakkında Görüş ve Uygulamaları

Atatürk, Osmanlı eğitim sistemi ile yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin sonsuza kadar yaşatılamayacağını görmüş ve yepyeni ilkelere dayanan bir eğitim sisteminin kurulması zorunluluğuna inanmıştır. Mustafa Kemal, eğitim işine, daha Milli Mücadele sırasında çok büyük önem vermiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde eğitim sorunu 26 Nisan 1920'den itibaren tartışılmaya başlanmıştır.²¹⁴

Sakarya Zaferi'nden önce, 16 Temmuz 1921'de, Birinci Maarif Kongresi toplanarak yeni Türk Eğitim Sistemi'nin kurulması yönünde önemli bir adım atmıştır. Atatürk, bu kongreyi açarken yaptığı konuşmada eğitimin önemini şöyle vurgulamıştır: *“Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin tarihi tedenniyatından en mühim bir amil olduğu kanaatindeyim...”*²¹⁵ Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Devleti'nin çöküşünde, uygulanan eğitim sisteminin önemli bir etken olduğu inancındadır.

Atatürk, 1922'de yaptığı konuşmalarda, Bir ulusun gerçek kurtuluşunun ancak milli eğitim işlerindeki başarısına bağlı olduğunu, ulus olmanın, bayındır bir vatan kurmanın da eğitime gereken önemin verilmesiyle gerçekleştirilebileceğini belirtmiştir. 22 Eylül 1924'de Samsun'da öğretmenler ile yaptığı konuşmada ise şunları söylemiştir: *“...En mühim, en esaslı nokta terbiye meselesidir. Terbiyedir ki bir milleti ya hür, müstakil, şanlı, ali bir heyet-i içtimaiye halinde yaşatır, ya bir milleti esaret ve sefaletle terk eder...”*²¹⁶ Eğitimin önemi ile ilgili bu düşünceleri taşıyan Atatürk, doğru bir eğitim anlayışı ve modeli oluşturabilmek için, öncelikle Türkçe eğitiminin içinde bulunduğu durumu tespit etmeye çalışmıştır.

²¹³ Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I 1924-1930 Devrimler ve Tepkileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 204.

²¹⁴ Kayran, *agm*, s. 790.

²¹⁵ Nilgün Nurhan Kara, *“Atatürk ve Eğitim”*, http://atailkuyg.ege.edu.tr/files/n_n_k-ata_egitim.pdf, 20.04.2012

²¹⁶ Kayran, *agm*, s. 791.

Bu açıdan mevcut eğitimimiz ile ilgili şu gözlem ve teşhislerde bulunmuştur:

Toplumumuzda yaygın bir bilgisizlik vardır. Eğitim, öğretim yöntemimiz uygun değildir. Çocuklarımız üzerinde ailelerin baskısı vardır. İstikrarlı eğitim politikamız yoktur ve eğitimimiz milli değildir.²¹⁷ 1 Mart 1922’de TBMM’nin açış konuşmasında ise Atatürk, ilköğretimden üniversiteye kadar eğitimin her kademesinde gençlerimize, öncelikle Türkiye’nin geleceğine, kendi benliğine ve ulusal geleneklerine düşman olan bütün varlıklara karşı mücadele etme bilincinin kazandırılması gereğini vurgulamıştır.²¹⁸

24 Ekim 1919’da yürürlüğe giren bir nizamname ile Türkiye’de ilk defa ilmi muhtariyet darülfünuna verilmişti. 1924 yılında ise Cumhuriyet Hükümeti, Darülfünun adını “*İstanbul Darülfünunu*” olarak kabul etmiş ve bu kuruluşu tüzel kişilik vermiştir. Kuruluşun özerkliği ise devam etmiştir.²¹⁹ İstanbul Darülfünunu, 1 Eylül 1933’e kadar ismini korumuş, bu tarihten itibaren *İstanbul Üniversitesi* adını almıştır. Sonuç olarak, günümüze ulaşan üniversite bugün hala varlığını korumaktadır. Açılacak diğer üniversiteler için örnek teşkil etmiştir.

²¹⁷ Cengiz Dönmez, “Atatürk’ün Eğitim İle İlgili Görüş ve Uygulamalarına Toplu Bir Bakış”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. VII, S. I, Ankara, 2006, s. 94.

²¹⁸ İsmail Çiftçioğlu, “Atatürk’ün Türk Eğitimi Hakkında Görüş ve Uygulamaları”, **Uluslar Arası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, S. XIII, Ekim 2007, s. 4.

²¹⁹ Murat Katoğlu, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Eğitim, Kültür, Sanat”, **Çağdaş Türkiye Tarihi (1908-1980)**, Cem Yayınları, İstanbul 2005, s. 424, 425.

SONUÇ

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e eğitim konusunun incelendiği bu çalışmada, II. Abdülhamid Devri'nden 1923'e kadarki dönemde eğitim kurumları ve eğitim sistemindeki değişim ve gelişim gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Tanzimat Devri eğitim alanında kanunların yapıldığı, ilk mekteplerin ve eğitim öğretim kurumlarının açıldığı bir dönem olmuş, ardından gelen II. Abdülhamid Devri bu kanunların uygulamaya konduğu, merkez ve taşrada yeni kurumlar açılarak eğitimin ülke geneline yayılmaya çalışıldığı, öğretmen yetiştirme ve yükseköğretim alanında yeni adımların atıldığı bir dönem olmuştur. II. Abdülhamid Devri boyunca eğitim alanında kaydedilen gelişmeler ve eğitim yapılarının sayılarının artışına bakarak, modern eğitimin temelleri bu dönemde atılmıştır denilebilir. Otuz üç yıllık Abdülhamid döneminde 1876 yılında 250 olan rüşdiye 600'e, 5 idadi 104'e, 200 olan iptidaiye yaklaşık 9000'e 1 *Darülmualimin* ise 32'ye yükselmiştir. Bunun dışında 10.000 kadar eski usul sıbyan mektebi ıslah edilmiş, darülfünun gibi pek çok okul, kapılarını ilk kez bu dönemde açmıştır. Eğitimde 1876-1908 arası dönemde önemli mesafeler böylece kaydedilmiştir.

Cumhuriyet döneminin temellerini atan ve Cumhuriyet'i hazırlayan önde gelen kişiler II. Abdülhamid döneminde açılan okullarda yetişmiş, bu okullarda aldıkları eğitimle Cumhuriyet Türkiye'sine katkıda bulunmuşlardır. Birçok alanda katkılarıyla genç Türkiye'nin temellerinin atılmasında yer alan Mustafa Kemal Atatürk, Ali Fuat Cebesoy, Yahya Kemal, Fevzi Çakmak, Kazım Karabekir, Refet Bele, Celal Nuri İleri gibi birçok isim bu okullarda yetişmiş kalifiye elemanlardır. Cumhuriyet dönemi bir sonuç niteliğinde olup, bunu hazırlayan öncesi dönem Meşrutiyet Dönemi eğitimiyle oluşmuştur.

1908'den Cumhuriyet'e kadar olan dönemde ise, teşkilatlanma, eğitim kurum ve programlarında reform yapılması teşebbüslerinin olması bakımından önemli olmuştur. Cumhuriyet Devri, Türk eğitim sisteminde yüzyıllar boyunca çağdaş eğitim sistemine ulaşmak için yapılan çabaların gerçekleşmesini sağlayan bir dönem olmuştur. Yapılan

düzenlemelerin bir kısmı uygulamaya konmuş bir kısmı da karar halinde kalmıştır. Öncelikle meclisin Ankara'da toplanmasından hemen sonra Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına *2 Mayıs 1920 Tarih ve 3 Numaralı Kanun* ile diğer bakanlıklarla birlikte Milli Eğitim Bakanlığı da kurulmuştur. Bu dönemde Atatürk'ün eğitime verdiği önem iyice kendini göstermiş, yeni kurulan Devlet ile beraber eğitim işlerine öncelik vermiş ve söylev ve demeçlerinde eğitimin en önemli unsur olduğunu belirtmiştir. Faaliyetlerini ve çalışmalarını da eğitimin iyileştirilmesi ve geliştirilmesine yönlendirmiştir.

Bu dönemde en önemli adım gerçekleşmiş, Saltanat ve Meşrutiyet idarelerinden beri süre gelmekte olan iki ayrı eğitim sisteminin, *3 Mart 1924 Tarih ve 430 Sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu*'nun uygulanmasıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarında ortadan kaldırılabilmiştir. Böylelikle Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e devredilen eğitim kurumları ve sistemi modern yapısına kavuşmuştur.

KAYNAKLAR**KİTAPLAR**

Akyüz, Yahya; **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem Yayıncılık, Ankara 2005.

Akgündüz, Ahmet; Said Öztürk; **Bilinmeyen Osmanlı**, OSAV, İstanbul 2002.

Akyıldız, Ali; **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)**, Eren Yayınları, İstanbul 1993.

Aslan, Nimet; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Cilt I**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1959.

Aslan, Ali; **Darülfünundan Üniversiteye**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1995.

Aytaç, Kemal; **Gazi Mustafa Kemal Atatürk Eğitim Politikası Üzerine Konuşmalar**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1984.

Berkes; Niyazi; **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

Bilim, Cahit Yalçın; **Tanzimat Devri'nde Türk Eğitim Sisteminde Çağdaşlaşma (1839-1876)**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1984.

Bilim, Cahit Yalçın; **Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1784-1876)**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2002.

Binbaşıoğlu, Cavit; **Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi**, MEB Yayınları, İstanbul 1995.

Çadircı, Musa; **Tanzimat Süreci'nde Ülke Yönetimi**, İmge Kitabevi, Ankara 2007.

Develioğlu, Ferid; **Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın kitabevi, Ankara 2010.

Dölen, Emre; **Türkiye Üniversite Tarihi Osmanlı Döneminde Darülfünun (1863-1922)**, C. I, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009.

Ergin, Osman; **Türk Maarif Tarihi**, C. I, Eser Kültür Yayınları, İstanbul 1997.

_____ ; _____, C. III-IV, Eser Kültür Yayınları, İstanbul 1997.

Ergün, Mustafa; **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ocak Yayınları, Ankara 1997.

Ergün, Mustafa; **2. Meşrutiyet Devri'nde Eğitim Hareketleri (1908-1914)**, Ocak Yayınları, Ankara 1996.

Eroğlu, Hamza; **Türk İnkılabı Tarihi**, Savaş Yayınları, Ankara 1990.

Goloğlu, Mahmut; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I 1924-1930 Devrimler ve Tepkileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

Jorga, Nicolae; **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C.V, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009.

Karal, Enver Ziya; **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. IV-V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Koçer, Hasan Ali; **Türkiye Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi**, MEB Yayınları, Ankara 1991.

Kodaman, Bayram; **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Lewis, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Oğuz, Ahmet; **Birinci Meşrutiyet, Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan**, Grafiker Yayınları, Ankara 2010.

Oruç, Şahin; Güray Kırpık; **Tedrisat Mecmuasından Makaleler, Öğretim, Strateji, Yöntem ve Teknikleri**, Gazi Kitabevi, Ankara 2006.

Ortaylı, İlber; **Gelenekten Geleceğe**, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.

Özalp, Reşat; Aydoğan Ataünal; **Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı**, MEB Yayınları, İstanbul 1977.

Öztürk, Cemil; **Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası**, TTK, Ankara 1996.

Parlatır, İsmail; **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Aydın Yayınevi, Ankara 2009.

Sakaoğlu, Necdet; **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.

Sami, Şemsettin; **Kamus-ı Türki**, Kapı Yayınları, İstanbul 2004.

Saydam, Abdullah; **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, Derya Kitabevi, İstanbul 1999.

Tekeli, İlhan; Selim İlkin; **Osmanlı imparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretimi Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.

Topçu, Nurettin; **Türkiye'nin Maarif Davası**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi; C. II, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 2008.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; **Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 1988.

Ünal, Uğur; **Meclis-i Kebir-i Maarif (1869-1922)**, TTK, Ankara 2008.

MAKALELER

Akyıldız, Ali; “*Maarif-i Umumiyye Nezareti*”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XXVII, Ankara 2003, s. 273-274.

Akyüz, Yahya; “*Türkiye’de Çağdaş Anlamda Öğretmenlik Mesleğinin Doğuşu*”, **Türkler**, C. XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 15-27.

Alan, Gülbadi; “*Sultan II. Abdülhamid’in Hristiyan Misyonerleri ve Kurumlarını Denetleme Gerekçeleri ve Maruz Kalınan Tepkiler*”, **Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid**, C. II, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 181-211.

Alan, Gülbadi; “*Sultan II. Abdülhamid’in Hristiyan Misyonerleri ve Kurumlarına Karşı Takip Ettiği Politikalar*”, **Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid**, C. II, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s.215-260.

Alkan Necmettin; “*Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı Modernleşmesi*”, **Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid**, C. IV, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 93-117.

Altın Hamza; “*Abdülhamid Devri’nde Öğretmen Yetiştirme Meselesi*”, **Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid**, C. IV, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 277-305.

Aslan, Taner; “*İkinci Meşrutiyet Düşüncesinin Cumhuriyet’e Tesirleri*”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. XXI, Kütahya, 2008, s. 345-378.

Bayur, Hikmet; “*İkinci Meşrutiyet Devri Üzerinde Bazı Düşünceler*”, **Bellekten**, C.XXIII, S.90, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s.267-285.

Cihan Ahmet; “*Medreselerde Personel Çeşitliliği ve Sosyal Mobilizasyon*”, **Türkler**, C. XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 26-34.

Çiftçioğlu, İsmail; “*Atatürk’ün Türk Eğitimi Hakkında Görüş ve Uygulamaları*”, **Uluslar Arası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, S. XIII, Ekim 2007, s. 1-26.

Demirel, Muammer; “*Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye mektepleri*”, **Türkler**, C. XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 44-60.

Demirtaş, Bahattin; “*Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler*”, **Akademik Bakış Dergisi**, C. I, Sayı 2, Yaz 2008 Ankara, s. 1-22.

Dilaver, Hüseyin; “*2. Meşrutiyet Devrinde Yayınlanan Bir İstatistik Mecmuasına Göre Osmanlı Maarifi*”, **Türkler**, C. XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.72-91.

Doğan, Hıfzı; “*Atatürk’ün İşlevsel Eğitim Anlayışı*”, **Atatürk Devrimleri ve Eğitim Sempozyumu**, Ankara Üniversitesi Eğitim Yayınları, Ankara, 9-10 Nisan 1981, s. 64-79.

Dönmez, Cengiz; “*Atatürk’ün Eğitim İle İlgili Görüş ve Uygulamalarına Toplu Bir Bakış*”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. VII, S. I, Ankara, 2006, s. 91-109.

Duman, Tayyip; “*Mesleki ve Teknik eğitimin Gelişimi*”, **Türkler**, C. XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 61-71.

Duymaz, Şevki; “*II. Abdülhamid Devri Eğitim Yapıları*”, **Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid**, C. IV, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 169-180.

Ergün Mustafa; “*Türk Eğitiminin Batılılaşması*”, **Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s. 430-457.

Ergün, Mustafa; “*Batılılaşma Dönemi Osmanlı Eğitim Sisteminin Gelişimine Mukayeseli bir Bakış*”, **Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim, Milletler Arası Kongre Tebliğleri (İstanbul 12-15 Nisan 1999)**, IRCICA, İstanbul 2001, s. 89-101.

Gelişli, Yücel; “*Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)*”, **Türkler**, C. XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 35-43.

Hilav, Selahattin; “*Düşünce Tarihi (1908-1980)*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi (1908-1980)**, Cem Yayınları, İstanbul 2005, s. 383-410.

İhsanoğlu, Ekemeleddin; “*Darülfünun-ı Şahane*”, **Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid**, C. I, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 449-475.

İzgi, Özkan; “*Atatürk’ün Eğitim ve Üniversitelere Bakış Açısı*”, **Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi**, C. I, S. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, s. 267-276.

Kâhya, Esin; “*II. Abdülhamid Dönemi Bilimsel Faaliyetleri Kısa Bir Değerlendirilmesi (1876-1908)*”, **Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid**, C. II, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 65-90.

Katoğlu, Murat; “*Cumhuriyet Türkiye’sinde Eğitim, Kültür, Sanat*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi (1908-1980)**, Cem Yayınları, İstanbul 2005, s. 417-428.

Kayıran, Mehmet; “*Atatrk Düşünce Işığında Çağdaş Eğitim*”, **Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi**, C. XIV, S. 42, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 779-830.

Kodaman, Bayram; “*İkinci Abdülhamit Devrinde Eğitim ve Öğretim*”, **Doğuştan Günümüze Büyük İşlam Tarihi**, C. XII, Çağ Yayınları, İstanbul 1986, s.455-490.

Kodaman, Bayram; “*2. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)*”, **Türkler**, C. XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 165-192.

Küçük, Cevdet; “*Abdülhamid II*”, Türk Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi, C. II, Ankara 2003, s. 216-224.

şanal, Mustafa; “*Osmanlı Devleti’nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış*”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 14, Kayseri 2003/1, s. 149-168.

şanal, Mustafa; “*II. Abdülhamid Dönemi’nde İlköğretim, Ortaöğretim ve Yükseköğretim Uygulamaları*”, **Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid**, C. III, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 375-401.

şanal, Mustafa; “*II. Abdülhamid Döneminde Öğretmen Yetiştirme Uygulamaları*”, **Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid**, C. III, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 407-439.

Tak, İsa; “*Atatürk Dönemi Eğitim Politikasının Cumhuriyeti Karakteri*”, **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi I**, İstanbul 2007, s. 120-135.

Tekeli, İlhan; “*Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 3, İletifim Yayınları, İstanbul 1983, s.56-75.

Unan, Fahri; “*Osmanlılarda Medrese Eğitimi*” **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, Cilt V, 128-146.

İNTERNET KAYNAKLARI

Ürekli, Fatma; “*Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi Ve Kurumları*”, <http://www.yordam.manas.kg/ekitap/pdf/Manasdergi/sbd/sbd3/sbd-3-22.pdf>, 09.07.2010.

”*Eğitim Alanında İnkılaplar*”, <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/egitim/ait203204/II4.pdf>, 09.07.2011.

Karataş, Süleyman; *Osmanlı Eğitim Sisteminde Batılılaşma*”, <http://www.sosbil.aku.edu.tr/dergi/V1/skaratas.pdf>, 08.08.2011.

Senemoğlu, Nuray; “ *Atatürk ve Eğitim*”, [egitim/index. php/ataturk-ve-egitim/1513-ataturk-ve-egitim. pdf](http://egitim/index.php/ataturk-ve-egitim/1513-ataturk-ve-egitim.pdf), 08.11.2011.

Kurnaz, Şefika; “ *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadınların Eğitimi*”, <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/143/14.htm>, 11.11.2011.

Kara, Nilgün Nurhan; “*Atatürk ve Eğitim*”, http://atailkuyg.ege.edu.tr/files/n_n_k-ata_egitim.pdf, 20.04.2012

Dönmez, Cengiz; “*Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi'nde Ortaöğretim*”, http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/articles/2005/14/CDONMEZ.PDF, 21.03.2012

Ozankaya, Özer; “*Cumhuriyet'i Hazırlayan Düşünce Ortamı II*”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/451/5087.pdf>, 11.06.2012.

Tarik Hakkı Us Kütüphanesi, <http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/list1.html#a>, 15.06.2012.

TEZLER

Baskın, Bahar; **İkinci Meşrutiyette Eğitim, Kadın ve İnas Darülfünunu**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

Duran, Alev; **Özdilek Mecmuası Çevirisi**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınlanmamış Lisans tezi, Trabzon 2010.

Erdem, Yasemin Tümer; **İkinci Meşrutiyetten Cumhuriyete Kızların Eğitimi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007.

Şengül, Tuğba; **İkinci Meşrutiyetten Cumhuriyete Siyasi Fikir Akımlarının Tarih Eğitime Yansımaları (1908-1931)**, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2006.

Taşer, Seyit; **Cumhuriyet Dönemi'nde Üniversite Eğitiminin Yeniden Düzenlenmesi ve 1933 Üniversite Reformu ve Getirdikleri**, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006.

Toprak, Gülnihal; **Cumhuriyet'in İlk Döneminde Türk Eğitim Sistemi Ve Köy Enstitüleri**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Mayıs 2008.

Yıldırım, Mehmet Ali; **Tanzimat Döneminde Meslek Okulları**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.

SÜRELİ YAYINLAR

Ayın Tarihi, Sayı: 57, Aralık 1928, s. 4263- 4271.

Çıracık Mektepleri Mecmuası, Sayılar: I, 1-4 (1 Kânunuevvel 1334/1918-Mart 1335/1919).

Darülfünun Dersleri Mecmuası, Hakkı Us koleksiyonu, Beyazıt Kütüphanesi, 1328.

Düstur, I. Terkip, C. II, Ankara Devlet Matbaası, Ankara 1944.

-----, -----, C. VII, Ankara Devlet Matbaası, Ankara 1944.

-----, III. Terkip, C. VII, Ankara Devlet Matbaası, Ankara 1944.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 1330 s. 851.

Özdilek Mecmuası, İstiklal Matbaası, Trabzon- Erzurum, 1927-1928.

Tanin, “*İnas Darülfünunu Mezuneleri*”, S. 3147, 15 Eylül 1333.

EKLER**Ek 1: TEDRİSAT-I İBTİDAİYE KANUN-I MUVAKKATI
(GEÇİCİ İLKÖĞRETİM KANUNU)**

101 Maddeden oluşan ve Emrullah Efendiden sonra Nazırlığa gelen Şükrü Bey'in zamanında kabul edilmiştir. 101 Maddeden önemli olan bazı maddeler şunlardır:

1. **Madde:** İlköğretime ait genel okullarda Osmanlı çocuklarından hiçbir şart altında okul parası alınmaz.
2. **Madde:** ilköğretime, genel okullarda veya özel okullarda veyahut ana-baba yahut özel öğretmenlerce aile yanında gösterilir.
3. **Madde:** Ruhen ve bedenen gelişmemiş olan çocuklar ile sağır, dilsiz ve kör çocuklara ilköğretim ders araçların gösterecek bir tüzük yapılacaktır.
4. **Madde:** ilköğretime ait kuruluşlar aşağıdaki okullardır: Anaokulları ve sıbyan okulları, İlkokullar, El işleri ve sanat okullarıdır.
5. **Madde:** Anaokulları ve sıbyan sınıfları çocukların yaşlarına göre herkese gerekli bilgileri kazandıran okullardır. Bu mekteplerin öğretim süresi altı sene olup bu süre orta öğretimin esasları itibariyle uygun olarak yararlı oyunlar ve gezintiler, el işleri, vatana şiirler, ders eşyasına ait konuşmalar ve sohbetler ile ruhsal gelişmeleri ve bedenlerine yarayan kuruluşlardır. Anaokulları dört yaşından yedi yaşına kadar olan çocuklara ait olarak kurulur. Bunların kuruluş düzenleri ile ilgili tüzükler ve yönetmelikler *Meclis'i Kebir'i Maarif* de görüşülerek çıkarılacaktır.
6. **Madde:** İlkokullar, çocukların oranlı surette zihinlerini açacak bir esasları koyan ve herkese gerekli bilgileri kazandıran okullardır. Bu mekteplerin öğretim süresi altı sene olup bu süre orta öğretimin esasları sayılır. Ayrıca ana mektebi bulunmayan yerlerde beş ve altı yaşındaki çocuklar için ilkokullar içinde ayrıca sıbyan sınıfları açılacaktır.
7. **Madde:** El işleri ve sanat mektepleri, ilkokulların üç dönemini bitiren çocuklara harf öğretmek ve sanayi dergâhların, fabrikalarda istihdama sayılmak üzere kurulan okullardır. Bu mekteplerin kuruluş ve öğretimi bir tüzük ile tayin olunacaktır.

- 8. Madde:** İlkokullar öğretimine ait olan, kuruluşlar ya genel veya özeldir. Genel ilkokul kuruluşları devlet, vilayet, liva kaza, nahiye, köy kuruluşları veya mahalle tarafından kuruluş giderleri devlet mahalli bütçelerinden elde olunan okullardır. Ya da özel ilkokul kuruluşları, kişiler, toplum, dernekler ve cemiyet ile şirketler tarafından kurulur ve giderleri de o anlar tarafında ödenen okullardır. Resmi program uygulandıkça Vakıf okulları genel okullardan sayılacak, yoksa özel okullardan sayılacaklardır.
- 9. Madde:** Her köy ya da mahallenin iptidaiye meclisinin kararı ile vilayetin tasvibi üzerine mücavir birkaç köy veya mahalle birleşerek müştereken bir ilkokul kurabilirler.
- 10. Madde:** Bu konuda köylüler ile encümenler arasında anlaşmazlık çıktığında vilayet *tedrisat-ı ibtidaiye* meclisinin kararıyla gereği yapılır. Bir köy veya mahallenin kanunen okul çağına gelen kız çocukları elliye geçtiği müteceviz olduğu surette ayrıca bir de kız okulu olacaktır. Kız okulu bulunmayan yerlerde kabil olduğu derecede ilkokul kız-erkek karışık olur.
- 11. Madde:** İlkokulların öğretim süresi 4 yıldır.
- 12. Madde:** İlkokul öğrenimini bitirenlere ilkokul diploması verilir.
- 13. Madde:** Yenilenmesi, dershanelerin ısıtma ve tenviri, hademe ücretleri köy ve mahalle ahalisinin zimmetine ait zorunlu giderlerdendir.
- 14. Madde:** Köy veya mahallenin bağlı olduğu kaza veya liva yahut vilayet mecalis-i idareleri bu maarif vergisinin aşar vergisiyle uygun olmak üzere aşar defterleri mucibince mükelleflere dağıtır.
- 15. Madde:** Ticaret ve sanatla meşgul olanlara ise gelir vergilerine göre dağıtılır.
- 16. Madde:** Vilayet maarif müdür ve müfettişlerinin ve ilköğretim meclislerinin istek ve müracaatı üzerine her sene mektep binalarının mevcut olmamasından veya öğretmenlerin kâfi gelmesinden dolayı nerelerde bu konunun öğretim mecburiyeti hakkındaki hükümlerinin uygulanamayacağı, maarif nezareti tarafından çıkarılacak bir kararname ile tayin olunacaktır. Her sene *Meclis-i Mebusan ve Ayan*'a Maarif Nazırı tarafından bu maddeni uygulandığı yasaklar ve kuranın bir defteri takdim olunacaktır. 10 fasıldan ibaret olan bu kanunun ikinci faslı *Mevad-ı Dersiyeye* 'ye ayrılmıştır. Bu faslın ilk maddesi olan 23. Madde *Mekatib-i Umumiye-i İbtidaiye* 'de tedrisat üç devreye münkasımdır. Der bu üç devre a devre-i ibtidaiye (7-8 yaşındaki

çocuklara mahsus) olmak üzere ayrılmıştır. 5-6 yaşındaki çocukların adedi 20 yi geçerse ayrıca bir sıbyan sınıfı açılır.

Kanunun 3. Faslı *Tedrisat-ı İbtidaiye* 'ye memur heyetler başlığını taşımaktadır. Bu faslın ilk maddesi her vilayet merkezinde bir *Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi* kurulacaktır. Bu meclise Vali başkanlık eder, Vilayet Maarif müdürü, 2. Başkan olup, meclis, aşağıda olduğu gibi kurulur. Meclis-i Umumi Vilayet azasından bu meclisçe müntahap üç zat ile Vilayet sıhhiye müfettişi Vilayet Maarif müfettişi, Darümuallimin müdürü, merkez *Mekatib-i ibtidaiye-i Umumiye* 'si müdür ve muallimleri, maarif nazırı tarafından seçilmiş iki müdür veya muallim. Meclisin azasından hiç biri kendi yerine başkasını vekil edemez. Devlet memuriyetinde bulunmayan azadan biri meclisçe kabul edilecek özörlere dayanamayarak ard arda üç toplantıda bulunmazsa müstafi sayılır. Kanunun 4. Faslı heyet-i talimiyle ye ayrılmıştır. 5. Fasil tedrisatı-ı ibtidaiye gelirler ve giderler ve aylıklarını ele almaktadır. 6. Fasil devam ve disiplin ve mücazat kısmına temas etmektedir. 7. fasıl "ekmal sınıfları" nı ele almaktadır. Bu faslın ilk maddesi olan 89. Madde gerek erkek ve gerek inasdan sinleri tahsil-i ibtidai devrini tecavüz edenlerin tedrisine mahsus olmak üzere dürüş-u mütemmime küşad olunur. Bu dersler haftada iki saat olmak üzere, Teşrin i sani ibtidasından Mart ibtidasına kadar devam eder şeklindedir. 8. Fasil; okulların denetlenmesi. 9. Fasil dini hükümler 10. Fasil "Geçici maddeler" den müteşekkildir.

17. Madde: Bilumum Mekatib-i ibtidaiye muallimleri iki sınıf üzerine müretteptir. Muallim muavini ve muallim.

18. Madde: Darümuallimin mezunları kifayet etmeyen yerlerde vilayet tedrisat-ı İbtidaiye meclisleri münhal muallimlikler veya muallim muavinlikleri için her sene eyyam-ı tatiliyede bir ehliyetname imtihanı küşad ve talipleri talimatına tevfikan imtihan ederek muvaffak olanlara muvakkat ehliyetname ita eylerler.

19. Madde: Bu ehliyetnameler üç sene için mer'î olup üçüncü sene nihayetinden Darümuallimin derslerinden imtihan vererek şehadetname istihsal etmek şarttır. Bu suretle imtihana dâhil olmayanların muvakkat ehliyetnameleri istirdat olunur.

20. Madde: *Mekatib-i İbtidaiye*'ye muallim yetiştirmek üzere her vilayet merkezinde leyli bir *Darülmualimin-i ibtidaiye* teşkil olunacaktır.²²⁰

²²⁰ *Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı'nın* önemli maddeleri, Koçer Hasan Ali, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğu ve Gelişimi**, MEB, İstanbul 1991, s. 190-205.

EK : 2 MEKATİB-İ HUSUSİYE TALİMATNAMESİ (1915)

1. **Madde:** Mekatib-i hususiye, masarifi efrad tarafından ve hükümetçe tanınmış Türk cemaat ve cemiyet ve şirketler canibinden temin olunacak açılan mekteplerdir. Bir veya birkaç fen ve lisan veya san'at tahsiline mahsus olarak bu veçhile açılan dersaneler dahi Mekatib-i hususiyeden ma'duttur.
2. **Madde:** Ecnebi cemaat ve cemiyet ve şirketlerin kendi namlarına veya muvazaa tarikiyle mektep açmaları memnudur.
3. **Madde:** Hükümetçe tanınmış Türkiyeli cemaatleri tarafından açılan mektepler, cemaate mensup nüfusun sakin buldukları mahalle veya kariyeler dâhilinde olmakla beraber vüs'at ve gürültüleri mevcut sair mekatip ile diğer cemaat maabidinden işidilemeyecek derecede uzak bulunmak meşruttur.
4. **Madde:** Teba-i ecrabiyeden olan efrad mektep açabilmek için mektep açacakları mahallerde devlet-i matbuaları tebasından mektebe ihtiyaç gösterecek raddede nüfus mevcut olmak ve o devletlerin memaliginde Türk tebaasının mektep açmasına müsaade usulü cari bulunmak meşrut olacak ve mektep binaları dahi üçüncü maddede münderiç kuyudata tabi bulunacaktır.
5. **Madde:** Lisan-ı resmiden gayri lisanla icray-ı tedrisat olunacak Mekatib-i Hususiye'de Türkçenin ve Türkiye tarih ve coğrafyasının Türkçe olarak Türk muallimler tarafından talim ve tedrisi mecburidir. Türkçe, sınıf-ı ibtidaiye haftada dört saatten ve sınıf-ı taliye ve aliye iki saatten dun olmayacaktır.
6. **Madde:** Türkiye'li efrad ve cemaat ve cemiyet ve şirketler tarafından açılan Mekatib-i hususiyede maarif vekâletinden ruhsat istihsal olunmadıkça ecnebi müdür ve müdire, muallim ve muallime ile muavini ve muavine istihdam olunamaz.
7. **Madde:** Mekatib-i hususiye, kaim buldukları mahallerin En büyük mülkiye memurları ve maarif müdür ve müfettişleriyle sıhhiye müfettişlerinin nezaret ve teftişine tabidir. İbtidai derecesinde bulunanlar bunlardan başka Tedrisat-ı İbtidaiye kanununda gösterilen sair memurin ile mecalisin azası tarafından dahi teftiş olur.
8. **Madde:** Emri tedris serbesttir. Muayyen olan kanuna tebsiyet şartı ile her Osmanlı umumi ve hususi tedrise mezundur.

9. Madde: Bilcümle mektepler devletin taht-ı nezaretindedir. Tebaayı Osmaniye'nin terbiyesi bir siyak-ı ittihad ve intizam üzere olmak için iktiza eden esbaba teşebbüs olunacak ve milelii muhtelifenin umur-u itikadiyelerine müteallik olan usul-ü talimiyeye hanel getirilmeyecektir.²²¹

²²¹ Mekatib-i Hususiye Nizamnamesi önemli maddeleri, Bkz: Koçer Hasan Ali, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi**, MEB, İstanbul 1991, s. 206-209.

ÖZGEÇMİŞ

Alev Duran, 22 Haziran 1987 tarihinde Yozgat'ta doğdu. İlköğretimini Ankara'da Aydınlıkevler İlköğretim Okulu'nda tamamladı. Ortaöğretimini Ankara Batıkent Mobil Yabancı Dil Ağırlıklı Lisesi'nde 2006 yılında tamamladı. Yükseköğretime 2006 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde başladı ve 2010 yılında buradan mezun oldu. 2010 yılında Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Cumhuriyet Bilim dalında tezli yüksek lisans öğrenimine başladı ve hâlen öğrenimini sürdürmektedir.

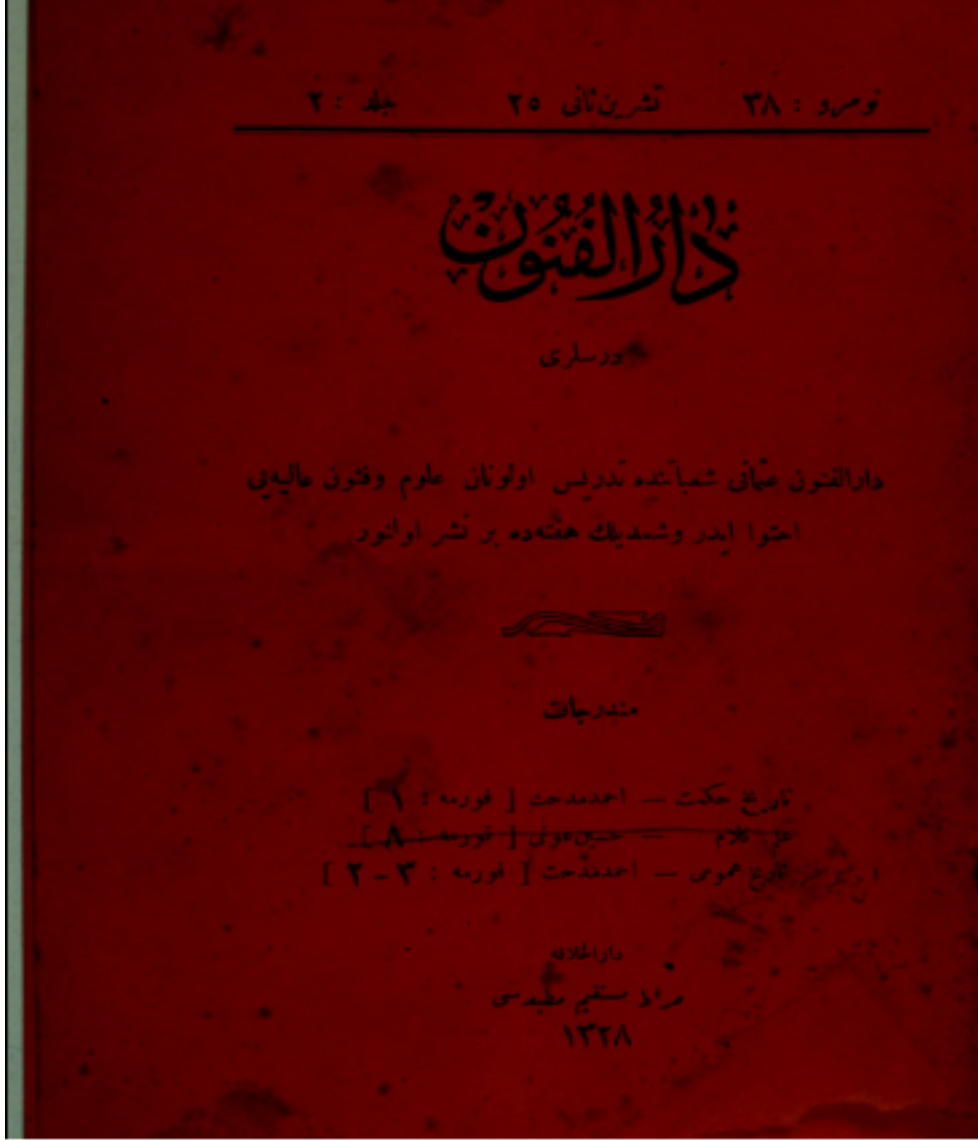
Alev DURAN

İletişim Adresi:

Adres: Kardelen Mah. 323. Sok. Öz Amaç Sitesi B Blok No: 22 Batıkent/Ankara

Tel: 0553 206 23 32

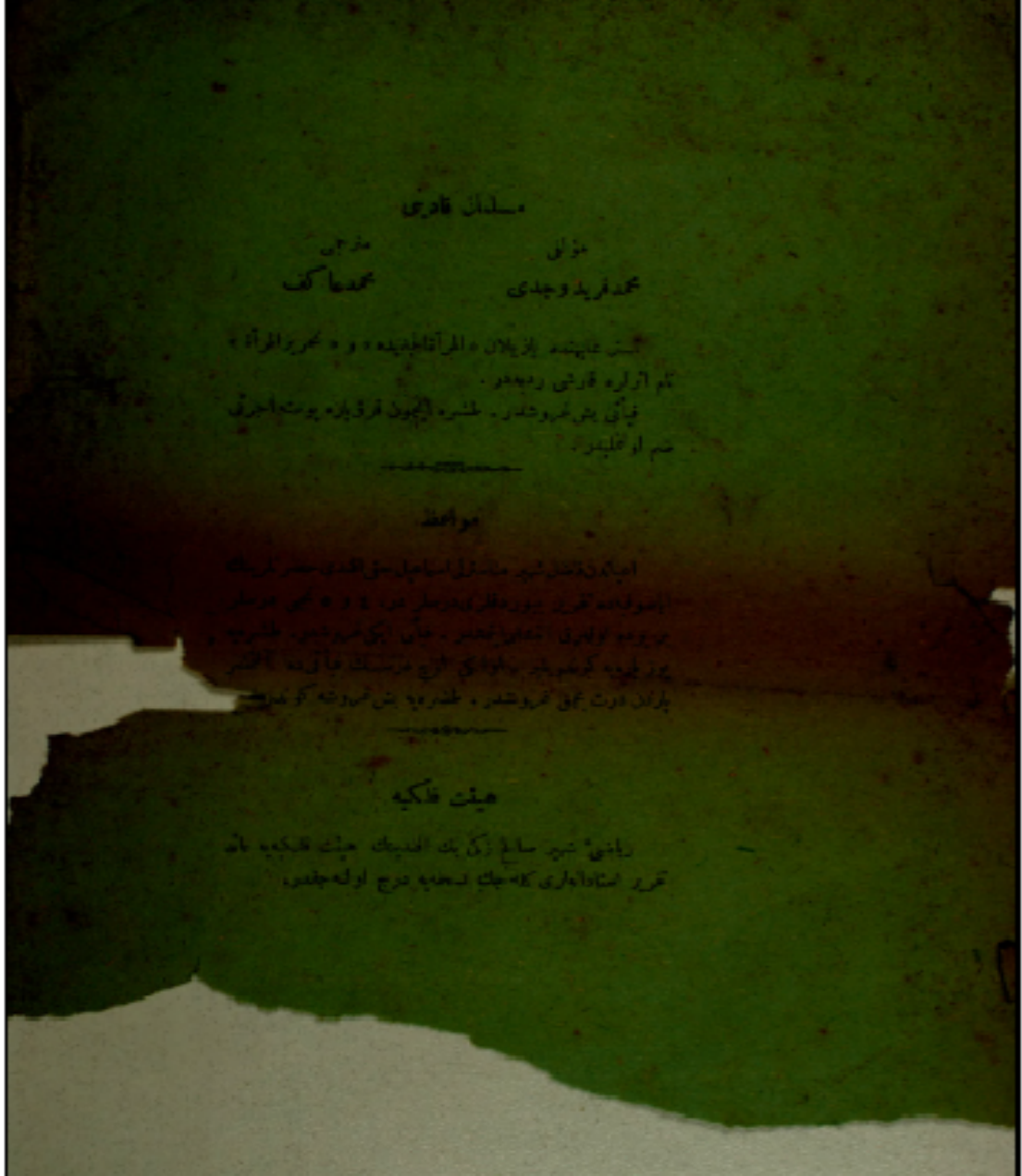
e-mail: alev.azra.duran@hotmail.com

Ek III: Darülfünun Dersleri Kapağı²²²

Darü'l-Fünûn Dersleri: Darü'l-Fünûn-ı Osmani şubasında tedris olunan ulûm ve fûnûn-ı aliyeyi ihtiva eder, haftada bir neşrolunur.

²²² Tarık Hakkı Us Koleksiyonu, Beyazıd Kütüphanesi, <http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/list1.html#a> 15.06.2012.

Ek IV: Darülfünun Dersleri Kapağı 2

Darü'l-Fünûn Dersleri: Darü'l-Fünûn-ı Osmani şubatında tedris olunan ulûm ve fûnûn-ı aliyeyi ihtiva eder, haftada bir neşrolunur.²²³

²²³ Tarık Hakkı Us Koleksiyonu, Beyazıt Kütüphanesi, <http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/list1.html#a> 15.06.2012.